

2013. XV. évfolyam, 2. szám

FORDÍTÁS- TUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

*ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék*

Kéziratok beküldése:

Klaudy Kinga főszerkesztő
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4 116500/5894 Fax: 4 855217
E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A folyóirat megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné
ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék
1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület
Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217
E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

ISSN 1419 7480

Felelős kiadó:
ELTE Bölcsészettudományi Kar
Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

Tördelés: Pavelus Bt.
Nyomtatás: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

Tartalom

Fordítástudomány

Drahota-Szabó Erzsébet

A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben.

A reália-frazeologizmusokról 5

Mészáros Andrea Éva

A „fekete doboz” feltérképezése – Módszerek és kutatások a fordítás

folyamatának kutatása témaköréből 29

A tolmácsolás kutatása

Seresi Márta

A kommunikációs távolság szerepe a videokonferenciákon táv-

tolmácsolás esetén 40

Csörgő Zoltán

Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács? 51

A fordítás oktatása

Ábrányi Henrietta

A fordítástámogató eszközök oktatásának módszertana 72

Fordítástörténet

Hell György

A francia reneszánsz fordítási elvei – mai szemmel 83

Konferencia-beszámoló

Károly Adrienn

Rethinking Perspectives in Translation Research and Practice –

International Conference. Dél-Korea, Szöul, 2013. október 18–19. . . 100

Seidl-Péché Olívia

Fordítók és Tolmácsok Őszi Konferenciája. Budapest, Corvinus

Egyetem, 2013. szeptember 27. 106

Faludi Andrea

ProFord Őszi Konferencia. Budapest, PPKE BTK, 2013. szeptember

20. 109

Lesznyák Márta

Bemutakozik a Szegedi Fordításkutató Műhely 115

Summaries in English 117

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek 120

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek 122

A reáliák mint intertextuális elemek a kulturális szövegtérben

A reália-frazeologizmusokról

Drahota-Szabó Erzsébet

E-mail: botschaft@freemail.hu

Kivonat: Jelen írás a szerző tág reáliadefiníciójára és egy ennek megfelelő kultúrafelfogásra épül. Abból indul ki, hogy a reáliák a kultúrában – mint makrodiskurzusban, mint szövegtérben – és az adott irodalmi szövegben koherenciaképző intertextuális elemekként működnek, melyeknek – ennek értelmében – centrifugális és centripetális erejük van. Ilyen erők jellemzik a mikroszövegeknek tekintendő frazeologizmusokat is. A szerző a kontrasztív frazeológia módszerére építve először a nem kultúraspecifikus frazeologizmusok csoportjait tárgyalja, majd a kulturálisan kötött frazeologizmusok típusait mutatja be számos példával a nyelvi rendszer szintjén. A nyelvileg és/vagy kulturálisan kötött frazeologizmusokat reália-frazeologizmusokként definiálja, hiszen az egy kultúrához tartozó emberek mentális lexikonában hasonló asszociációs láncokat indíthatnak be, azaz – a közös nyelvi és kulturális háttértudás alapján – természetesen interszubjektív konnotációkkal bírnak. Végül magyar irodalmi szövegeken és azok német nyelvű fordításain keresztül mutat be a cikk írója néhány fordítási művet, tekintettel a fordítási és/vagy recepciók veszteségeire, felvilágosítva nemcsak a befogadói, hanem a fordítói perspektívát is. A szövegelemzések célja annak bizonyítása, hogy a fordítási megoldásokat nem annyira a rendszer-szintű frazeológiai ekvivalens megléte vagy hiánya, hanem sokkal inkább a frazeologizmus mikro- és makroszövegbéli relevanciája, valamint a fordító szubjektív döntése, kreativitása határozza meg.

Kulcsszavak: reáliák, kulturális szövegtér, intertextualitás, konnotációk, reália-frazeologizmusok

1. Bevezetés

Tanulmányom egy metszet abból a német nyelvű monográfiából, amely nemrégiben a *Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung* című folyóirat különszámaként jelent meg Németországban *Realien – Intertextualität – Übersetzung* címmel (vö. Drahota-Szabó 2013).

Jelen írásomban kiemelek néhány alapvető gondolatot az elméleti fejtegetésekből, majd körvonalazom, mely frazeologizmusokat sorolom a reáliák közé, ill. néhány szövegpéldán bemutatom, milyen elvek vezérelhetik a fordítót a reália-frazeologizmusok átültetésénél.

2. Az elméleti háttér

2.1. A reáliák fogalmáról

A reáliakutatásokban tudvalevően számos definíció létezik, amelyekre itt most nem térek ki, mint ahogy arra sem, milyen más elnevezések használatosak még a kultúraspecifikus nyelvi elemekre. (Vö. pl. Fodor és Heltai 2012; Heltai 2007; Kujamäki 1998, 2004; Lendvai 2005, 2007a, 2007b, 2012; Lossau 1993; Mujzer-Varga 2007, 2009; Papp 2004; Pusztai-Varga 2013; Tellinger 2003, 2009, 2012; Valló 1998, 2000; Vermes 2004; Vlahov és Florin 1980. Vö. még Bárdosi (2013) reáliáknak szentelt kötetét.)

Én továbbra is konzekvensen egy tág reáliafelfogással dolgozom (vö. Forgács E. 2004a: 39k.; 2004b: 192; 2007a: 378; 2007b: 135), azaz reáliák alatt olyan nyelvi jeleket vagy jelkombinációkat értek, amelyek egy bizonyos korban a jelhasználók egy csoportja számára a denotációjukon túlmenően többletértéssel, konnotációval rendelkeznek, s így a csoport tagjaiban megközelítően azonos, ill. hasonló asszociációkat keltenek. Ez a relevanciájuk annak tudható be, hogy a csoport történelmével, társadalmi-politikai berendezkedésével, művészetével, szokásaival és erkölcsrendszerével, azaz röviden: a nyelv- és kultúrközösség tagjainak életével, gondolkodásával szorosan összefüggnek.

2.2. Kultúra és intertextualitás

A kultúra a megélt valóság „szavasításával” jön létre. A kultúrát (makro)diszkurzusként fogom fel, szövegtérként, amelyben a reáliáknak mint intertextuális elemeknek koherenciaképző szerepük van. A „nyelviesült” kulturális emlékezettér rendszerszerűségéhez, az elemek koherenciájához a messzemenően interszubjektív konnotációkkal bíró reáliák nagymértékben hozzájárulnak. A reáliáknak – köztük a kultúraspecifikus frazeologizmusoknak – mint mikroszövegeknek nyelvi kultúraleképező és kultúráteremtő funkciójuk van.

A referenciális intertextualitás fogalmát kitágítom, s alatta nemcsak egy adott szövegnek egy adott szöveggel való kapcsolatát értem, hanem egy adott szövegnek a kulturálisan kötött makroszöveggel való kapcsolatát, az abból való explicit vagy implicit „kölsönzést” is. Ilyen értelemben tekintendők a reáliák intertextuális elemeknek, még akkor is, ha szorosabb értelemben, pontosabban formailag, nem (mindig) szövegek. Funkciójukban azonban mégiscsak azok, merthogy az egy kultúrához tartozó, közös kulturális háttértudással rendelkező emberek mentális lexikonában, azaz a kulturális és az enciklopédikus hálóban elfoglalt helyük alapján, ha nem is teljesen azonos, de hasonló asszociációs láncot indíthatnak be. Asszociáció alatt képzetek, tudati tartalmak és érzelmek mentális összekapcsolását, kapcsolódását értem. E felfogás korrelál Knapp definíciójával, aki szerint a konnotációk különböző értékelő asszociációk, amelyeket egy szó a nyelvközösség tagjaiban kivált [Konnotationen = „Unterschiedliche bewertende Assoziationen, die ein Wort bei unterschiedlichen Mitgliedern einer Sprachgemeinschaft auslöst”] (Knapp et al. 2007: 626). Kultúraspecifikus, így jellemzően

interszjektív asszociáció például: *augusztus 20.* → *Szent István, államalapítás, (az új) kenyér.* (A mentális lexikonhoz, annak hálózatosfüggéseirehöz vö. Kovács 2011: 176kk.)

3. *A szódás (még mindig) veri a lovát...*

A tanulmány megírásának apropóját az adja, hogy a frazeologizmusok helye a reáliákon belül változatlanul vita tárgya. Az igen gazdag frazeológiai szakirodalomra itt nincs mód kitérni. Frazeologizmus alatt olyan kötött, reprodukálható, legalább két szóból álló állandósult szókapcsolatot értek, amelyet lexikális és strukturális stabilitás jellemez. Mivel konzekvensen egy tág frazeologizmus-felfogással dolgozom (vö. pl. Forgács E. 2007a: 214kk.), az idiomatikusságot nem tekintem kötelező jegynek, s a mondatformájú és -értékű, azaz a propozicionális állandósult szókapcsolatokat (pl. a közmondásokat) is ide sorolom (vö. Burger 2010: 37). Az írásomban ezúttal strukturális és kommunikatív frazeologizmusok nem szerepelnek.

Heltai Pál (2007: 648) így vélekedik:

A szólások és idiomatikus kifejezések nem tartoznak a szűkebb értelemben vett reáliák közé. Referenciális jelentésük többnyire megadható szinonimával vagy egy más nyelv kifejezéseivel is: a *veri, mint szódás a lovát* nyilvánvalóan kifejezhető a *szódásra* vagy a *lóra* történő utalás nélkül is; a *Вот тебе бабушка и Юрьев день* ('nesze neked nagyanyám Szent György napja') is megfeleltethető magyarul olyan kifejezésnek, amelyben nincs utalás Szent György napjára. A szólásokhoz kapcsolódó érzelmi-asszociatív jelentések és enciklopédikus ismeretek gyakran elhomályosultak, és a nyelvközösség legtöbb tagja csak annyit érzékel, hogy „ez egy színes (népies) kifejezés”. Ezek tehát nem reáliák, hanem reáliákra (is) utaló kifejezések, amelyeknek a kulturális tartalma nem mindig játszik szerepet a szöveg egészének szempontjából.

A fenti véleménnyel vitatkozni kívánok. Érvélesemet ismételten a fenti idézetben is szereplő magyar frazeologizmussal szeretném nyitni, azaz: *veri, mint szódás a lovát*. Álláspontomat ennek a frazeologizmusnak a kapcsán egy írásomban már kifejtettem (vö. Forgács E. 2002), Heltai hivatkozik is rá. Először tehát egy régi érvelésemet elevenítem fel. A szövegpélda forrása Garaczi László *Mintha élnél* (Garaczi 1995) című regénye, ill. annak *Was wir hier als schön empfinden* című német nyelvű fordítása (Garaczi 1999):

Az a másik ló a Szervíz előtt cövekelt le, rekeszek heverték a platón üres **szódásüvegekkel**. Nem egyszerűen megmakacsolta magát, hanem egy hosszú élet megfontolt bölcsességével kinyilvánította, hogy eddig, és ne tovább. A fuvaros dühösen ostromozta, **verte, mint szódás a lovát**. (Garaczi 1995: 34)

Das zweite Pferd wollte vor der KFZ-Werkstätte nicht mehr weiter, die Ladefläche des Fuhrwerks war vollgepackt mit leeren **Sodaflaschenkisten**. Ja, wenn es sich nur stur gestellt hätte! Aber nein, es hat sich die Erfahrungen eines langen Lebens zunutze gemacht und uns zu verstehen gegeben: bis hierher und nicht weiter. Der Kutscher schlug wild auf das Tier ein, **peitschte es wie besessen**, los! (Garaczi 1999: 38)

A magyar forrásszövegben a *verte, mint szódás a lovát* frazeologizmus kvalitatív fordítási relevanciával bír, hiszen mint szövegstrukturáló elem szerepel. A frazeologizmus egyik komponensét, azaz a *szódást*, Garaczi a szóláshasonlaton kívül is használja, s a szövegben a frazeologizmusnak a literális olvasata is megjelenik. Az idiomatikus jelentés és a szó szerinti jelentés két izotópiásíkot hoz létre, egy dupla kódolást, amit az tesz lehetővé, hogy a frazeologizmus az idiomatikusság foka szerint az ún. féldiomatikus frazeologizmusok közé tartozik: az ige (*ver*) megtartja literális olvasatát, a *szódás* viszont idiomatikussá válik. A német fordítás egydimenziós: a nyelvi játék elmarad. A magyar frazeologizmusnak nincs frazeológiai ekvivalense a németben, s még szó szerint sem könnyű lefordítani, hiszen olyan, mint *szódás*, lexémaként nincs a németben: a *szódás* reália. A referenciális jelentésre koncentráló körülíró fordítás ez lehetne: [er schlug sein Pferd wie der Sodaflaschenkutscher sein Pferd]. Egy ilyen fordításnak itt nem sok értelme lenne, hiszen csak értetlenséget szülne a célnyelvi olvasóban. Heltainak annyiban igaza van, hogy a „referenciális jelentés” más nyelv, jelen esetben a német nyelv kifejezésével is megadható, ez kétségtelen, hiszen a fenti fordításban is ez történt. Viszont a frazeologizmusok fordításakor nem (csak) a referenciális jelentés a fontos, azaz a „mit”, hanem a „hogyan”. A frazeologizmusok olyan nyelvi egységek, amelyeknél a referenciális és a konnotatív jelentés szoros, elválaszthatatlan egységet alkot.

Heltai más helyütt (2013: 40) azzal is érvel, hogy „az idiomatikus kifejezésekben gyakran elhomályosult az eredeti kapcsolat a kifejezés jelentése és az azzal kapcsolatos kulturális szegmens között”. Ellenpéldaként többek között a *fején találja a szöget* frazeologizmust hozza. Ez viszont éppen azt példázza, hogy az a szinkrón motivációs háttér, amelyet a beszélők többsége ma tulajdonít a szólásnak, és az eredeti motiváció nem egyeznek, merthogy a szólás, amelyet a németből tükörfordítással vettünk át (vö. *den Nagel auf den Kopf treffen*) nem arra a *szögre* vonatkozott, amelyet ma pl. a falba beverünk. A *szög* [Nagel] a céltábla közepén lévő kis fapecket jelentette, amelyet jól célózva el kellett találni (vö. Duden 2002: 534). De ez a frazeologizmus – illetéknéppen – nem is reália-frazeologizmus, azonkívül a szinkrón és a diakrón motivációs háttérnek nem kell törvényszerűen egyeznie. Heltai az elhomályosult kulturális háttérű frazeologizmusokra többek között az *egy fabatkát sem ér* frazeologizmust említi. Ez a kulturálisan kötött szólás véleményem szerint azt mutatja, hogy a „tipikusan magyar” jelleg akkor is érezhető, ha a beszélő számára már nem ismert, hogy a *batka* kis értékű pénz volt, azaz ha ez még ráadásul fából volt, akkor valóban nem ért semmit (vö. Forgács T. 2003: 168).

Heltai egy másik érvelésében is ellentmondásokat vélek felfedezni: ismételtén kizárja a frazeologizmusokat a reáliák közül, noha ő maga is elismeri, hogy „a frazeologizmusok (idiomatikus kifejezések) jelentős részénél találhatunk kultúraspecifikus vonásokat” (Heltai 2013: 37). Úgy tűnik, hogy a „frazeologizmus”-nak mint terminusnak a használata nem egyértelmű, hiszen ezek nem egyenlők az idiomatikus kifejezésekkel. A továbbiakban Heltai (2013: 43k.) indoklása így hangzik:

A frazeologizmusok egy része lexéma értékű, és amennyiben kultúraspecifikusak, besorolhatók a reálialexémák kategóriájába. [...] Ha azonban a reálialexémák meghatározásában a referenciális jelentést tartjuk döntő szempontnak, és olyan lexémákat sorolunk ide, amelyeknek jeltárgya nem létezik más kultúrákban, akkor a frazeológia nagyobbik része nem tartozik ide. A *húzza a lóbórt* ('horkol, horkolva alszik'), a *veri, mint szódás a lovát* ('erősen üti'), az *üti-vágja, mint a répát* ('erősen üti') stb. kifejezések által jelölt cselekvések nem kultúraspecifikusak. Bár ezek a kifejezések tartalmazhatnak olyan lexikai egységeket, amelyeket reáliának tekinthetünk (*szódás*), ezek a kifejezés egészének referenciális jelentését nem határozzák meg, csupán a konnotatív jelentésekhez járulnak hozzá. A frazeológiai egységek jelentős része tehát kultúraspecifikus konnotációkkal rendelkezik, de nem sorolható a reálialexémák közé.

A fenti gondolatmenetben először is azt tartom problematikusnak, hogy a frazeologizmusoknak csak egy része lexémaértékű, azaz nem esik szó arról, mi történjen a kultúraspecifikus propozicionális frazeologizmusokkal (pl. *Meghalt Mátyás (király), oda az igazság*). A másik probléma a referenciális jelentésnek a konnotatív jelentés fölé való helyezése: a reáliák relevanciáját a közösen megélt kultúrában, a szövegalkotásban és így a fordításban is éppen a konnotációk adják: a *szaloncukor(ka)* vagy a *túrórudi* (vagy akár így: *túrórucska*) jelentésének pl. legalább annyira fontos elemei azok az asszociációk, azok az emocionális elemek, amelyeket ezek a szavak a magyar kulturális háttérrel rendelkező emberek mentális lexikonában előhívnak, mint a szűken értelmezett referenciális jelentések. Végezetül: ha a reáliákat kultúraspecifikus nyelvi elemekként értelmezzük, akkor nem tartom helyénvalónak, hogy egy frazeologizmust csak akkor tekintünk kultúraspecifikusnak – azaz az én terminológiámmal: reália-frazeologizmusnak –, ha abban szűkebben értelmezett reálialexéma van, hiszen a kultúraspecifikusság a frazeologizmus egészében, annak kultúrtörténeti hátterében is megnyilvánulhat.

Módszertanilag megalapozottnak tűnik, hogy először azt tisztázzam, mely frazeologizmusokat nem tekintem reáliának, majd ezután térek rá a kulturálisan kötöttekre, azaz a reália-frazeologizmusokra.

4. A nem kultúraspecifikus frazeologizmusok mint intertextuális elemek

A frazeologizmusok a makrodiskurzus releváns intertextuális elemei, amelyek közül azonban nem mindegyik kulturálisan kötött, azaz nem tekintendő reáliának. Sok frazeologizmus kulturális kötöttsége, jelen esetben a „tipikusan magyar” jelleg könnyen, belső-kulturális nézőpontból is látható, pl. *Egyszer volt Budán kutyavásár (többet nem lesz)*, míg más frazeologizmusok kulturális háttere nem nyilvánvaló első látásra, hiszen az anyanyelvi beszélő számára – éppen a belső perspektíva, az ún. „homeblindness” (vö. Eriksen 2006: 48) miatt – nincs meg a szemléleti távolság, azaz „természetesnek” veszi a rutinszerűen használt állandósult szókapcsolatokat; a beszélők különböző nyelvi tudatossággal, eltérő történelmi és kultúrtörténeti ismeretekkel rendelkeznek; ill. a frazeologizmusok etimológiája elhomályosulhat. Ezért van szükség a vizsgálatokban, azaz annak eldöntésében, hogy egy frazeologizmus kulturálisan kötött-e, vagyis reáliának tekintendő-e, vagy sem, a kultúraspecifikus összehasonlító szempont mellett a kontrasztív frazeológia módszerére is. (A kontrasztív frazeológiai kutatásokban megkülönböztetett ekvivalenciatípusokhoz vö. pl. Forgács E. 2007a; Földes 1987, 1990; Hessky 1987). Annál is inkább ötvöznünk kell ezt a két módszert, mert abból az alaptételből indulunk ki, hogy a reália viszonyfogalomnak tekintendő.

1. Ezen szempontok szerint nem reáliák azok a frazeologizmusok, amelyeknek teljes, ill. megközelítően teljes frazeológiai ekvivalensük van a célnyelvben. Ezek a frazeologizmusok a különböző kulturális háttérrel rendelkező emberek hasonló megfigyelésein, észlelésein alapulnak, ill. ezeknek a csaknem azonos nyelvi megfogalmazásán. Ezekre a frazeologizmusokra használja Dobrovol'skij és Piirainen (1996) a „Symbole par excellence” megnevezést. Ilyenek például: m. *fennhordja az orrát vki* – ném. *die Nase hoch tragen*; m. *kiönti a szívét vkinek vki* – ném. *jmdm. sein Herz ausschütten*; m. *jobb keze vkinek vki* – ném. *jmds. rechte Hand* – ang. *sy's right hand* – or. *чья-л. правая рука*; m. *macska-egér játékot folytat vkivel vki* – ném. *mit jmdm. Katz und Maus spielen* – ang. *to play cat-and-mouse with sy* – or. *играть с кем-л. как кошка с мышкой/играть в кошки-мышки*; m. *két tűz közé kerül vki/vmi*; ném. *zwischen zwei Feuer geraten* – ang. *between two fires* – or. *(очутиться) между двух огней*.
2. Azok a teljes vagy részleges frazeológiai ekvivalenssel rendelkező frazeologizmusok sem sorolandók a reáliák közé, amelyek egy közös forrásból eredeztethetők. A frazeológiai internacionalizmusok közös forrása lehet a Biblia, pl.: m. *Az vesse rá az első követ, aki...* – ném. *den ersten Stein (auf jmdn.) werfen*; m. *Szemet szemért, fogat fogért.* – ném. *Auge um Auge, Zahn um Zahn*.

Sok frazeologizmus Ezópus meséiből ered, ezek sem tartoznak a reáliák közé, pl.: m. *idegen tollakkal/más tollával ékeskedik vki* – ném. *sich mit fremden Federn schmücken*; m. *kígyót melenget a keblén vki* – ném. *eine*

- Schlange/Natter am Busen nâhren*; m. *savanyú a szőlő (vkinek)* – ném. *jmdm. sind die Trauben zu sauer*; m. *bemeréskedik az oroszán barlangjába vki* – ném. *sich in die Höhle des Löwen begeben/wagen*.
3. Azok a frazeologizmusok sem tekinthetők (már) kultúraspecifikusnak, amelyek a forrásnyelvből kerültek át a célnyelvbe, s ott meg is honosodtak. A következő magyar frazeologizmusok német megfelelőik tükörfordításával keletkeztek: m. *disznaja van* ← ném. *Schwein haben*; m. *zöld ágra vergődik* ← ném. *auf einen/den grünen Zweig kommen*; m. *színt vall* ← ném. *Farbe bekennen*; m. *bakot lő* ← ném. *einen Bock schießen*.
 4. Nem sorolandók a reália-frazeologizmusok közé azok az ún. részleges frazeológiai ekvivalenssel rendelkező frazeologizmusok sem, amelyekben az idiomatikus jelentés alapjául szolgáló (metaforán vagy metonímián alapuló) képi háttér csaknem azonos. Ilyen interlingvális frazeológiai variánsok pl.: m. *lehazudja a csillagokat (is) az égről vki* – ném. *das Blaue vom Himmel (herunter)lügen*; m. *a tenyerén hord(oz) vkit vki* – ném. *jmdn. auf Händen tragen*; m. *kecskére bizza a káposztát vki* – ném. *den Bock zum Gärtner machen* – or. *ныцмуть козла в огород*; m. *Aján-dék lónak ne nézd a fogát!* – ném. *Einem geschenkten Gaul schaut man nicht ins Maul*. – ang. *Don't look a gift horse in the mouth*. – or. *Дарёному коню в зубы не смотрят*.
 5. A következő célnyelvi frazeologizmusoknak lexikális ekvivalense van a célnyelvben, viszont az idiomatikus jelentés alapját képező képi háttér azonos. Ezek sem tekintendők reália-frazeologizmusoknak: ném. *(klar) auf der Hand liegen* – m. *kézenfekvő*; ném. *unter vier Augen* – m. *négy szemközt* stb. (Az ún. monofrazémákról (egyszavas frazémákról/frazeológiai alapú derivátumokról bővebben Forgács T. 2007: 23 és 262k).

A fenti csoportok lefedik a Hessky által felsorolt típusokat. Hessky (1987: 95) a német és a magyar nyelv viszonylatában a teljes ekvivalenciának a következő okait sorolja fel: 1) egyezések a történelmi-társadalmi fejlődésben; 2) egyező etikai-morális értéképzetek, s ebből fakadóan a nyelvi kifejezésmód azonos szimbolikája; 3) egyezések a népszokásokban, a hagyományokban; 4) a frazeologizmusok közvetlen átvétele a forrásnyelvből a célnyelvbe; 5) egy közös forrásnyelvből való átvétel (közös források lehetnek pl. a Biblia, a világirodalom híres alkotásai stb.).

Mint látjuk, a szinkrón és a diakrón szempont keveredik, s ahogy azt Forgács Tamás (2007: 252) is megállapítja: „Gyakran [...] nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy jövevény szólásról van-e szó, vagy esetleg a két nyelvben a közös látásmód hatására külön-külön fejlődött ki az ekvivalens frazeológiai egység”.

Ajánlatosnak tűnik ezért véleményem szerint a reália-frazeologizmusok elkülönítésénél első lépésben a szinkrón szempontot, azaz az ekvivalenciaviszonyokat előtérbe helyezni, hiszen az ekvivalens nélküli és a funkcionális ekvivalenssel rendelkező frazeologizmusok hovatartozása, azaz reália-frazeologizmus volta már ezzel a módszerrel is látható. A diakrón módszer pedig ezeket a feltevéseket igazolhatja.

5. A kultúraspecifikus frazeologizmusok mint reáliák és intertextuális elemek

A frazeologizmusok kultúraspecifikus volta többféle módon megnyilvánulhat, azaz pontosabban: többféle okra vezethető vissza. Ezért a frazeologizmusoknak a következő hét csoportját sorolom a reáliák közé:

1. Reália-frazeologizmusoknak tekintem azokat a kötött szókapcsolatokat, amelyek szűkebb értelemben vett reáliát tartalmaznak (pl. földrajzi nevet; személynevet; ételek, ruhák, pénzek neveit stb.), s így a célnyelvben nincs ekvivalensük, pl.: m. *vki él, mint Marci Hevesen*; m. *Egyszer volt Budán kutyavásár.*; m. *Szar van a palacsintában.*; m. *Hátra van még a feketeleves.*; m. *kiteszik a szűrét (vhonnan) vkinek*; m. *elment/elmehet Kukutyinba zabot hegyezni*; ném. *Kotzebues Werke herausgeben/studieren* [Kotzebue műveit kiadni/tanulmányozni] = 'hányni'.
2. A reália-frazeologizmusokhoz sorolom az ekvivalens nélküli, szűkebb értelemben vett reáliát ugyan nem tartalmazó, de kultúraspecifikus háttérrel rendelkező frazeologizmusokat, azaz az adott kulturális közösség történelmében, szokásaiban stb. eredeztethető frazeologizmusokat, attól függetlenül, hogy a frazeologizmus eredete elhomályosult-e vagy sem, pl.: m. *vki nem enged a negyvennyolcból; jól/rosszul áll a szénája vkinek*; m. *köti az ebet a karóhoz; nem teszi ki az ablak(á)ba vmit vki*; ném. *(bei jmdm.) ins Fettnäpfchen treten/tappen* [(vkinél) a zsírostájkába lépni] = 'egy átgondolatlan, tapintatlan megjegyzéssel, viselkedéssel ellenszenvet kelteni, vkit megbántani'.
3. Az előző csoporthoz hasonlóan azok a reália-frazeologizmusok sem rendelkeznek ekvivalenssel a célnyelvben, amelyek a forrásnyelvi irodalomra vezethetők vissza, pl.: m. *Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?* (Arany János: *Toldi*); m. *föl-földobott kő* (Ady Endre: *Föl-földobott kő*); *Anyám, én nem ilyen lovat akartam!* (Lovászy Károly *A négy fekete ló* című szonójának refrénjéből); ném. *das [also] ist/war des Pudels Kern* [ez (volt) a pudli/uszkar magja/lényege] = 'ez tehát a tulajdonképpeni oka vminek, ez rejlik mögötte' (Johann Wolfgang von Goethe: *Faust*).
4. Vannak olyan reália-frazeologizmusok, amelyek kultúraspecifikus metaforizáción alapulnak, s amelyeknek nincs sem funkcionális frazeológiai, sem pedig állandó lexikális ekvivalensük a célnyelvben, pl.: m. *Veri az ördög a feleségét.*; m. *Dögöljön meg a szomszéd tehene is!*; m. *Nem erőszak/kötelező/kényszer a disznótor.*; m. *összetépi a babaruhát vkivel vki*; m. *pattog, mint kecskeszar a deszkán*; ném. *eine grüne Hand haben/einen grünen Daumen haben* [zöld keze/hüvelykujja van vkinek] = 'jól, ügyesen, sikeresen bánni a növényekkel'.
5. A specifikus idiomatikus háttérrel rendelkező reália-frazeologizmusok egy részének van funkcionális ekvivalense a célnyelvben, amelyeknek azonban merőben eltérő a képi (metaforizációs) háttere, pl.: m. *Vén darázs is megdongja a mézeskörtét.*; *Vén ló is megröhögi az abrakot.*; *A vén*

kecske is megnyalja a sót. – vö. ném. *Alte Mäuse fressen auch gern frischen Speck.* [Az öreg egerek is szívesen esznek friss szalonnát.]; m. *tudja vki, (hogy) mitől döglik a légy* – vö. ném. *wissen/jmdm. zeigen o. Ä., wie der Hase läuft* [tudni/megmutatni vkinek, hogyan fut a nyúl]; m. *Megtalálja/megleli zsák a foltját.* – vö. ném. *Jeder Topf findet seinen Deckel.* [Minden lábas talál fedőt.]; m. *annyit ért vmihez vki, mint tyúk az ábécéhez* – vö. ném. *von etw. so viel verstehen wie der Hahn vom Eierlegen/wie die Kuh vom Radfahren/~ vom Sonntag/~ vom Schachspielen* [annyit érteni vmihez, mint a kakas a tojásrakáshoz/mint a tehén a kerékpározáshoz/~ a vásárnaphoz/~ a sakkozáshoz] – vö. ang. *he does not know a hawk from a handsaw* [nem tudja megkülönböztetni a simítódesszkat a kézfűrészről/~ a héját/karvalyt a kócsagtól/gémtől] – vö. or. *разбираться в чём-л. как свинья в апельсинах* [úgy kiismeri magát, mint a disznó a narancsosban (narancsos kertben)]; m. *(a) szarva közt keresi (találja meg) a tögyit/tögyét vki* – vö. ném. *das Pferd am/beim Schwanz/von hinten aufzäumen* [a farkánál/hátulról kantározza fel a lovat] – vö. ang. *to put he cart before the horse* [a ló elé teszi a szekeret] – vö. or. *nonacmь пальцем в небо* [az ujjával az égbe nyúl].

6. Azokat az ekvivalens nélküli frazeologizmusokat is a reália-frazeologizmusok között tartom számon, amelyek intralingvális jelentésen (pl. paronímián) alapuló nyelvi játékot tartalmaznak, pl.: m. *összekeveri/összetéveszti (a) Gizikét a gőzekével vki*; m. *összekeveri/összetéveszti az allegóriát a filagóriával vki*; m. *összekeveri/összetéveszti a szezont a fazonnal vki*.
7. Végül pedig az ún. „hamis barátok” is a reália-frazeologizmusokhoz tartoznak, azaz azok a frazeologizmusok, amelyek formailag (csaknem) megegyeznek a forrás- és a célnyelvben, viszont a jelentéseik vagy eltérnek, vagy ellentétesek, pl.: m. *egy kalap alá vesz vkit (vkiket)/vmít (vmiket) (vkivel, vkikkel/vmivel, vkikkel) vki* ('különböző jellegű személyeket vagy dolgokat azonos módon ítél meg, helytelenül összetartozónak, vagy azonosnak tekint'; vö. Forgács T. 2003: 337) ≠ ném. *jmdn./etw. unter einen Hut bringen* ('összhangba hoz, összeegyeztet, összehangol'; vö. Duden 2002: 381; kb. mint a magyarban: *közös nevezőre hoz vmít (vmivel) vki*); m. *majd kiugrik/kibújik a bőrből vki* (1. 'nagyon örül, nagyon elégedett'; 2. 'roppant türelmetlen, izgatott'; vö. Forgács T. 2003: 85) ≠ ném. *aus der Haut fahren* ('feldühödik'; vö. Duden 2002: 338).

Hrustic (2007) vizsgálatai szintén azt támasztják alá, hogy a kultúraspecifikus frazeologizmusokat a reáliák között kell számon tartanunk. Hrusic az újabb boszniai irodalomból vett szövegeket hasonlítja össze azok német fordításaival, az ún. „nemzeti frazeologizmusokra” [ném. „nationale Phraseologismen”] fókuszálva. A közösségek, és ebből következően a nyelvek kultúraspecifikusságából indul ki, s a kultúrát (Kelzre való hivatkozással) a következőképpen értelmezi:

Kultur ist ein von den Mitgliedern der Kulturgemeinschaft geteiltes Verhalten, das einem Wissen um die Normen des Wahrnehmens und Bewertens entspringt, auf Weltbildern und Wertvorstellungen aufbaut

und soziale Beziehungen und spezifische Handlungsmuster zur Folge hat (vgl. Kelz 2002). Diese spezifischen und kulturbezogenen Handlungsmuster spiegeln sich auch in der jeweiligen Sprache wider, nicht nur in bestimmten Ausdrücken, sondern auch in ganzen Redewendungen und Phraseologismen.

[A kultúra az egy kultúrközösség tagjai által osztott tudás, amely az észlelési és értékelési normákra vonatkozó tudásból fakad, világképekre és értékképzetekre épül és szociális viszonyokat és specifikus cselekvésmintákat eredményez (vö. Kelz 2002). Ezek a specifikus és kulturálisan kötött cselekvésminták az adott nyelvben is tükröződnek, nemcsak bizonyos kifejezésekben, hanem szólásokban, frazeologizmusokban is.] (Fordítás: D.-Sz. E.)

Azokat a frazeologizmusokat, amelyek egy nyelvközösségen belül keletkeztek és ennek a nyelvközösségnek a kultúrájából erednek, Hrustic kultúraspecifikus nyelvi elemeknek, azaz reáliáknak tekinti, még akkor is, ha ő ezt a terminust explicit módon nem használja.

Azt az érvelést, miszerint a kultúraspecifikus frazeologizmusok a reáliákhoz sorolandók, Lajos Katalin (2007) vizsgálataival is alá kívánom támasztani. A nyelv és a kultúra, ill. a nyelv és az identitás szoros összefonódásából kiindulva ő azt mondja, hogy a frazeologizmusok az én-identitás és a mi-identitás kifejezői. Assmannra (2004) való hivatkozással kulturális emlékezetről beszél (vö. Lajos i. m. 102) – a frazeologizmusok a kulturális emlékezet megnyilvánulási formái, amelyek identitásképző és identitást kifejező nyelvi elemek, a szövegekben mint a „közös nevező” (uo.) működnek. A frazeologizmusok használata a szövegekben a kulturális összetartozás, a mi-identitás kifejezői. Lajos Katalin véleményem szerint legtalálhatóbb példája egy valamikori hadifogoly visszaemlékezéseiből való, ahol az elbeszélő egy tábori focimeccset ír le, s elbeszélésében egy kultúraspecifikus frazeologizmust is használ (Lajos i. m. 107, hivatkozással Ferenczre (1997: 22)):

Aztán itt is volt a két félidő a pokolban. Rogov kapitány irodájának ablaka a taccsvonal közelében volt. És hogy ablaka nehogy a labda vonzáskörzetébe kerüljön, pontos méretű, két szögre felakasztható és mérkőzés után levehető farácsot készítettünk. Délután ő úgyszincs bent, otthon van. De vesztünkre bent volt. *Mint Zrínyi a várból, úgy rohant ki.* Ordított, hogy milyen dolog, hogy a hadifoglyok berácsoznak egy szovjet tisztet! (Kiemelés az eredetiben.)

Noha nem minden magyar anyanyelvű, s magyar kulturális háttérrel rendelkező ember emlékszik arra, amit az iskolai történelemórákon tanultunk, miszerint Szigetvár ostroma 1566-ban volt, s nem mindenki tudja már, hogy IV. Zrínyi Miklós szeptember 8-án rontott ki megmaradt katonáival a már lángokban álló várból, és védte azt a törököktől haláláig, a frazeologizmus közös asszociációkat kelt, hiszen unokájának, VII. Zrínyi Miklósnak a *Szigeti veszedelem* című epója irodalmi olvasmányaink közé tartozik. Az enciklopédikus ismeretek elhalványulása tehát nem jelenti azt, hogy a frazeologizmus érzelmi-asszociatív töltete

ezáltal elvész. (A kiemelt frazeologizmus Forgács Tamás szótáraiban (2003, 2013) sem a *Zrínyi*, sem pedig a *vár* címszó alatt nem szerepel.)

A továbbiakban három frazeologizmust választottam ki, két-két szövegbe ágyazva, s azt mutatom be, milyen fordítási eljárásokat alkalmaznak a fordítók az átültetéskor, s keletkeztek-e fordítási és/vagy recepciós veszteségek. (A fordítási eljárásokhoz vö. Barchudarov 1979: 103kk.; Bödeker/Freese 1987: 160k.; Erdei 1988: 104kk.; Klaudy 1997: 116kk.; Koller 2011: 235kk.; Kujamäki 2004; Mujzer-Varga 2009; Pusztai-Varga 2013; Vermes 2004).

6. Reália-frazeologizmusok a szövegben

6.1. Megváltozott a leányzó fekvése.

6.1.1. Az első példa Esterházy Péter *Hrabal könyve* (1990) című regényéből, ill. annak *Das Buch Hrabals* (2004a) című, Gahse Zsuzsanna által készített német fordításából való. A szituáció a következő: a család szeretné eladni a házát, már meg is állapodtak a vevőkkel, egy házaspárral, ahol a feleség bírónő. A vevők azonban az utolsó pillanatban mégis visszalépnek:

[...] egyszerűen visszaléptek, egy hónap után, csak úgy, és az uram ezt nem tudta elviselni, fölhívta a bírónőt, s amikor bemutatkozott, és az azt mondta, tessék, mit tetszik parancsolni, akkor ez a szelíd ember kiabálni kezdett, vagy majdnem kiabált, mert nem tudta, hogy mit is kiabáljon, csak nyökögött, hogy ilyet nem, hogy nem lehet, hogy így nem lehet ezt, így ezt csinálni, nem, nem szabad, és miért, csönd volt, az uram még egyszer, már halkán kérdezte, miért lett ez?, és nagyon érdekes volt a válasz, az uram – amúgy – vevő az ilyen mondatokra, azt mondta a bírónő, **megváltozott, uram, a leányzó fekvése**, a férjem mormolgatta, **a leányzó? a fekvése?** az uram? **milyen leányzó, milyen fekvés**, milyen úr, és ekkor egy férfihangot hallott a háttérből, egy hangot, hogy összeszorult a szíve, a kurva anyád, tedd már le, és az asszony le is tette. (Esterházy 1990: 106) (A kiemelések félkövér szedéssel itt és a további szövegpéldákban is: D.-Sz. E.)

[...] die sind einfach zurückgetreten, nach einem Monat, einfach so, und mein Mann konnte das nicht hinnehmen, er rief die Richterin an, und als er seinen Namen sagte, sagte sie, bitte, was wünschen Sie, da begann dieser zahme Mann zu schreien, oder, da er nicht wußte, was er schreien sollte, schrie er nur beinahe und meckerte nur, daß man so etwas, so etwas nicht tun könne, so nicht, so könne man das nicht tun, nein, das dürfe man nicht, und wieso eigentlich, es war still, und mein Mann fragte da noch einmal, nun schon leise, warum es so gekommen sei?, und die Antwort war sehr interessant, mein Mann ist ansonsten schwer auf solche Sätze aus, die Richterin sagte: **mein Herr, die Lage des Mädchens hat sich geändert**, mein Mann murmelte: **das Mädchen? die Lage?** mein Herr? **welches Mädchen, welche Lage,**

welcher Herr, und da hörte er eine männliche Stimme im Hintergrund, eine Stimme, die ihm ins Herz stach, blöde Sau, leg doch endlich auf, und die Frau legte sofort auf. (Esterházy 2004a: 114)

A magyar szleng frazeologizmus, azaz *megváltozott a leányzó fekvése* (általában ebben a formában: *Így már egészen más a leányzó fekvése!*) jelentése: 'egészen másként fest a dolog; ez más megvilágításba helyezi az ügyet' (vö. Forgács T. 2003: 187). A szó szerinti fordítást akkor alkalmazzák a fordítók, ha a frazeologizmus szövegstrukturáló elem, az író tematizálja az állandósult szókapcsolatot, például elemeire bontja, mint a fenti szövegpéldában is. (A frazeologizmusokhoz mint szövegstrukturáló elemekhez vö. Forgács E. 2000 és 2004c.)

6.1.2. A következő szövegrész Esterházy Péter *Harmonia caelestis* (2001) című művéből és annak azonos című fordításából (Esterházy 2004b) való. (Az idézetknél a római számok a regény két fő részére, az arab számok pedig az azokon belüli számozott fejezetekre vonatkoznak.) A fenti frazeologizmus egy variánsa szerepel ebben a szövegben, de a frazeologizmus szerepe itt más, így a Mora Terézia által alkalmazott fordítási módszer is:

Mi a leányzó fekvése? Leegyszerűsítve a következő: édesapám édesapám fiát molesztálja. Ezt szeretetnek nevezi; molesztálja, látja, hogy molesztálja, tehát szereti. (Esterházy 2001: I/227)

Wie also ist die Lage (wie steht's)? Vereinfacht könnte man es folgenderweise ausdrücken: Mein Vater molestiert den Sohn meines Vaters. Er nennt das Liebe; er molestiert ihn, er sieht, daß er ihn molestiert, also liebt er ihn. (Esterházy 2004b: I/227)

A regény „Marginalien” című mellékletében (Schmidt 2001: 46kk.) olvashatjuk Mora Teréziának a fordítására vonatkozó megjegyzéseit, a találó PEH cím alatt: a PEH betűszó, amely a következő szószerkezetből keletkezett: **P**éter **E**sterházy **H**umor. Mora Terézia a lektorral folytatott levelezésében így magyarázza a fordítását (Schmidt i. m. 46):

Original: Mi a leányzó fekvése? = Wie ist die Lage des Mädchens, aber auch: Wie liegt das Mädchen?

Ein doppelbödiger Satz mit sexuellem Unterton, siehe den Inhalt des darauffolgenden Satzes. Um diesen Unterton zu verstärken, habe ich dieses »wie steht's« angefügt, und zwar in Klammern, weil PE [Péter Esterházy] häufig mit Klammern arbeitet, und er sagt Sachen auch häufig doppelt.

[Eredetiben: Mi a leányzó fekvése? = Milyen a lány fekvése, vagy: Hogyan fekszik a lány? Kétértelmű mondat szexuális mellékjelentéssel, lásd a rákövetkező mondat tartalmát. Hogy ezt a mellékjelentést erősítsem, beiktattam ezt a »wie steht's«-et [„hogy áll”-t], mégpedig

zárójelben, mert EP [Esterházy Péter] gyakran dolgozik zárójellel, és gyakran mond dolgokat duplán.] (Fordítás: D.-Sz. E.)

6.2. *Nem enged a negyvennyolcból*

6.2.1. A következő szólásunk – *nem enged a negyvennyolcból vki* ('nem enged a leírt megállapodásból; nem hagyja a maga igazát, nem tágit az elhatározásától; ragaszkodik a törvény betűjéhez, ill. az elveihez; makacsul ellenáll vminek'; vö. Forgács T. 2003: 516k.) – a magyar történelemben gyökerezik, azaz eredetileg az 1848-as törvényekre vonatkozott, amelyek Magyarország és Ausztria viszonyát voltak hivatottak rendezni. A német *hartnäckig sein* ('makacs, konok') és *nicht lockerlassen* ('nem tekint el vmitől, nem enged vmiből') kifejezések viszszaadják ugyan a magyar frazeologizmus denotatív jelentését, azt a paradoxont azonban szükségszerűen nem, hogy itt a magyaroknak nem az osztrákokhoz, hanem a törökökhöz fűződő viszonyáról van szó. Ezt az elkerülhetetlen veszteséget kompenzálja az a szalopp német frazeologizmus, amelyet Mora Terézia a denotatív jelentés nyomatékositására és pregnáns konnotációk keltésére még beiktat: *ums Verrecken nicht* [ha beledöglenek sem] ('egyáltalán nem'). Ezen felül még egy beszélt nyelvi frazeologizmussal kompenzál Mora: *jmdm. zeigen, wo der Hammer hängt* (magyar funkcionális ekvivalenssel: *megtanítja/megmutatja vki vkinek, hol lakik az Úristen*).

Végre édesapám és Zichy tábornok felszólította a törököt: adja föl a várat. De **a török nem engedett**, odavágott apáméknak, megrohanta a keresztény tábornok [...]. Mikor édesapámék látták, hogy **a török nem enged a negyvennyolcból**, olyan erős ostromgyűrűvel vették körül, hogy oda még a madár se repülhetett be [...]. (Esterházy 2001: I/20)

Schließlich forderten mein Vater sowie General Zichy die Türken auf: Sie sollen die Stadt aufgeben. **Die Türken ließen nicht locker, sie zeigten, wo der Hammer hängt** und überfielen das christliche Lager [...]. Als mein Vater und seine Leute sahen, daß **die Türken hartnäckig sind und ums Verrecken nicht lockerlassen**, umgaben sie sie mit einem so starken Belagerungsring, daß nicht einmal ein Vogel ihn überqueren konnte [...]. (Esterházy 2004b: I/20)

6.2.2. Esterházy „Hrabal könyve” című regényében ugyancsak előfordul ez a frazeologizmus. A német fordításban Gahse Zsuzsanna a frazeologizmust szó szerint lefordítja, mivel a szöveggörnyezet ezt követeli meg:

Ez tív éve történt. Anna szerette azt a kis lakást, ott kezdték az életüket, azon a **negyvennyolc** négyzetméteren, amit mindvégig ötvenkettőnek tartottak, mert ötvenkettőnek vették, csak eladáskor mérték le, s lett **negyvennyolc – amiből, hogy egy puha fordulattal éljünk, már nem engedtek**. (Esterházy 1990: 54)

Das ist vor zehn Jahren geschehen. Anna liebte ihre kleine Wohnung, dort hatten sie ihr Leben begonnen, in jenen **achtundvierzig** Quadratmetern, die sie bis zuletzt für zweiundfünfzig hielten, weil sie sie für zweiundfünfzig gekauft hatten, erst beim Verkauf hatten sie sie abgemessen, und da wurde sie **achtundvierzig – wovon sie, um mit einer schwungvollen Wendung zu kommen, auf keinen Meter mehr verzichten wollten**. (Esterházy 1991: 55)

A fenti szövegben a frazeologizmus szövegstrukturáló elemként szerepel, literalizálódik. Mivel ekvivalens nélküli, azaz reália-frazeologizmusról van szó, a szó szerinti fordításban csak egy olvasat jelenik meg, azaz a literális. Esterházy azonban reflektál is a fordulat kettős olvasatára, hogy felhívja az olvasó figyelmét is a dupla kódolásra. Gahse Zsuzsanna feltételezhetően érezte, hogy ennél a fordításnál a német olvasó recepciója sérül, ill. azt sem érti, mire utal a „schwungvolle Wendung” [lendületes kifejezés], így a 2004-ben megjelent új fordításában változtatott:

Das ist vor zehn Jahren geschehen. Anna liebte ihre kleine Wohnung, dort hatten sie ihr Leben begonnen, in jenen **achtundvierzig** Quadratmetern, die sie bis zuletzt für zweiundfünfzig hielten, weil sie sie für zweiundfünfzig gekauft hatten, erst beim Verkauf hatten sie sie abgemessen, und da wurde sie **achtundvierzig – wovon sie, um es schwungvoll zu sagen, wie die Revolutionäre 1848, auf keinen Meter mehr verzichten wollten**. (Esterházy 2004a: 58)

A fordító a szó szerinti fordítás mellett az explikációt is alkalmazza, azaz utal az 1848-as forradalmárokra. A fordításban felfedezhető tehát, hogy itt egyfajta nyelvi játékról van szó, mindamellett a recepciós veszteségek elkerülhetetlenek.

6.3. *Ami kések, nem múlik.*

6.3.1. A következő szövegpélda Parti Nagy Lajos *Hősöm tere* (2000) című regényéből és annak *Meines Helden Platz* (2005) című, Mora Terézia által készített fordításából való. A szövegösszefüggéshez: Tubica, a rezsimmé kiteljesülő palomista mozgalom vezére, a későbbiekben Tubica Cézár, nehezményezi, hogy író-hősünknek nincs mobiltelefonja, s felvázolja neki azt a lehetőséget, miszerint ma már lehetséges, hogy direkt az agyába operáljanak egyet:

Mert látja ő, hajolt bele az arcomba, látja, hogy engem nem nagyon izzít be se ez a dolog, se az ő jelenléte, de sebj, majd be fog, tesókám, mondtá látogatóm, és elővett egy noteszt, majd be fog.

Ami kések, nem múlik. (Parti Nagy 2000: 48k.)

Denn er sehe ganz genau, sagte er und beugte sich in mein Gesicht, er sehe sehr wohl, dass ich nicht gerade heiß bin, weder auf die Sache noch wegen seiner Anwesenheit, aber macht nichts, Brüderchen,

sagte mein Besucher und zog ein Notizbuch hervor, das kommt noch, das kommt.

Besser Speer als nie. (Parti Nagy 2005: 47)

Mind a magyar, mind a német szövegben egy elferdített közmondást találunk. A magyar közmondás kodifikált formában: *Ami késik, nem múlik.* (vö. Forgács T. 2003: 367). A nyelvi játék, azaz a *késik kések*-kel való szubsztitúciójának alapja az, hogy a galambok már hatalomra kerültek az emberek felett, azaz a kés az emberek galambokká való átoperálásakor mindennapos munkaeszközzé vált. A Halász-Földes-Uzonyi-féle *Magyar-Német Nagyszótár* (2003: 770) a következő német közmondást adja meg funkcionális ekvivalensként: *Aufgeschoben ist nicht aufgehoben.* Mora Terézia azonban nem ezt a szótári megfelelőt választja, hanem a következő közmondást: *Besser spät als nie.* (vö. Duden 2002: 714), ami a magyar *jobb később, mint soha.* közmondás ekvivalense. Mora olyan közmondást választ, amely szemantikailag integrálható a szövegbe, s nyelvi játékra is alkalmas: a *spät* szót kicseréli *Speer*-re, aminek a jelentése fegyverként: 'lándzsa, dárda', ill. a sportban: 'gerely'. Így keletkezik a következő közmondáspersziflázs: *Besser Speer als nie.* A fordítás zseniálisnak mondható, hiszen utánozza nyelvi kreativitásában az eredetit, közmondásnak közmondás felel meg, s a nyelvi játék mindkét esetben paronímián alapuló szubsztitúció. Mindkét esetben szűrőeszközzel van szó, azaz a nyelvi játék illeszkedik a tágabb szöveggörnyezetbe, hiszen állandóan operációkról, a politikai ellenség gyilkolásáról van szó. A magyar olvasó mindezek alapján akár „A hosszú **kések** éjszakájá”-ra is asszociálhat.

6.3.2. Ugyanez a nyelvi játék a regény egy másik pontján is felbukkan:

Végül a gondterhelt törzsbegyes megunhatta a hercehurcát, lemondóan legyintett, s a mutogató bivalykézbe nyomott egy *Ocsúdjatok* fölíratú táblát, majd feje fölött az **Ami kések, nem múlik** jelmondattal maga is elhúzott a kigyulladt jégpálya irányába. (Parti Nagy 2000: 275k.)

Schließlich wurde der besorgte Stabskröpfler des Hin und Hers müde, winkte designiert ab, drückte ein Fliegt-auf-Transparent in die herumfuchtelnde Bärenatze und machte sich mit einem **Was lange gärt wird schließlich Wut**-Spruchband über dem Kopf Richtung brennende Eishalle davon. (Parti Nagy 2005: 292)

Mora Terézia itt másképp játszik. A közmondáspersziflázs alapja ezúttal egy másik német közmondás: *Was lange währt, wird endlich gut.* ('a türelmes várakozás, törekvés, igyekezet végül eredményhez vezet'; vö. Duden 2002: 462). (A magyar frazeológiai ekvivalens: *Jó munkához idő kell.*) A kodifikált német közmondás szó szerinti fordítása: [Ami sokáig várat magára ('sokáig tart'), az végül jó lesz.]. A közmondáspersziflázs szó szerint: [Ami sokáig erjed, az végül düh lesz.]. Fordításelemzőként a magyarázatot arra, hogy itt miért nem ugyanaz a fordítás keletkezett, mint az első esetben, a regény cselekményében látom. A közmondás-elferdítés újbóli előfordulásakor ugyanis a galambok már kiépítették

a hatalmukat, ill. egyre nagyobb az elégedetlenség a fővezérrel szemben, azaz puccs van készülőben. Ennek megfelelően a fordítás más megoldást követel, azaz pontosabban: tesz lehetővé. Ezt a hipotézist egyszerűen úgy akartam igazolni, hogy megkérdeztem magát a fordítót. Mora Terézia válasza így hangzik:

Hát, sajna, sajna, ahogy ezt ma nézem, jobb lett volna egyformára hagyni. Annál is inkább, mert a „Was lange gärt, wird schließlich Wut” nem annyira szellemes. Már nem emlékszem, hogy hogyan került rá sor. Lehet, hogy elszédített az, hogy az idézett „Wut”-os mondat egy létező falfirka volt. Vagy megsajnáltam Speer-t. (Mert azért nem ő volt Hitler, nemdebár.) Lehet, hogy csak még egy sort játszani akartam. Mai szemmel nézve inkább egyformára hagynám. De hogy a Speer-t vagy a Wut-ot választanám, azt nem tudom hirtelen megmondani. Megbeszelném a lektorral.

Mint a válaszból kitűnik, a feltevésem hibás volt. Ilyen alapon az előbbi hipotézisemet el is hagyhattam volna. Viszont épp ezzel szerettem volna megmutatni, hogy az olvasói (és fordításelemzői) recepció nem szükségszerűen fedi a fordító intencióit.

Ahogy Mora Terézia kommentárjából kiderül, fordításában a *Speer* nem mint köznév (‘lándzsa, dárda’ vagy ‘gerely’) szerepel, hanem mint tulajdonnév. Albert Speer ugyanis a nemzeti szocializmus idején Hitler legszorosabb köréhez tartozott, a Harmadik Birodalom főépítészeként ő tervezte és építette Hitler monumentális épületeit, a birodalmi főváros inspektora lett, majd fegyverkezési miniszteri posztot kapott a második világháború végéig. Háborús bűneiért a nürnbergi perben 20 évre ítélték. (Ő írta a *Hitler bizalmasa voltam* [Erinnerungen] és a *Spandaui börtönnapló* [Spandauer Tagebücher] című memoárokat.)

Összefoglalva tehát elmondható, hogy a forrásnyelvi szövegben található, kulturálisan nem kötött közmondás átültetésére Mora Terézia egy kulturálisan szintén nem kötött közmondást választott, ami viszont a szubsztitúciós játékkal – az Albert Speerre való utalással – mégis kulturálisan kötötté vált. Ezen az a tény sem változtat, hogy természetesen nincs garancia arra, hogy a kulturális kötöttséget a recipiens felismerje.

Csak megjegyzésként: a forrásnyelvi közmondáspersziflázs a *kések* [ném. *Messer*] egyszerű fordításával is átültethető lenne, azaz: **Besser spät als nie.** [Jobb később, mint soha.] → **Messer spät als nie.** [Kés később, mint soha.]. Ez a megoldás is kreatív nyelvi játék, hiszen a *besser* és a *Messer* összecseng, s a nyelvi játék szintén jól integrálható lenne a szövegbe. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ez a fordítás nem hordoz kultúraspecifikus jegyeket.)

7. Összegzés és kitekintés

A kultúrát tehát mint szövegteret fogom fel, amelynek az intertextualitás következménye és egyszersmind előfeltétele. Az egyazon kultúrához tartozó és/vagy egyazon nyelvet beszélő emberek közös emlékezettere az intertextualitásban jut

kifejezésre, ill. azáltal jön létre a kultúrának mint szövegtérnek a rendszerszerűsége. Kultúrafelfogásomban Sagerhez csatlakozom, aki szerint „a kultúra alapvetően az intertextualitás elvére vezetendő vissza”, ill. „az intertextualitás teszi lehetővé a kultúrát” (vö. Sager 1997: 110, 111).

Azon szövegek esetében, amelyek pregnánsan egy kulturális kontextusba ágyazottak, egy dinamikus szövegfelfogással kell dolgoznunk, a recepció oldalán is. Ezek a szövegek különleges magatartást követelnek a recipienstől: a produktív olvasási folyamatban az olvasó a kulturális háttértudását mobilizálja, azaz kulturálisan kötött szövegtudását, s ebbe a szövegtérbe szervesen beletartoznak a kulturálisan kötött frazeologizmusok is, amelyeket reália-frazeologizmusoknak nevezek.

A kulturális egységben/egységességben, az érzékelt világ közös értelmezésében és értékelésében, a „közöslátásban” releváns elemek az emocionális töltetű asszociációk, amelyeket a messzemenően interszubjektív konnotációkkal bíró reáliák – köztük a reália-frazeologizmusok – váltanak ki.

A reáliáknak ez a funkciója a vizuális médiumoknak a multimodális szövegekben betöltött szerepéhez hasonlatos: mindkettőnek mind az adott szövegen belül, mind pedig abból kifelé mutató is van koherenciaképző s kiemelten emocionalizáló szerepe. (A különbség abban áll, hogy a multimodális szövegekben a tisztán nyelvi jelek mellett más jelrendszerek elemei is jelen vannak.) A reáliák egyrészt egy ún. centripetális erővel, azaz koherenciaképző szereppel bírnak a szövegen belül. Emellett kimutatnak a szövegből, koherensen összefüggnek a kulturális szövegtérrel, azaz centrifugális erejük is van. Ezeket az erőket kell a reáliakutatásnak feltárnia, mind a forrásnyelvi szövegekben, mind pedig a célnyelviekben, s ezeknek a vizsgálatoknak a kultúraspecifikus frazeologizmusokra is ki kell terjedniük, hiszen ezek is reáliák.

Jegyzetek

1. Vö. Foucault (1969) diskurzusfelfogását. A makroszöveg [Makrotext] definíciójához vö. Blühdorn 2006. Blühdorn (i. m. 283) szerint a kultúrák is makroszövegekként foghatók fel.
2. Az intertextualitásnak köztudottan rendkívül gazdag szakirodalma van mind a nyelvtudományban, mind az irodalomtudományban. Ezekre a munkákra a monográfiámban részletesen reflektálok.
3. A német funkcionális ekvivalens: *etw. ist keinen Pfifferling wert*. A Duden (2002: 576) azzal magyarázza a szólás eredetét, hogy a *Pfifferling*, azaz a *rókgomba* (vagy *csirkegomba*) korábban a leggyakoribb gombafajta volt, ennek megfelelően rendkívül olcsó, szinte értéktelen. A *Pfifferling* helyettesíthető *Pappenstiel*-el is, azaz: *etw. ist keinen Pappenstiel wert*. Ennek a szólásnak az eredete nem teljesen tisztázott, a *Pappenstiel* komponens valószínűleg a *Pappenblumenstiel*-re megy vissza, és a virág szárát jelenti (*Pappenblume* + *Stiel*). A *Pappenblume* a *Löwenzahn*, azaz a *pitypang* (*gyermekláncfű*) szinonimája, a szólás tehát eredetileg arra utalt, ahogy ennek a virágnak a szirmait elfújja a szél, szélben csak a szára, a tőkocsánya (*Stiel*) marad, azaz a virág semmit sem ér (vö. Duden 2002: 565).

4. Vö. pl. Vermes (2004: 9, hivatkozással Vallóra (Valló 2000: 44)): „[...] a kultúra-specifikusság kérdése csakis két nyelv közötti viszony tekintetében értelmezhető. Vagy pontosabban: két kognitív környezet viszonyának tekintetében”. Vö. még Fodor és Heltai (2012: 290): „CSI [Culture Specific Item] is a relative concept: it is actualized in a text, and depends on the two languages involved in the translation”.
5. Vö. Forgács T. (2003: 397): „A kifejezés bibliai eredetű (János 8,7). Jézus fordult e szavakkal a tömeghez, amikor az a parázna asszony megkövezésére készült.” (A Duden (2002: 729) etimológiai magyarázata a német frazeologizmusra vonatkozóan természetesen megegyezik.)
6. Vö. Forgács T. (2003: 669): „A kifejezés bibliai eredetű, vö. pl. Mózes 3. könyve 24. fej. 19. vers: „És ha valaki sérelmet ejt az ő felebarátján, amint ő cselekedett, vele is úgy cselekedjenek. Törést törésért, *szemet szemért, fogat fogért.*” Valójában tehát büntetési módokatokról van itt szó, úgy, ahogyan régi törvénytörésekben ezeket megfogalmazták.” (Vö. ugyanígy Duden 2002: 76)
7. A Duden (2002: 211) a frazeologizmus eredetét Ezópusnak abban a meséjében adja meg, amelyben egy varjú pávatollakkal ékesíti magát.
8. Vö. Forgács T. (2003: 381): „A szólás Ezoposz egyik parabolájára (*A parasztról és a kígyóról*) megy vissza, s valószínűleg irodalmi úton a latinból került nyelvünkbe. A fordítás így szólt: *kígyót tart, nevel kebelében. A melenget* ígét tartalmazó változat a XIX. század közepén jelenik meg.” (A szólás eredetét a Duden (2002: 665) is így adja meg.)
9. A szólás eredetéhez vö. Forgács T. (2003: 700): „A kifejezés forrása Ezópusz egyik meséje a rókaról, aki nem éri el a tőkén függő édes szőlőfürtöket, ezért csalódottságának úgy ad hangot, hogy kijelenti: nem baj, úgyis savanyú még a szőlő.” (Vö. Duden 2002: 781)
10. A Duden (2002: 367k.) szerint a frazeologizmus Ezópusnak abból a meséjéből ered, amelyben az oroszlán betegnek tettei magát, s barlangjába kéri az állatokat. A róka azonban észreveszi, hogy az állatok nyomai csak a barlangba befelé vezetnek, kifelé azonban nem, azaz átlátja az oroszlán mesterkedését.
11. A Duden (2002: 692) szerint a szólás eredete nem teljesen tisztázott. Valószínűleg egy középkori szokásra megy vissza: a viadalokon, versenyeken a vesztesnek vigaszdíjul egy disznót ajándékoztak. (Ehhez, ill. más esetleges magyarázatokhoz vö. O. Nagy 2011: 91kk.)
12. A szólás a kártyajátékból ered, azaz arra utal, hogy azt a színű kártyát kell kijátszani, amelyet a másik játékos kér, azaz *szint kell vallani*. (Vö. Duden 2002: 209 és Forgács T. 2003: 681)
13. A Duden (2002: 131) szerint a frazeologizmus eredetileg egy régi szokásra utal: a versenyben legrosszabb lövő fájdalomdíjként egy bakot kapott. (Vö. még Forgács T. 2003: 50)
14. A frazeologizmus jelentése: 'még csak most jön a neheze'. Az eredetéhez vö. Forgács T. (2003: 186): „A feketelevés a régi magyar konyha egyik közkedvelt étele: ez finom főtt és sült húsból állt, melyeket egy sötét színű mártással öntöttek le, s mikor már a javát kiették, akkor hangzott el az asztalnál, hogy *ha a húsát megettétek, most már a levét is reá megigyátok*, azaz ekkor volt még hátra a feketelevés”. (Vö. még O. Nagy 2011: 263k.)
15. A szólás eredetéhez vö. Forgács T. (2003: 705): „A szólás magyarázatát sokáig egy az udvarlással kapcsolatos népszokásban keresték: a legények udvarlaskor a rajtuk levő szűrt szokásosan a konyhában hagyták, majd a tisztaszobában beszélgettek a háziakkal. Ha távozásukkor a szűrt nem találták a helyén, mert a háziak kiakasztották az eresz alá vagy a tornácra, akkor ebből tudhatták, hogy nem kíváncsiak a lányos háznál. Újabban felmerült egy másik magyarázat is: bizonyos vidékeken a

munkavállaló (elsősorban talán az elszegődő pásztor) szűrének a házban való felakasztása a felfogadást (vagy szolgálatban maradást), annak a tornácra való kitévése pedig az elbocsátást jelezte.”

16. Vö. Forgács T. (2003: 412): „*A zabot hegyez* azt jelenti a kifejezésben, hogy ’értelmetlen, haszontalan munkát végez’ (vö. még *jeget aszal, borsót gömbölyít* stb.). A *Kukutyin* helynév létező településre utal ugyan, a kifejezésbe azonban feltehetően csak valószínűtlen hangzása miatt került be.”
A Szeged és Makó között található Ferencszállás részét képező Kukutyin puszta az 1880-as években állítólag zabbal volt bevetve, viszont a Maros elöntötte a területet. Az ott lakók úgy mentették a termést, hogy csónakokból vágták le a zab hegyét, kalászáat. Egy másik forrás szerint Kukutyin a 19. században egy Deszkhez tartozó puszta volt. Emellett Romániában is van Kukutyin. (Vö. Wikipedia – 2013. 03. 19.)
17. A Duden (2002: 437) szerint a beszélt nyelvi fordulat a szentimentális-moralizáló szindarabokat író August von *Kotzebue* nevének és a durva stílusértékű *kotzen* [okádik, rókázik] igének a hangzásbéli hasonlóságán alapul.
18. Forgács T. (2003: 672) szerint a szólás a szénagyűjtéssel van kapcsolatban: „Ha jött az eső, akkor az, akinek még nem volt rendben a szénája, az gondban volt, mert az ázott széna tönkremegy. Aki viszont már behordta, annak rendben volt a szénája, nem volt semmi gondja.” (Vö. még O. Nagy 2011: 347k.)
19. Vö. Forgács T. (2003: 129): „Régen, ha látogató érkezett a kutyás házhoz, kiszóltak neki, hogy „ne féljen, megkötöm a kutyát egy karóhoz”. Így tapadt a szóláshoz a ’biztat vkit, hogy ne féljen’, illetve a ’határozottan ígér valamit’ jelentés.”
20. A szólás egy régi szokásra megy vissza: amikor egy falusi legény idegenbe szakadt, akkor levelekben számolt be az otthon maradtoknak az életéről. Ezeket a leveleket a család kitette az ablakba, hogy a rokonok, a szomszédok is elolvashassák őket. Ha azonban a levél kevésbé öröndetes híreket tartalmazott, azt *nem tették ki az ablakba*. (Vö. Forgács T. 2003: 1 és O. Nagy 2011: 29)
21. A szólás a Duden (2002: 218) szerint eredetileg arra az ügyetlenségre utal, amelyet valaki azáltal követett el, hogy az ajtó mellett álló tálkába lépett, amiben csizmasztításhoz szükséges zsírt tartottak (*Fett* = *zsír* + *Näpfchen* = *tálka*).
22. A felsorolt közmondások „szerkezetazonos szinonimák”, hiszen a közmondásoknak ugyanaz az értelme, azonos a felépítésük, csak más szerkezeti magra (szóképre) épülnek. (Vö. Forgács T. 2007: 117)
23. Vö. Ostapovyc (2006: 145): „Es bedarf keiner besonderen Begründung der offensichtlichen Tatsache, dass die Phraseologie die Schicht des Wortschatzes darstellt, die die national-kulturellen Besonderheiten der Sprache des Trägervolkes und ihre ontologische, extralinguale Spezifik am vollständigsten expliziert”. [Nincs szükség annak a nyilvánvaló ténynek a bizonyítására, hogy a frazeológia a szókincs azon részét képezi, amely a hozzátartozó nép nyelvének nemzeti-kulturális sajátosságait, nyelvének ontológiai, extralingvális specifikumait a legteljesebben fejezi ki.] (Fordítás: D.-Sz. E.)
24. A *Két féldő a pokolban* intertextuális elem, az 1961-ben forgatott ismert magyar film címét idézi. A cselekmény egy ukrainai munkatáborban játszódik, ahol 1944. április 20-án, Hitler születésnapja tiszteletére, a foglyok és a tisztek között focimeccset szerveznek. Az egykori futballsztár, Ónodi kapja a feladatot, hogy a foglyokból csapatot alakítson. Mivel a foglyok alultápláltak, legyengültek, a tisztek abból indulnak ki, hogy a fogolycsapat nevéseges, megsemmisítő vereséget fog szenvedni. A játék azonban nem a magas rangú vendégek elvárásai szerint alakul: a foglyok játékból a német tisztek elleni demonstráció lesz, és a foglyok megnyerik a meccset. A győzelemért azonban az életükkel fizetnek: még a pályán lelövik őket.

25. A frazeologizmus eredete a következő: „Az 1867-ben létrejött kiegyezés előtt azt fejezték ki szólásunkkal, hogy egy politikus nem hajlandó eltérni az ún. negyvennyolcas programtól, azaz attól, hogy Magyarország és Ausztria viszonyát az 1848-ban hozott törvények visszaállítása alapján rendezzék. Később, miután 1884-ben a Függetlenségi Párt a nevébe is felvette a „negyvennyolcas” jelzöt, a kifejezést abban az értelemben kezdték használni, hogy valaki kitart a Függetlenségi Párt mellett. Fokozatosan halványodott azonban a szólás politikai vonatkozása, s lassan kialakult mai, átvitt jelentése: ’nem hagyja a maga igazát, nem tágít az elhatározásától.’” (Forgács T. 2003: 517)
26. A közmondáspersziflázs fogalmához, fajtáihoz vö. Forgács E. 2003 és 2006. A centripetális és a centrifugális erőkhöz [ném. *zentripetale* vs. *zentrifugale Kräfte*] vö. Blühdorn (2006: 284).

Irodalom

- Assmann, J. 2004. *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest: Atlantisz. Fordította: Hidas Zoltán.
- Barchudarow, L. S. 1979. *Sprache und Übersetzung. Probleme der allgemeinen und speziellen Übersetzungstheorie*. Moskau–Leipzig: Verlag Progreß.
- Bárdosi V. (szerk.) 2013. *Reáliák. A lexikológiától a frazeológiáig. Értelmezések és fordítási kérdések*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Blühdorn, H. 2006. Textverstehen und Intertextualität. In: Blühdorn, H., Breindl, E., Waßner, U. H. (Hrsg.) *Text-Verstehen: Grammatik und darüber hinaus*. Jahrbuch 2005 des Instituts für deutsche Sprache. Berlin: de Gruyter. 277–298.
- Bödeker, B., Freese, K. 1987. Die Übersetzung von Realienbezeichnungen bei literarischen Texten: Eine Prototypologie. In: *Text-context. Translation. Theorie-Didaktik-Praxis*. Sonderdruck 2/3. Heidelberg: Textcon Text-Verlag.
- Burger, H. 2010. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. 4., neu bearbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt Verlag. (Grundlagen der Germanistik 36)
- Dobrovolskij, D., Piirainen, E. 1996. *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum: Universitätsverlag N. Brockmeyer.
- Drahota-Szabó, E. 2013. *Realien – Intertextualität – Übersetzung*. Landau: Verlag Empirische Pädagogik. (Beiträge zur Fremdsprachenvermittlung, Sonderheft 19)
- Duden 2002. Der Duden in zwölf Bänden. Das Standardwerk zur deutschen Sprache. Bd. 11 – *Redewendungen. Wörterbuch der deutschen Idiomatik*. Herausgegeben von der Dudenredaktion. 2., neu bearbeitete und aktualisierte Auflage. Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 2002.
- Erdei I. 1988. *Кыц неперобда. Orosz–magyar fordítástechnika*. Szeged: JATE Kiadó.
- Eriksen, T. H. 2006. *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Fordították: Karádi É., Varró Zs. és a TEK (Társadalomelméleti Szakkollégium) szociálanropológia-szemináriumának hallgatói. Budapest: Gondolat Kiadó. [Angol eredeti: Eriksen, T. H. (1995): *An Introduction to Social and Cultural Anthropology*. Second edition. London: Pluto Press.]
- Ferencz I. (szerk.) 1997. *Történetek a fogságból: Hatvan székelly hadifogoly*. Csíkszereda: Státus Könyvkiadó.
- Fodor, B., Heltai, P. 2012. Culture Specific Items in Translation. In: Navracscs J., Szabó D. (szerk.) 2012. *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban*. Pszicholingvisztikai tanulmányok III. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 289–300.

- Forgács, E. 2000. Phraseologismen als textstrukturierende Elemente. *DUFU* (Deutschunterricht für Ungarn) 15. évfolyam. 3–4. szám. 44–57.
- Forgács E. 2002. A reáliák fordítási nehézségeiről szépirodalmi szövegekben (Magyar–német kontrasztív vizsgálat). *Fordítástudomány* 4. évfolyam. 2. szám. 63–82.
- Forgács, E. 2003. Wer ändern eine Grube gräbt, sieht gern hinein. Oder: Wozu sind Sprichwörter (noch) zu gebrauchen? In: Pongó, S., Chebenová, V., Borsuková, H. (Hrsg.) *Das Wort in Satz und Text*. Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans-Werner Eroms am 23. Juli 2003. Nitra: Enigma. 51–70.
- Forgács E. 2004a. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6. évfolyam. 2. szám. 38–56.
- Forgács E. 2004b. Gömböc, hamuban sült pogácsa, kutyanyelven takarékpersely, vörös nyakkendő és eszemká... Avagy: reáliák és fordításuk Garaczi László lemúriáiban. In: Bernáth Á., Bombitz A. (szerk.). *Miért olvassák a németek a magyarokat? Befogadás és műfordítás*. Szeged: Grimm Könyvkiadó. 190–222.
- Forgács, E. 2004c. Phraseologismen als Mittel der Textkonstitution. In: Palm-Meister, Ch. (Hrsg.) *EUROPHRAS 2000*. Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.–18. Juni 2000 in Aske/Schweden. Tübingen: Stauffenburg Verlag. 123–135.
- Forgács E. 2006. A „WORD” elszáll, az írás megmarad. Elferdített közmondások a mai nyelvhasználatban. In: Galgóczi L., Vass L. (szerk.). *„A WORD elszáll...” Emlékezés Csefkő Gyula halálának 50. évfordulójára tiszteletére. Tanulmányok*. Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 55–77. (A pedagógusképzés kiskönyvtára 4)
- Forgács, E. 2007a. *Kontrastive Sprachbetrachtung*. Szeged: Klebelsberg Kuno Egyetemi Kiadó.
- Forgács, E. 2007b. Übersetzungsverlust – Rezeptionsverlust (?) In: Valentin, J.-M. (Hrsg.) *Jahrbuch für Internationale Germanistik*. Reihe A, Kongressberichte Bd. 79. Akten des XI. Internationalen Germanistenkongresses Paris 2005 „Germanistik im Konflikt der Kulturen“. Bd. 3. Bern: Peter Lang Verlag. 133–146.
- Forgács T. 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács T. 2007. *Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Forgács T. 2013. *Magyar szólások és közmondások szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Foucault, M. 1969. *L’archéologie du savoir*. Paris: Éditions Gallimard. (Ang. ford.: *The Archeology of Knowledge*. Trans. A. M. Sheridan Smith. London/New York: Routledge, 2002.)
- Földes Cs. 1987. *Magyar – német – orosz beszédfordulatok. A három nyelv azonos jelentésű állandósult szókapcsolatai*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Földes, Cs. 1990. Zur Äquivalenz ungarischer und deutscher Phraseologismen. *Fin-nisch-Ugrische Forschungen* 49. évfolyam. 1–3. szám. 169–187.
- Halász E., Földes Cs., Uzonyi P. (szerk.) 2003. *Magyar–Német Nagyszótár. Ungarisch-Deutsches Großwörterbuch*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Heltai P. 2007. Ekvivalencia és kulturálisan kötött kifejezések a fordításban. In: Heltai P. (szerk.). *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Pécs/Gödöllő: MANYE, Szent István Egyetem. 3/2. 643–653.
- Heltai P. 2013. Kultúraspecifikus kifejezések és reáliák. *Fordítástudomány* XV. évfolyam. 1. szám. 32–53.
- Hessky, R. 1987. *Phraseologie. Linguistische Grundfragen und kontrastives Modell deutsch → ungarisch*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. (Reihe Germanistische Linguistik 77)

- Hrusic, M. 2007. Nulläquivalenz beim literarischen Übersetzen. Probleme der „kulturellen Vermittlung“. In: Roggausch, W. (Red.) *Germanistentreffen Deutschland – Süd-Ost-Europa*, 2.-6. 10. 2006. *Dokumentation der Tagungsbeiträge*. Hrsg. vom Deutschen Akademischen Austauschdienst, Bonn. 323–332.
- Kelz, H. P. 2002. Interkulturelle Kommunikation und translatorische Prozesse in der Wirtschaft. In: Best, J., Kalina, S. (Hrsg.) *Übersetzen und Dolmetschen. Eine Orientierungshilfe*. Tübingen/Basel: A. Francke Verlag. 44–50.
- Klaudy K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata. Angol, német, francia, orosz fordítás-technikai példatárral*. Budapest: Scholastica.
- Knapp, K., Antos, G., Becker-Mrotzek, M., Deppermann, A., Göpferich, S., Grabowski, J., Klemm, M., Villiger, C. (Hrsg.) *Angewandte Linguistik. Ein Lehrbuch*. 2., überarbeitete und erweiterte Auflage. Tübingen/Basel: A. Francke Verlag. (Uni-Taschenbücher 8275)
- Koller, W. 2011. *Einführung in die Übersetzungswissenschaft*. 8., neubearbeitete Auflage. Unter Mitarbeit von Kjetil Berg Henjum. Tübingen: Narr Francke Attempto Verlag. (UTB 3520)
- Kovács L. 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 119)
- Kujamäki, P. 1998. *Deutsche Stimmen der Sieben Brüder. Ideologie, Poetik und Funktionen literarischer Übersetzung*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Kujamäki, P. 2004. Übersetzung von Realienbezeichnungen in literarischen Texten. In: Kittel, H., Frank, A. P., Greiner, N., Hermans, Th., Koller, W., Lambert, J., Paul, F. (Hrsg.) *Übersetzung – Translation – Traduction. Ein internationales Handbuch zur Übersetzungsforschung*. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 95. fejezet. 920–925.
- Lajos K. 2007. Frazeológia és identitás. In: Maticsák S. (szerk.). *Nyelv, nemzet, identitás*. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. I. kötet. Debrecen, Budapest: Nemzetközi Magyar-ságtudományi Társaság. 101–113.
- Lendvai E. 2005. Reáliafelfogások napjaink fordításelméletében. In: Dobos Cs., Kis Á., Lengyel Zs., Székely G., Tóth Sz. (szerk.). *„Mindent fordítunk és mindenki fordít”. Értékek teremtése és közvetítése a nyelvészetben. Könyv professzor dr. Klaudy Kinga tiszteletére*. Bicske: SZAK Kiadó. 67–71.
- Lendvai E. 2007a. Nyelvi reáliák és globalizáció. In: Heltai P. (szerk.) *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia*. A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásai. Pécs/Gödöllő: MANYE/Szent István Egyetem. 3/2. 664–669.
- Lendvai, E. 2007b. Translating Culture-bound Units: Strategy, Tactics & Techniques. In: Muráth, J., Oláh-Budai, Á. (eds.): *Interdisziplinäre Aspekte des Übersetzens und Dolmetschens/Interdisciplinary Aspects of Translation and Interpreting*. Wien: Praesens Verlag. 125–136.
- Lendvai E. 2012. Kultúrák dialógusa: lingvokulturális kölcsönzés. In: Lendvai E., Wolosz R. (szerk.): *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VII. konferencia tanulmánykötete/Proceedings of Conference Dialogue of Cultures in a Multilingual Europe VII/Mатериалы Конференции Диалог Культур в многоязычной Европе VII*, Pécs, 2010. Pécs: PTE BTK FKK. 277–289. (= Translatologia Pannonica III)
- Lossau, N. 1993. *Die deutschen Petőfi-Übersetzungen. Ungarische Realienbezeichnungen im sprachlich-kulturellen Vergleich*. Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag.
- Mujzer-Varga K. 2007. A reáliafogalom változásai és változatai. *Fordítástudomány* 9. évfolyam. 2. szám. 55–84.

- Mujzer-Varga, K. 2009. *Verfremdung oder Adaptierung – Realienlexeme in den Übertragungen der Minutennovellen von István Örkény*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE.
- O. Nagy G. 2011. *Mi fán terem? Magyar szólások eredete*. Tizedik kiadás. Budapest: Akkord Kiadó.
- Ostapovyč, O. 2006. Kontrastive transkulturelle Analyse von mentalen Konzepten in der kognitiven Phraseologie unverwandter Sprachen. In: Häki Buhofer, A., Burger, H. (Hrsg.) 2006. *Phraseology in Motion I. Methoden und Kritik. Akten der Internationalen Tagung zur Phraseologie*. Basel, 2004. Baltmannssweiler: Schneider Verlag Hohengehren. 145–154. (Phraseologie und Parömiologie 19)
- Papp N. 2004. Terminológia és reáliák. In: Dróth J. (szerk.). *Szaknyelv és műfordítás*. Gödöllő: SZIE. 79–91.
- Pusztai-Varga I. 2013. *Kulturálisan kötött nyelvi elemek fordítási megoldásai finn versek magyar és angol fordításaiban*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE.
- Sager, S. F. 1997. Intertextualität und die Interaktivität von Hypertexten. In: Klein, J., Fix, U. (Hrsg.) 1997. *Textbeziehungen. Linguistische und literaturwissenschaftliche Beiträge zur Intertextualität*. Tübingen: Stauffenburg Verlag. 109–123.
- Schmidt, D. (Hrsg.). *Péter Esterházy: Harmonia caelestis. Marginalien*. Mit Beiträgen von Péter Esterházy, László F. Földényi, Wend Kässens, Terézia Mora und Julianne Wernitzer. Berlin: Berlin Verlag.
- Telling D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évfolyam. 2. szám. 58–70.
- Telling D. 2009. Konfrontation der Ausgangskultur mit der Zielkultur im Translat. In: Lendvai E., Wolosz R. (szerk.): *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában III-V. konferencia tanulmánykötete/Proceedings of Conference Dialogue of Cultures in a Multilingual Europe III-V/Mатериалы Конференции Диалог Культур в многоязычной Европе III-V*, Pécs, 2006-2008. Pécs: PTE BTK FKK. 91–95. (Translatologia Pannonica I)
- Telling, D. 2012. Kulturális problémák és fordítói kompetencia. In: Lendvai E., Wolosz R. (szerk.): *Kultúrák dialógusa a soknyelvű Európában VII. konferencia tanulmánykötete/Proceedings of Conference Dialogue of Cultures in a Multilingual Europe VII/Mатериалы Конференции Диалог Культур в многоязычной Европе VII*, Pécs, 2010. Pécs: PTE BTK FKK. 57–64. (= Translatologia Pannonica III)
- Valló Zs. 1998. Reáliák és fordítói stratégiák a drámafordításban. *Modern Nyelvoktatás* IV. évfolyam. 2–3. szám. 115–124.
- Valló Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány* 2. évfolyam. 1. szám. 34–49.
- Vermes A. P. 2004. A relevancia-elmélet alkalmazása a kultúra-specifikus kifejezések fordításának vizsgálatában. *Fordítástudomány* 6. évfolyam. 2. szám. 5–18.
- Vlahov, S. I., Florin, S. 1980. = Влахов, С. И., Флорин, С. 1980. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные Отношения.

Források

- Esterházy P. 1990. *Hrabal könyve*. Budapest: Magvető.
- Esterházy, P. 1991. *Das Buch Hrabals*. Salzburg/Wien: Residenz Verlag. Aus dem Ungarischen von Zsuzsanna Gahse.
- Esterházy P. 2001. *Harmonia caelestis*. Budapest: Magvető.
- Esterházy, P. 2004a. *Das Buch Hrabals*. Berlin: Berliner Taschenbuch Verlag. Aus dem Ungarischen von Zsuzsanna Gahse. Neu durchgesehene Fassung der 1991

im Residenz Verlag, Salzburg und Wien, erschienenen Originalausgabe der deutschen Übersetzung.

Esterházy, P. ²2004b. *Harmonia caelestis*. Berlin: Berliner Taschenbuch Verlag. Aus dem Ungarischen von Terézia Mora.

Garaczi L. 1995. *Mintha élnél. Egy leműr vallomásai, I.* Pécs: Jelenkor Kiadó.

Garaczi, L. 1999. *Was wir hier als schön empfinden. Bekenntnisse eines Lemuren. I.* In: Die wunderbare Busfahrt. Bekenntnisse eines Lemuren. Graz: Literaturverlag Droschl. Aus dem Ungarischen von Andrea Seidler und Pál Deréky. Graz: Literaturverlag Droschl. 5–108.

Parti Nagy L. 2000. *Hőszám tere*. Budapest: Magvető.

Parti Nagy, L. 2005. *Meines Helden Platz*. München: Luchterhand Literaturverlag. Aus dem Ungarischen von Terézia Mora.

A „fekete doboz” feltérképezése – Módszerek és kutatások a fordítás folyamatának kutatása témaköréből

Mészáros Andrea Éva

E-mail: andrea.meszaros@gmail.com

Kivonat: A fordítástudományi kutatások témájukat tekintve hagyományosan két fő irány szerint csoportosíthatók: vagy a fordítás végeredményét, tehát magát a fordított szöveget vizsgálják (pl. kohéziós kutatások, a fordítás minőségével kapcsolatos kutatások, ekvivalencia, téma-réma tagolás stb.), vagy a fordítás folyamatát kutatják (tehát igyekeznek fényt deríteni arra, hogy mi megy végbe a „fekete dobozban”, vagyis a fordító agyában). A tanulmány célja, hogy áttekintse azokat a módszereket, amelyek jelenleg rendelkezésre állnak a fordítás folyamatának kutatásához, úgymint 1) introspekciós módszerek: a) klasszikus introspekció, b) hangos gondolkodtatásos eljárás (*think aloud protocol*, TAP), c) közös fordítás (*joint translation*, ill. *collaborative translation protocol*, CTP); 2) szemmozgás-követés (*eye-tracking technology*); 3) a képernyő változásainak rögzítése (*screen recording*); 4) a billentyűzet-aktivitás rögzítése (*key logging*) és 5) retrospekciós interjúk és kérdőívek. Az egyes módszerek leírását konkrét kutatások részletei illusztrálják. Az áttekintés során említés esik az egyes módszerekkel kapcsolatban felmerülő problémákról is.

Kulcsszavak: a fordítás folyamatának kutatása, kutatási módszerek, hangos gondolkodtatásos eljárás, TAP, szemmozgás-követés, billentyűzet-aktivitás rögzítése, Translog, introspekció

Bevezetés

Jelen tanulmány előzménye a 2013 áprilisában megrendezett, „A magyar fordítók és tolmácsok napja” című konferencia PhD szekciójában elhangzott előadás, amelynek címe *Translog – A Log-file elemzés felhasználása a fordításkutatásban* volt (Mészáros 2013).

A fordítástudományi kutatások témájukat tekintve hagyományosan két fő irány szerint csoportosíthatók: vagy a fordítás eredményeképpen létrejött szövegeket vizsgálják, tehát adott nyelvpár(oka)t illetően feltérképezik a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek különbségeit bizonyos aspektusból (pl. kohéziós kutatások, a fordítás minőségével kapcsolatos kutatások, ekvivalencia, téma-réma tagolás stb.), vagy a fordítás folyamatát kutatják (tehát igyekeznek fényt deríteni arra, hogy mi megy végbe a „fekete dobozban”, vagyis a fordító agyában). Jelen tanulmány a második iránnyal, a fordítás folyamatának kutatásával foglalkozik.

Az 1980-as évek előtt a fordítástudomány elsősorban nyelvek, szövegek és kultúrák összehasonlításáról, illetve különbségeik feltárásáról szólt (Jääskeläinen 1999: 2), ám a technológia rohamos fejlődésének köszönhetően, valamint az interdiszciplináris kutatások és tárgyterületek kialakulásával (pszicholingvisztika, alkalmazott nyelvészet, kognitív nyelvészet stb.) egyre szélesedik a „fekete doboz” feltérképezésének eszköztára. A fordítás folyamatának kutatása alapvetően a fordítás során lezajló események megfigyelésére, rögzítésére és leírására vonatkozik, tehát a leíró fordítástudomány irányvonalát erősíti. (Vö. Holmes (1988: 93–98) felosztásában a folyamatorientált kutatásokat a fordítástudomány leíró ágához sorolja.) A fordítástudomány potenciálisan normatív, preskriptív tudományággá válását több szerző is helyteleníti (vö. Toury 1995; Albert 2003: 13), ugyanakkor nem kétséges, hogy a folyamatkutatások eredményeit kiindulópontként fel lehet használni a fordításoktatásban (amely Holmes (1988: 93–98) felosztásában már a fordítás alkalmazott ágához tartozik).

A fordítás folyamatának kutatására alkalmazható módszerek a következők: 1) introspekciós módszerek, ezen belül: a) klasszikus introspekció; b) hangos gondolkodtatásos eljárás (*think aloud protocol*, *TAP*); c) közös fordítási jegyzőkönyv (*joint translation* vagy *collaborative translation protocol*, *CTP*); 2) szemmozgás-követés (*eye-tracking technology*); 3) a képernyő változásainak rögzítése (*screen recording*); 4) a billentyűzet-aktivitás rögzítése (*key logging*); 5) retrospekciós interjúk és kérdőívek.

A tanulmány célja, hogy áttekintést nyújtson a fordítás folyamatának kutatása terén használt módszerekről. Az egyes módszerek leírását konkrét kutatások példái illusztrálják. A tanulmány tágan értelmezi a „fordítás” kategóriáját, így a példákban tárgyalt kutatások nemcsak az írásbeli nyelvi közvetítésre (a szó szoros értelmében vett fordításra) vonatkozhatnak, hanem a szóbeli nyelvi közvetítés (tehát a tolmácsolás) eseményeire is kiteríhetnek. Végül a tanulmány felsorolja a fordítási folyamatok kutatásával kapcsolatban felmerülő általános problémákat is.

1. Introspekciós technikák

1.1. Klasszikus introspekció

Ezt az eljárást először a 19. század végén alkalmazták az emberi gondolkodás működésének vizsgálatára. A módszer lényege, hogy a kutatást végző személy a saját tevékenységéről felmerülő gondolatait mondja ki és rögzíti, vagy feljegyzéseket készít róla. A klasszikus introspekcióval elvégzett kísérletek problematikusak, mert túlságosan szubjektív az álláspont, a kutatást végző személy és a kutatás tárgya egy és ugyanaz, így az eredmények validálása nehéz, sőt, nem kivitelezhető (vö. Jääskeläinen 1999: 55; Enríquez Raído 2014: 69).

1.2. Hangos gondolkodtatásos eljárás

A hangos gondolkodtatásos eljárás az introspekciós módszerek egyik fajtája, amely a kognitív pszichológia területéről került át a fordítástudományba. A kognitív pszichológiában először az agy információfeldolgozó folyamatainak

kutatására alkalmazták. A TAP módszer részletes leírása Ericsson és Simon nevéhez fűződik (1984). A hangos gondolkodtatásos eljárás két fő jellemzője, hogy egyrészt nincs specifikus utasítás arra vonatkozóan, hogy milyen problémákról beszéljen az adatközlő, és milyenekről ne beszéljen, másrészt a feladatra való reflektálás és e gondolatok verbalizálása a feladat megoldásával egyidejűleg történik. Az eljárás alkalmazásakor figyelembe kell venni, hogy az alany csak olyan eseményeket tud verbalizálni, amelyeket épp a munkamemóriájában (vagyis rövid távú memóriában, *short-term memory*, STM) tárol. A verbalizáció elakadhat azokban az esetekben, ha az alanynak túl sok mindenre kell koncentrálnia egyszerre. További nehézség a folyamatkutatásra nézve, hogy azok a fordítási stratégiák, amelyek automatikussá váltak a fordító számára, már nem a munkamemóriában, hanem a hosszú távú emlékezetben (*long-term memory*, LTM) tárolódnak, tehát a fordító nem érzi szükségét, hogy verbalizálja őket a fordítási feladat megoldása során (Jääskeläinen 1999: 58). Ahhoz, hogy a kutató még sokrétűbb adatokhoz jusson, a hangos gondolkodtatásos eljárás kombinálható retrospektív interjúkkal, amelyekben specifikus kérdéseket tesznek fel az adatközlőknek a fordítási feladat részleteivel kapcsolatban, például Fraser (1996) szerint a két introspekciós technika jól kiegészíti egymást, mivel a TAP segítségével a feladat adott részeiben épp felmerülő stratégiai választásokat lehet rögzíteni, míg a közvetlenül a feladat megoldása után elvégzett retrospektív interjú során fény derülhet az adatközlő általánosabb érvényű fordítási stratégiáira, pl. milyen szövegtípus-specifikus stratégiákat alkalmaz. A hangos gondolkodtatásos eljárás nyilvánvalóan alkalmatlan például a szimultán tolmácsolás kutatására, hiszen a tolmács nem végezheti egyszerre a célnyelvi szöveg produkcióját, valamint saját mentális folyamatainak verbalizációját (vö. Shlesinger 2000: 3). Ugyanakkor a fordítás (tehát írott szövegek fordítása) esetében is felmerülhet a kétség, hogy a fordítási feladat megoldásával párhuzamosan elvégzett verbalizáció torzulásokat okoz a feladatmegoldásban, így a kapott adatok érvényessége megkérdőjeleződik (Tourey 1995).

Kovačič (2000) angol–szlovén nyelvpárban vizsgálja a fordítás egy különleges esetét, a filmfeliratozást. A feliratot készítő fordítónak munkája során több tényezőt kell figyelembe vennie: a korlátozott karakterszámot, a néző átlagos olvasási sebességét, valamint azt, hogy a filmek esetében a nyelv csak a megértés egyik rétegét adja a kép és a hang mellett. Ezért feltételezése szerint a feliratozás specifikus döntésekre kényszeríti a fordítót. Kovačič arra keresi a választ, hogy vannak-e olyan stratégiák, amelyeket a filmfeliratot készítő fordítók jellemzően alkalmaznak. A TAP kísérlet elvégzése után interjúkat is készített a fordítókkal. Fraser (2000: 111–120) összefoglaló tanulmányában a TAP használatával elvégzett kutatások fő hasznát abban látja, hogy segítségükkel pontosabban meghatározható, „mit is csinál az igazi fordító”, és a kapott ismeretek többek között felhasználhatóak a fordításoktatásban, útba igazíthatják a frissen végzett fordítókat, és növelhetik a fordítástudomány jelentőségét. Tirkkonen-Condit (2000: 123) szerint a fordítói tevékenység inherens tulajdonsága a bizonytalanság (pl. több lehetséges fordítási megoldás közül kell választani). Hat fordító TAP felvételeit vizsgálja finn–angol, valamint angol–finn irányban, és arra keresi a választ, hogyan „dolgozzák fel” a fordítók ezt a bizonytalanságot. Jääskeläinen (1999) PhD

disszertációjában többek között kitér a fordítók motivációjára, vagyis arra, hogyan befolyásolja (ill. befolyásolja-e) a fordító attitűdje munkájának sikerességét.

1.3. Közös fordítás

House (1988) nyelvtanulókkal végzett kísérletében más eljárást választott: a hallgatók párban végezték el a fordítási feladatot, és közben megvitatták döntéseiket és az alkalmazandó stratégiákat. House észrevétele szerint a TAP eljárással szemben a páros fordítás kevesebb idegenkedést szült az adatközlők részéről, ugyanakkor életidegen szituáció, hiszen a fordító általában egyedül végzi munkáját. Pavlović (2009) új terminust alkot a közös fordítás eseményére (*collaborative translation protocol*, CTP), és részletesen tárgyalja a módszer előnyeit és hátrányait. House-hoz hasonlóan a módszer előnyének tartja a közös feladatmegoldás alatt kialakuló közvetlen hangulatot és az adatok gazdagságát, amelyet a fordítók interakciója ad. Az adatközlők közös fordítás esetében inkább hajlamosak megvitatni stratégiáikat, mint amikor egyetlen fordító verbalizálja gondolatait egy hangos gondolkodtatásos kísérlet során. Pavlović szerint a közös fordítási esemény módot ad arra, hogy „a maga természetes gyönyörűségében vizsgáljuk meg az emberi fordítási folyamatok rendetlenségét” (Pavlović 2009: 85).¹ Doktori kutatásában a zágrábi egyetem hallgatói vettek részt, angol–horvát, illetve horvát–angol irányban fordítottak, és közben megvitatták döntéseiket, stratégiáikat. A kísérletet kérdőíves felmérés előzte meg és követte, amelyben a csapatmunkáról adhattak visszajelzést. Pavlović (2009: 98–100) arra is kitér, hogy egy közös fordítási eseménynél fontos tényező a csoportdinamika. Említi, hogy a CTP kísérleteket össze lehet kötni videofelvétellel is, ám mindig kérdéses marad, hogy vajon a kutatást végző személy a valóságnak megfelelően értelmezi-e az adatközlők nonverbális jeleit.

2. Szemmozgás-követés

A szemmozgás-követés technológiáját a kognitív nyelvészetben és pszichológiában a hangos gondolkodtatásos eljáráshoz hasonlóan először az információfeldolgozás, illetve az olvasás vizsgálatára használták. A szemmozgás-követés fordítástudományi célú felhasználásának úttörői a dán Copenhagen Business School munkatársai, akik külön központot alapítottak a technológiai fókuszú fordítástudományi kutatásoknak, ez a Centre for Research and Innovation in Translation and Translation Technology (CRITT). Az intézmény vezetője Arnt Lykke Jakobsen. Pályázati úton jutottak szemmozgás-követő technológiához, egy ún. Tobii 1750 rendszerhez, amely segítségével megfigyelhető, mérhető és dokumentálható például, hogy az adatközlő tekintete mely szavakon

¹ „CTP’s are a rich source of data also in the sense that they convey the ‘messiness’ of human translation processes in all its glory.” (Az idézetet a tanulmány szerzője fordította.)

időzik, hová tér vissza stb. Itt természetesen nagyon rövid időtartamokról, a másodperc törtrészeiről van szó (vö. Göpferich et al. 2008: 1–7).

A CRITT munkatársai és vendégkutatók a következő témákban végeztek vizsgálódásokat: Dragsted és Hansen (2008) nyolc mesterszakos fordítóhallgató bevonásával végzett kísérletet angol–dán irányban. Bevezetik a „szem–billentyűzet ívhossz” fogalmát (*eye–key span*), és arra keresik a választ, mennyi idő telik el a között, hogy a fordító meglátja a forrásnyelvi szót, és leírja a célnyelvi megfelelőt. Dragsted és Hansen a szemmozgás-követés és a billentyűzet-aktivitás kombinált módszerével von le következtetéseket a szövegértés és szövegprodukciónak a koordinálásával kapcsolatban. Kutatási eredményeik igazolták, hogy hosszabb fixációs idő jelentkezik problematikus kifejezéseknél, valamint, hogy a nehézséget vagy kihívást jelentő szavak, illetve kifejezések már azelőtt felkeltik a fordító figyelmét, hogy konkrétan eljutna azok fordításához. Sharmin és munkatársai (2008) fordítóhallgatókkal végeztek kísérletet, amelynek során változó nehézségű szövegeket kellett fordítaniuk különböző időhatárok megadásával. Amikor kevesebb idő volt a feladatra, a szemmozgásban jelentkező fixációk is rövidebbé és más jellegűvé váltak, valamint különbségek származtak abból is, hogy az adott hallgató tudott-e tíz ujjal, „vakon” gépelni, vagy a billentyűzetre is rá kellett pillantania munka közben. Sjørup (2008) azt vizsgálta, hogy a nyelvi metaforák feldolgozását lehet-e szemmozgás-követés segítségével leírni. O’Brien (2008) a fordítástámogató szoftverek használatát vizsgálta, pontosabban azt, hogy a fordítók hogyan dolgozzák fel a fordítómemóriából kapott, nem 100%-os találatokat. Jakobsen és Jensen (2008) az olvasást vizsgálta, mégpedig a szerint, hogy milyen célból történik az olvasás (a szöveg megértése a cél, vagy fordítás előkészítésére történik az olvasás, szóbeli fordítás közben milyen a szemmozgás, illetve a tényleges fordítás közben milyen mintázatok figyelhetők meg a szemmozgásban). Érdekes kutatási terület az is, hogy fel lehet-e térképezni, előre lehet-e jelezni egy szöveg ún. „fixációs térképét”. A szemmozgás-követéssel végzett kutatások pozitívuma, hogy nagyobb valószínűséggel jutnak „valós”, vagyis a kísérlet által csak minimálisan befolyásolt adatokhoz, így nagyobb az ún. ökológiai validitása az eredményeknek, következtetéseknek.

3. A képernyő változásainak rögzítése

A képernyő változásait rögzítő programok (pl. BB FlashBack, Camtasia Studio) ún. „log” fájlban tárolják a felvétel ideje alatt zajló változásokat, úgymint begépelte szöveg, törlés, javítás, a kurzor mozgása, egérgattintás stb. A módszer előnye, hogy a képernyőn történő bármely változást képes rögzíteni (Enríquez Raído 2014: 82), ezért – ahogy azt Göpferich és Jääskeläinen (2009) megállapítja – különösen jól alkalmazható a fordító kutatómunkájának megfigyelésére, vagyis hogy milyen weboldalakat és más elektronikus forrásokat használnak fordítás közben. Enríquez Raído (ibid.) a módszer előnyeire sorolja továbbá, hogy a videokamerával ellentétben a képernyő-aktivitást rögzítő alkalmazás sokkal kevésbé állítja az elé a kellemetlen helyzet elé az adatközlőt, hogy megfigyelés alatt áll, hiszen a program „láthatatlan” marad a fordító számára, így nem zavarja a természetes munkafolyamatot.

4. A billentyűzet-aktivitás rögzítése

Ezt a módszert először a kognitív tudományok területén alkalmazták a digitális írás jellemzőinek kutatására (vö. Enríquez Raído 2014: 78). A képernyő-aktivitást rögzítő alkalmazásokhoz hasonlóan a billentyűzet-aktivitás rögzítésének is nagy előnye a módszer indirektsége és diszkrétisége, vagyis hogy kevésbé hozza „zavarba” az adatközlőt, így biztosítható a természetes munkafolyamat megfigyelése, ami által jelentősen növekszik a kísérlet ökológiai validitásának mértéke. A billentyűzet-aktivitás rögzítésére alkalmas például a Translog, illetve a Scriptlog nevű alkalmazás. A Translog program kifejlesztése a Copenhagen Business School professzora, Arnt Lykke Jakobsen és Lasse Schou nevéhez fűződik. A programot eredetileg fordításkutatáshoz fejlesztették ki, de alkalmas az eredeti szövegprodukciónak, lektorálás stb. vizsgálatára is. A képernyő-aktivitást rögzítő programokhoz hasonlóan a billentyűzet-aktivitást rögzítő alkalmazások is egy ún. „log” fájlban tárolják, hogy a fordító milyen billentyűket nyomott le munkája közben, mikor törölt, javított stb., és a szövegprodukciónak a folyamatot vissza is lehet játszani a program segítségével. Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a Translog vagy a Scriptlog effektíve csak az írási folyamatot rögzíti, nem magát a fordítási folyamatot. A mindenkor kísérletet végző kutató az adatok kiértékelése során juthat következtetésekre, de azok nem „első kézből”, nem az adatközlőtől származnak, mint például a hangos gondolkodtatásos eljárás esetén. Ez a nehézség különösen akkor merül fel, amikor például a fordítási folyamatban jelentkező szünetek okára keresi a választ a kutató. Továbbá egyéni különbségek vannak fordítók között a gépelési sebességet illetően is, így a szünetek hosszát mindig az adott, egyéni relációban kell kezelni (Enríquez Raído 2014: 80). A Translog további hátránya, hogy eltér a fordító normális munkakörnyezetétől (pl. szövegszerkesztő vagy fordítástámogató szoftver), mert a kísérlet időtartamára a fordítónak a Translog programon belül kell dolgozni. Malkiel (2009) ugyanakkor a Transloggal elvégzett kísérleteket hitelesebbnek ítéli a hangos gondolkodtatásos eljárással szemben, mert szerinte a „log” fájlok relatíve könnyebben elemezhetőek, hitelesebb adatokkal szolgálnak, és a Translog-kísérletekbe több adatközlőt, hosszabb szövegeket lehet bevonni, mint általában a TAP-kísérletek esetében.

A Translog programnak két kezelőfelülete van, az egyik a Translog Supervisor, a másik a Translog User. Az előbbi felületen a fordításkutató dolgozik, itt tud projektet készíteni, vagyis megadni és megformázni a forrásnyelvi szöveget. A kísérletben részt vevő adatközlők a Translog User felületen dolgoznak, a megadott projekt betöltése után indulhat a billentyűzet-aktivitás rögzítése a „Start Logging” gomb megnyomásával. A munka végeztével a „Stop Logging” megnyomásával lehet leállítani a rögzítést, ekkor a program elmenti az ún. „log” fájlt, amelyet a Supervisor programban lehet megnyitni és elemezni, továbbá visszajátszani a szövegprodukciónak a folyamatát. A program sajátosságai közé tartozik, hogy fordítás közben nem lehet a forrásnyelvi részből a célnyelvi részbe másolni szövegrészeket, és az eredeti szöveg formázási sajátosságait sem őrzi meg, hanem úgy mond „lebutított” kinézettel dolgozik a for-

dító. A logfájl elemzésében jelmagyarázat segít: a program rögzíti a lenyomott betűkön kívül a törléseket, a „Ctrl” vagy a „Shift” gombok megnyomását, az egérekattintást, a szüneteknél pedig jelzi, hogy milyen hosszúságú volt az adott szünet. Ha a logfájl adott részére állunk, a „View event info” gombra való kattintással megtekinthetjük, hogy pontosan mennyi időt vett igénybe egy adott esemény, pl. szünet. A Translog egyszerű, logikus felépítésű program, használata könnyen elsajátítható. Ám a kísérlet ökológiai validitásának mértékét már az is csökkenti, hogy az adatközlőnek egyáltalán el kell sajátítania a program használatát, és a kezelőfelület idegensége miatt potenciálisan gondolkodása előterében marad, hogy megfigyeli a munkáját (vö. Enríquez Raído 2014: 81).

A billentyűzet-aktivitás rögzítését felhasználta pl. Göpferich, aki longitudinális kutatást végzett (*TransComp*), amelynek központi témája a fordítói kompetencia volt. Három éven keresztül vizsgálta 12 fordítóhallgató munkáját, amelyet összehasonlított 10 profi fordító munkájával. Kutatásában három folyamatkutatási módszert ötvözt: a hangos gondolkodtatásos eljárást, a billentyűzet-aktivitás rögzítését, valamint a képernyő-aktivitás rögzítését (Göpferich 2009: 11–37). Bayer-Hohenwarter (2009) a TransComp longitudinális kutatás keretében a fordítói kreativitás kialakulásának vizsgálatára vállalkozott, méghozzá a kreativitás egyik komponense, a rugalmasság (*flexibility*) tekintetében. Kilenc fordítóhallgató és négy profi fordító részvételével elvégzett kutatásában egyetlen forrásnyelvi szegmens különböző célnyelvi megoldásait vizsgálta, és megállapítja, hogy eltérés figyelhető meg a fordítóhallgatók és a profi fordítók kreativitásának mértékében. Faber és Hjort-Pedersen (2009) azt vizsgálta, milyen gyakorisággal folyamodnak a fordítóhallgatók, illetve gyakorló fordítók explicitációhoz vagy implicitációhoz a fordítás egy speciális fajtájában, a jogi fordításban. Kutatásukat két fázisban végezték el. Először nyolc mesterszakos fordítóhallgatót kértek arra, hogy párokban fordítsanak dánról angolra egy jogi szöveget, tehát a közös fordítás módszerét használták. A profi fordítókat hangos gondolkodásra kérték, miközben a Translog segítségével rögzítették a billentyűzet-aktivitásukat is.

Malkiel (2009) héber–angol irányban végzett kutatást tizenhat elsőéves fordítóhallgató részvételével, és a Translog segítségével az önjavításokat vizsgálta. Felállít egy lehetséges tipológiát, amelyben a következők önjavítás-fajtákat különíti el: (a) nyelvtani, (b) jelentésbeli, (c) beírás, törlés, majd a szó szerinti célnyelvi megoldás használata. Englund Dimitrova (2007) kutatásában nem a Translogot, hanem egy hasonló, a billentyűzet-aktivitás rögzítésére alkalmas szoftvert, a Scriptlogot használja fel. Megfigyelte, hogy az adatközlők fordításai sokszor átmentek egy nyersfordítási fázison, a Scriptloggal pedig rögzíteni is tudta a billentyűzet-aktivitásában a megakadásokat, törléseket, újrafogalmazásokat. Egyénenként változik, hogy a fordító leírja-e a nyersfordítással kapott megoldást, vagy csak elkezdi begépelni, de közben már meg is találja a megfelelőbb célnyelvi változatot; míg más fordítók inkább leírják a nyersfordítási változatot, és később, az egész szöveg átolvasása közben törölnek és javítanak. Muñoz Martín (2009) a Translogot arra használta, hogy tipizálja a fordítók szövegprodukcijába csúszó gépelési hibákat a szerint, hogy éppen milyen fajta feladatot hajtanak végre (fordítás, önellenőrzés, más által fordított szöveg ellenőrzése stb.)

5. Retrospekciós interjúk és kérdőívek

A retrospekciós interjúk és a kérdőívek használhatók mind a tolmácsolási, mind az írott fordítási folyamat kutatására. A kérdések sokfélék lehetnek, az adott kísérlet jellegzetességeinek megfelelően vonatkozhatnak a szövegtípusra, bizonyos konkrét fordítási nehézségekre, a fordító motivációjára, stresszkezelési stratégiákra stb.

6. Problémák és kihívások

6.1 Sokféleség és széttagoltság

A fordítástudományi kutatások szempontjainak sokfélesége miatt az egyes kutatások nehezen összevethetőek. Jääskeläinen disszertációjában (Jääskeläinen 1999: 36) a TAP alkalmazásával végrehajtott kutatások témáinak sokféleségét tárgyalja, de az általa megfogalmazott lista kiterjeszthető a fordítás folyamatának bármely eszközzel kivitelezett kutatására: a kutatások tehát megoszlanak a szerint, hogy elsődlegesen az adatközlőket (nyelvtanulók, fordítóhallgatók, profi fordítók), a fordítási feladatot (szóbeli vagy írott), a szövegtípust (hírszövegek, reklámok, utazási prospektusok stb.), a forrásnyelvet vagy a célnyelvet stb. veszik figyelembe. Jääskeläinen hangsúlyozza, hogy „a” fordítási folyamat mint olyan nem létezik, hanem helyette van sokféle fordítási folyamat, amelyek mind különféle tényezők összjátékának eredményei (Jääskeläinen 1999: 46).

6.2. Ökológiai validitás

Tirkkonen-Condit a szimultán tolmácsolás példáján fogalmazza meg kétségeit, amelyek minden fordítási esemény laboratóriumi környezetben történő kutatására kiterjeszthetőek: ha a fordítási folyamat egy bizonyos elemét elkülönítve, pszichológiai kísérlet keretében vizsgáljuk, potenciálisan olyan eredményeket kapunk, amelyek nem felelnek meg az igazi, valós kontextusban lejátszódó események tulajdonságainak, tehát megkérdőjelezhető az eredmények ökológiai validitása (*ecological validity*) (vö. Tirkkonen-Condit és Jääskeläinen 2000: vii). Az ökológiai validitás azt jelöli, hogy mennyire általánosíthatók az egyes aspektusokra (pl. a tolmácsolási kompetencia egy-egy alkotóelemére) vonatkozó kutatási eredmények az egész tolmácsolásra (vagy az egész fordítási eseményre).

6.3. Adatközlők és az adatközlők száma

Általános probléma a fordítás folyamatának kutatói számára, hogy nehéz adatközlőket találni. A profi fordítók nem szívesen vesznek részt ilyen kísérletekben, nem szívesen adnak betekintést a „fekete dobozukba”, sok esetben vonakodva avatják be a kutatót professzionális terükbe (vö. Tirkkonen-Condit és Jääskeläinen 2000: viii). Az adatközlők alacsony száma is nehezíti az eredmények szélesebb körben való felhasználhatóságát, általánosíthatóságát.

6.4. A laboratóriumi körülmények hatása a kapott eredményre

Kétséges, hogy a laboratóriumi körülmények között kapott adatok vajon mennyire alkalmasak arra, hogy következtetéseket vonjunk le belőlük a fordító természetes munkafolyamataira vonatkozóan, hiszen már a megfigyelés pusztán tudata „zavarba hozhatja” az adatközlőket, és torzulásokat okozhat munkájukban. Ez a kérdés szoros összefüggésben áll az ökológiai validitás problémájával. Természetesen az lenne az optimális, ha „titokban” lehetne megfigyelni a fordító „fekete dobozát”, vagyis a fejében lezajló eseményeket munka közben, de ez sajnos nem megvalósítható. Mindazonáltal érdemes a leginkább „természetes” környezetre és eljárásra törekedni. Vik-Tuovinen például felvette szimultán tolmácsok tolmácsolási eseményeit, majd a szünetekben is felvette az egymással való társalgásukat, továbbá ő volt az egyik tolmács, tehát integráns része volt a kutatás témáját képező eseménynek, és felfedezte, hogy a tolmácsok egymás közötti beszélgetéseihez való hozzáférés új adatszerzési módozat lehet (Vik-Tuovinen 2000: 18–26).

7. Összefoglalás

A fordítás folyamatának kutatására alkalmazott módszerek, valamint az e módszereket alkalmazó kutatások áttekintéséből kiderült, hogy a kutatók nagy általánosságban több módszer kombinált alkalmazását tartják célravezetőnek. Vannak olyan módszerek, amelyek elsősorban az írásbeli fordítás kutatására alkalmasak (pl. billentyűzet-aktivitás rögzítése, szemmozgás-követés, hangos gondolkodtatásos eljárás), míg más módszerek alkalmazhatóak mind az írásbeli, mind a szóbeli fordítás (tolmácsolás) kutatására (pl. kérdőívek, retrospektív interjúk). A kutatások az adatközlők különbségei (fordítóhallgatók, illetve profi fordítók), a fordítási esemény változatai (tolmácsolás, illetve írott fordítás), a szövegtípus eltérései (jogi, műszaki stb. szövegek) és más tényezők miatt egymással nehezen összeegyeztethetőek, és inkább megfigyelési célokat szolgálnak, mintsem általános szabályok lefektetésére alkalmasak. A fordító/tolmács agyába, a „fekete dobozba” való betekintés továbbra is a fordítástudomány kihívásai közé tartozik, de nagyon ígéretes ága a fordítástudományi kutatásoknak.

Irodalom

- Albert S. 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Bayer-Hohenwarter, G. 2009. Translational creativity: how to measure the unmeasurable. In: Göpferich, S. et al. 2009. 39–60.
- Dragsted, B., Hansen, I. G. 2008. Comprehension and production in translation: a pilot study on segmentation and the coordination of reading and writing processes. In: Göpferich, S. et al. 2008. 9–30.

- Englund Dimitrova, B. 2007. That's close! On translators, interpreters, researchers, texts – and their interrelations. Konferencia-előadás. 5th European Society for Translation Studies (EST) Congress, Ljubljana.
http://videolectures.net/est07_englund_dimitrova_tct/ Hozzáférés ideje: 2013. március
- Enríquez Raído, V. 2014. *Translation and Web Searching*. Abingdon/New York: Routledge.
- Ericsson, K. A., Simon, H. A. 1984. *Protocol Analysis. Verbal Reports as Data*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Faber, D., Hjort-Pedersen, M. 2009. Manifestations of inference processes in legal translation. In: Göpferich, S. et al. 2009. 107–124.
- Fraser, J. 1996. The Translator Investigated. Learning from Translation Process Analysis. *The Translator* Vol. 2. No. 1. 65–79.
- Fraser, J. 2000. What Do Real Translators Do? Developing the use of TAPs from professional translators. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. 111–120.
- Göpferich, S. 2009. Towards a model of translation competence and its acquisition: the longitudinal study TransComp. In: Göpferich, S. et al. 2009. 11–38.
- Göpferich, S. et al. 2008. *Looking at Eyes. Eye-Tracking Studies of Reading and Translation Processing*. Copenhagen studies in Language Vol. 36. Frederiksberg: Samfundslitteratur.
- Göpferich, S. et al. 2009. *Behind the Mind. Methods, Models and Results in Translation Process Research*. Copenhagen Studies in Language Vol. 37. Fredriksberg: Samfundslitteratur.
- Göpferich, S., Jääskeläinen, R. 2009. Process Research into the Development of Translation Competence: Where Are We, and Where Do We Need To Go? *Across Languages and Cultures* Vol. 10. No. 2. 169–191.
- Holmes, J. S. 1988. *Translated! Papers on Literary Translation and Translation Studies*. Amsterdam: Rodopi.
- House, J. 1988. Talking to oneself or thinking with others? On using different think-aloud methods in translation. *Fremdsprachen lehren und lernen* Vol. 17. 84–99.
- Jääskeläinen, R. 1999. *Tapping the process: an explorative study of the cognitive and affective factors involved in translating*. Doktori disszertáció. Joensuu: Joensuun yliopisto.
- Jakobsen, A. L., Jensen, K. T. H. 2008. Eye movement behaviour across four different types of reading task. In: Göpferich, S. et al. 2008. 103–124.
- Kovačič, I. 2000. Thinking-aloud Protocol – Interview – Text Analysis. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. 97–110.
- Malkiel, B. 2009. From *Ántonia* to My *Ántonia*: tracking self-corrections with Translog. In: Göpferich, S. et al. 2009. 149–168.
- Mészáros A. 2013. Translog – A Log-file elemzés felhasználása a fordításkutatásban. Konferencia-előadás. A magyar fordítók és tolmácsok napja, TÁMOP PhD Konferencia, Budapest, 2013. április 18–19.
- Muñoz Martín, R. 2009. Typos & Co. In: Göpferich, S. et al. 167–190.
- Pavlović, N. 2009. More ways to explore the translating mind: collaborative translation protocols. In: Göpferich, S. et al. 2009. 81–106.
- Sharmin, S. et. al. 2008. Where on the screen do translation students look while translating, and for how long? In: Göpferich, S. et al. 2008. 31–52.
- Shlesinger, M. 2000. Interpreting as a Cognitive Process: How can we know what really happens? In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. 3–16.
- Sjørup, A. C. 2008. Metaphor comprehension in translation: methodological issues in a pilot study. In: Göpferich, S. et al. 2008. 53–78.

- Tirkkonen-Condit, S. 2000. Uncertainty in Translation Processes. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. 123–142.
- Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. *Tapping and Mapping the Processes of Translation and Interpreting*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Vik-Tuovinen, G.-V. 2000. The Interpreters' Comments in Interpreting Situations. In: Tirkkonen-Condit, S., Jääskeläinen, R. (eds) 2000. 17–26.

Horváth Ildikó

BÍRÓSÁGI TOLMÁCSOLÁS

2013. Budapest: Eötvös Kiadó, 59 pp.

ISBN: 978-963-08-7515-8

A bírósági tolmácsolás a nemzetközi tolmácsolástudományi szakirodalom kedvelt és nagy érdeklődésre számot tartó témája. Magyarul azonban még nem jelent meg ebben a témakörben tudományos igényű kötet. Horváth Ildikó *Bírósági tolmácsolás* című könyve ezt a hiányt kívánja pótolni.

A kötet két részből áll. Az első rész a bírósági tolmácsolás elméletébe nyújt betekintést olyan kérdések tárgyalása által, mint a bírósági tolmácsolás története, a bírósági tolmácsolás és a nyelvi jogok, a tolmácsoláshoz való jog. A második rész a bírósági tolmácsolás gyakorlatát, a bírósági tolmácsolás módjait, alapelveit, valamint a bírósági tolmács dilemmáit mutatja be. A függelékben található hatnyelvű szöszedet a bírósági tárgyalóteremben elhangzó leggyakoribb szakkifejezéseket tartalmazza.

A *Bírósági tolmácsolás* mindenki számára hasznos olvasmány lehet, aki érdeklődik a tolmácsolás elmélete és gyakorlata iránt: gyakorló tolmácsoknak, tolmácsolást oktatóknak és tolmácsolni vágyóknak egyaránt. Érdeklődésre tarthat számot továbbá emberi jogi és nyelvi jogi szakemberek körében egyaránt.

A könyv megvásárolható vagy megrendelhető:

Papp Sándorné

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4., „F” épület

Telefon: 4116500/5894 Fax: 4855217

E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu

A kommunikációs távolság szerepe a videokonferenciákon távtolmácsolás esetén

Seresi Márta

E-mail: seresi.marta@btk.elte.hu

Kivonat: Jelen dolgozat témája a távtolmácsolás, illetve a videokonferencia-helyzetben történő tolmácsolás. Dolgozatom első részében meg kívánom vizsgálni, milyen előnyökkel és speciális nehézségekkel jár a távtolmácsolás, és ezeknek a nehézségeknek milyen objektív, technikai, illetve szubjektív, pszichés okai vannak. A távtolmácsolás objektív nehézségeit kimutató vizsgálatok megállapításait a tolmácsolás kognitív modelljeivel vetem össze. A dolgozat második részében rá kívánok térni a távtolmácsolás és a videokonferencia-berendezés pedagógiai felhasználására a tolmácsképzésben. Bemutatom az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén zajló virtuális órákat és azok hátterét, majd ismertetem a virtuális órákon részt vevő diákok között végzett kérdőíves kutatásom eredményeit.

Kulcsszavak: távtolmácsolás, videokonferencia, mentális reprezentáció, inferencia, tolmácsképzés, virtuális órák

1. Bevezetés¹

Az elmúlt évtizedben a távtolmácsolás gyakorlata visszavonhatatlanul a nemzetközi tolmács piac realitásának részévé vált. Dolgozatom első részében azt kívánom megvizsgálni, mit is jelent a távtolmácsolás, illetve milyen előnyökkel és speciális nehézségekkel jár. A második részben ismertetni szeretném, hogyan lehet a tolmácsképzésben a hallgatókat a távtolmácsolásra felkészíteni, illetve milyen módon lehet a távtolmácsolást lehetővé tévő technikai feltételeket a képzés hatékonyságának növelésére felhasználni.

2. A távtolmácsolás meghatározása, előnyei

A tolmácsolás története során szinte minden újdonság először a tolmácsársadalom ellenérzésével találkozott. Amikor a technikai feltételek először tettek lehetővé a 20. század elején, hogy a konszekutív tolmácsolás bizonyos

¹ A 2013. április 18-án, A magyar fordítók és tolmácsok napja alkalmából megrendezett ELTE FTT PHD-Konferencián elhangzott előadás írott változata.

helyzetekben átadja helyét az időtakarékosabb szinkrontolmácsolásnak, eleinte komoly szkepszis fogadta az ötletet. Napjainkban azonban már senki nem kételkedik a módszer hatékonyságában és megbízhatóságában. Hasonló helyzet alakult ki a nyugati világban a B-nyelvre történő tolmácsolással kapcsolatban is: sokáig úgy vélték, a tolmács csak az anyanyelvén tudja magát tökéletesen kifejezni. A szakmának azonban meg kellett hajolnia a piaci realitások előtt, és ma már senki sem tenné fel azt a néhány évtizede még sokat elemzett kérdést, hogy szabad-e egy tolmácsnak a B-nyelvére dolgoznia (Roziner és Shlesinger 2010).

A modern technikai eszközök fejlődése azóta sem állt meg, és ma már lehetővé teszi, hogy a tolmács úgy végezze munkáját, hogy személyesen nincs jelen a tolmácsolt esemény helyszínén. Ez többféle módon is megvalósulhat: telefonon keresztül, videokonferencia-berendezés használatával, vagy akár skype-on is. Előfordulhat, hogy a tolmács ilyenkor legalább a résztvevők egy részével egy helyiségben tartózkodik, de az is, hogy teljesen elkülönített munkaállomáson dolgozik. A távtolmácsolás körébe soroljuk azokat az eseteket is, amikor a tolmács ugyan a megbeszélés helyszínével egy épületben, de másik teremben tartózkodik, és képernyőn követi az eseményeket. A sok különféle helyzetet Mouzourakis az alábbi definícióval foglalja össze: „[...] olyan tolmácsolási helyzet, amikor a tolmács nincs személyesen jelen a megbeszélés helyszínén, hanem képernyő és fejhallgató segítségével dolgozik, anélkül, hogy közvetlenül rálátna a teremre vagy a beszélőre”² (Mouzourakis 2006: 46, fordítás: S. M.).

Bár a távtolmácsolás gyakorlata megállíthatatlanul terjed, a tolmácsok kezdetben nem kevés gyanakvással, sőt, ellenérzéssel fogadták (Tripepi Winteringham 2010). A kezdeti nehézségeket jól mutatja, hogy Mouzourakis 1996-ban még úgy vélte: videokonferencia-berendezésen keresztül folyó tolmácsolást soha nem lehet döntéshozatali helyzetekben vagy konfliktusok megoldása közben használni. Véleménye szerint ilyen tolmácsolás csak szűk körben folytatott megbeszéléseken lesz használható, amelyek során szigorúan az információcserére koncentrálnak. Ekkoriban a szükséges technikai feltételek sem álltak mindenhol rendelkezésre, így igencsak kérdéses volt az is, hogy valóban költséghatékony-e egy távtolmácsolást lehetővé tévő rendszer kiépítése és fenntartása (Mouzourakis 1996).

Ugyanakkor a távtolmácsolás tagadhatatlan előnye, hogy megspórolható vele a résztvevők egy részének vagy éppen magának a tolmácsnak az utaztatása, és ezáltal olyan virtuális találkozások, megbeszélések, vagyis tolmácsolási alkalmak jönnek létre, amelyekre más módon soha nem kerülhetne sor. Egzotikus, ritkábban beszélt nyelvek esetében lehet, hogy a szükséges nyelvkombinációban dolgozó tolmács olyan messze él, hogy csak ilyen módon vehet részt a tárgyaláson. Másrésről sokszor helyhiány vagy az épületek történelmi jellege miatt fizikailag nincs mód tolmácskabin elhelyezésére a megbeszélés hely-

² „[...] remote interpreting (RI) will be used to refer to situations in which interpreters are no longer present in the meeting room, but work from a screen and earphones without a direct view of the meeting room or the speaker.”

színén. A szabadúszó piacon az ilyen megbízások a helyszínek változatossága miatt fordulnak elő nagy számban, míg az európai uniós vacsorákon például a nyelvi sokszínűség miatt a szükséges kabinok nagy száma indokolhatja a kabinok másik terembe helyezését. Biztonsági megfontolások is indokolhatják, hogy a tolmácsokat fizikailag elkülönítsék a tárgyaló felektől (Mouzarakis 2006).

3. Technikai jellegű nehézségek

A távtolmácsolással foglalkozó szakirodalom kivétel nélkül megemlíti a távtolmácsolás műfajából, illetve a videokonferencia-berendezés használatával járó technikai nehézségeket. Ilyen típusú nehézséget jelent és igen zavaró lehet az akadózó internetkapcsolat (még ha ezen a téren az elmúlt időben nagyon jelentős előrelépés történt is), a hang- és képminőség kifogásolható volta, a beszűrődő háttérzaj és az a néhány tizedmásodperces vagy éppen másodperces időeltolódás, ami az adatátvitellel jár, és ami a konszekutív tolmácsolás során esetlen beszélőváltást vonhat maga után (Ko 2006).

A távtolmácsolás esetében a tolmácsnak be kell érnie a képernyőn át érkező vizuális információval. Nagyon gyakran csak egyetlen kameraállás, egyetlen nézet áll a tolmács rendelkezésére, vagy ha több nézetből is érkezik kép, akkor sem a tolmács választja ki, hogy épp a beszélőre közelít-e a kamera, vagy a terem egészét mutatja. A kabinokba legtöbbször csak apró képernyők férnek be, amelyeken kicsi, vázlatos kép látszik (Mouzourakis 2006). A plazmaképernyők terjedésével egyre gyakoribb, hogy a kabinok elé helyeznek egy nagyobb, szélesebb képernyőt, és a videokonferencia-berendezésekhez is ilyenek tartoznak általában, de a kép minősége ekkor is nagy mértékben függ a kamera, a megvilágítás vagy az adatátvitel minőségétől. De még a legjobb képernyő sem teszi lehetővé a szemkontaktus felvételét, ami konszekutív tolmácsolás esetén természetellenes jelleget ad a kommunikációnak, és igen megnehezíti a tolmács mint kommunikációs szakember helyzetét (Braun 2007).

A vizuális információ tehát hiányos: a tolmács nem kap teljes képet a teremben ülők testtartásáról, gesztusairól. Lemarad a teremben zajló események egy részéről, bár ezekre az incidensekre később történhet implicit vagy explicit utalás a beszélők részéről. Ezen kívül nagy valószínűséggel a képernyőn nem jelenik meg a szinkrontolmácsolás hallgatósága: a tolmács nem látja, hogy azok, akiknek tulajdonképpen dolgozik, bólogatnak-e vagy éppen értetlenkednek, így nem kap azonos idejű visszajelzést a tolmácsolása minőségéről (Moser-Mercer 2005).

4. A távtolmácsolás nehézségei a tolmácsolás kognitív modelljének tükrében

Felmerülhet a kérdés, hogy miért olyan fontosak ezek a másodlagosnak tűnő vizuális információk, amikor a tolmács a legtöbb esetben a fülhallgatón keresztül megfelelő hangminőségben megkapja munkája alapanyagát, az elhangzott

szöveget. Erre adhatnak magyarázatot azok a kognitív modellek, amelyeket a tolmácsolás folyamatáról felállítottak.

Elsősorban Setton művére kell utalnunk, aki szinkrontolmácsolások átíratát vizsgálva a következő kérdést tette fel: mit is tolmácsolnak pontosan a szinkrontolmácsok, hiszen távolról sem mondható, hogy csupán azt fordítanák, amit hallanak. Ő arra a következtetésre jutott, hogy a tolmácsok munkájuk során mentális reprezentációt alakítanak ki a tolmácsolási eseményről. Ennek több része is van: mindaz, amit a tolmács a felkészülés során a tolmácsolási eseményről megtudott, a tolmács általános ismeretei, a helyszínen szerzett ismeretek, a látvány, az elhangzottak, és mindaz, amit ezek alapján kikövetkeztet. Amikor a tolmács munkáját végzi, tulajdonképpen ezt a mentális reprezentációt önti nyelvi formába (Setton 1999). Ennek a munkának fontos része az inferencia, vagyis az a logikai folyamat, amely során a tolmács bizonyos számú ismert információból új információt vezet le (Reboul és Moeschler 2006). Ezek a következtetések segítik abban, hogy a lehető legtökéletesebben megértsen egy olyan kommunikációs helyzetet, amelyben legtöbbször kívülállóként vesz részt.

Degueldre rövid kutatásában vizsgálta a mentális reprezentáció szerepét a tolmácsolásban. Különböző nehézségű és absztrakciós szintű szövegeket mondatott vissza frissen végzett tolmáshallgatókkal, illetve tapasztalt tolmácsokkal. Megvizsgálta, melyik szöveget találták a válaszadók nehéznek, melyiket adták vissza a legteljesebben, és hogy melyik szövegben tudtak a válaszadók leginkább támaszkodni a mentális reprezentációjukra. Megállapította, hogy a válaszadók a szöveg hosszától függetlenül a konkrétabb, könnyebben elképzelhető szövegeket adták vissza jobban és tartották könnyebbnek. A vizsgálat érdekes tanulsága, hogy a mentális reprezentáció használatának képessége nem függ a tolmács tapasztaltságától, sokkal inkább attól, hogy a reprezentáció felépítéséhez milyen háttérismeretek, és mennyire jó memória áll a rendelkezésére (Degueldre 2002).

Gile modelljében a tolmácsoláshoz szükséges erőfeszítésre koncentrált. Energiamodelle szerint a tolmács rendelkezésére álló energia véges mennyiségű, és ezt a véges mennyiséget kell a tolmácsolás részfolyamatai (vagyis a figyelem és elemzés, a beszédprodukció és a rövid távú memória) között változó arányban megosztania (Gile 1995). Ha a beérkező vizuális információk hiányosak és az inferenciát nem teszik a kellő mértékben lehetővé, valószínűleg nagyobb erőfeszítés kell az elhangzottak elemzéséhez, megértéséhez, és ez energiát von el a beszédprodukciótól (Moser-Mercer 2005).

Érdekes kérdés, hogy segít-e a szinkrontolmácsnak, ha munkája közben jól látja a beszélő száját. Míg a legtöbb kutatás szerint a válasz igen, 2000-ben ennek ellentmondó eredményekkel végződött Jesse és munkatársai vizsgálata. Hipotézisük szerint előfordulhat, hogy a vizuális információ feldolgozása bizonyos esetekben energiát von el a tolmács produkciójától (Jesse, Vrignaud, Cohen és Massaro 2000).

5. A távtolmácsolás nehézségével kapcsolatos vizsgálatok

A távtolmácsolás szubjektív nehézségeiről és ezek objektív mérhetőségéről számos tanulmány készült. Az első nagyobb, átfogó vizsgálatot az UNESCO végezte 1976-ban Párizs és Nairobi között („Symphonie Satellite”), illetve az ENSZ 1978-ban New York és Buenos Aires között (Tripepi Winteringham 2010). Természetesen az AIIC, vagyis a konferenciatolmácsok nemzetközi szövetsége is kutatta a témát már 1992-ben. Ezek után 2002-ben kódexet fogalmazott meg az új technológiák felhasználásáról a konferenciatolmácsolásban (AIIC 2000, 2002).

Az Európai Parlament 2004 októbere és decembere között folytatott átfogó kutatást, hogy megállapítsa, milyen körülmények között lehet a távtolmácsolást az európai intézmények gyakorlatába beilleszteni. A kutatás eredményeként megszületett 423 oldalas tanulmány legfontosabb tanulságait a vizsgálatban részt vevő két kutató, Roziner és Shlesinger egy rövidebb publikációban is összefoglalta. Cikkükből kiderül, hogy a vizsgálatot a Parlament brüsszeli épületeiben végezték. A kutatás nagyságrendjét jól mutatja, hogy a vizsgálat kidolgozásában szükségszerűen részt vevő tolmácson kívül egy statisztikus, két ergonomus, egy foglalkozáspszichológus és egy szemész közreműködését is kikérték. A kutatásban összesen 36 tolmács vett részt, akik adatokkal, tanácsokkal, illetve gondolataik és frusztrációik megosztásával járultak hozzá a vizsgálat sikeréhez. A vizsgálat során először a megszokott körülmények között tolmácsoltak az érintettek, majd egy egyhetes betanulási szakasz után két hétig távtolmácsolással végezték munkájukat. Ehhez egy széles képernyő állt rendelkezésükre, amelyen a terem panorámaképét láthatták nagyban, illetve két kisebb képen a beszélő, illetve a levezető elnök arcát.

A vizsgálat eredményéből kiderült, hogy a tolmácsok sokszor nem éreztek mérhető különbséget a két munkamódszer között. Kimutatható különbség volt azonban a megvilágítás terén: távmódban a tolmácsok egy relative sötét háttér elé helyezett képernyőt figyeltek, ezért többen panaszkodtak a fényforrás körül kialakuló, a látást nehezítő fénykörökre. Az erősebb fény miatt távmódban a tolmácsok pupillája szűkebb volt, de a szemet érintő hatások nem érték el azt a szintet, amely orvosi szempontból aggasztó lenne.

Bár a vizsgálat távtolmácsolási szakaszában többen panaszkodtak alvászavarokra és koncentrálnálási nehézségekre, az alvásnaplójuk összehasonlítása után kiderült, alvási szokásaik nem változtak mérhető módon, és a memóriateszteken sem teljesítettek rosszabbul. Mérhető testi tünetként egyedül a fejfájás jelent meg, de a második hét végére a fejfájásra panaszkodók aránya is visszaesett a megszokott szintre. Paradox módon a helyszíni tolmácsolás során vettek fel inkább a tolmácsok egészségtelen testtartást, hogy előredőlve jobban lássák a teremben zajló eseményeket.

A vizsgálat arra a kérdésre is választ keresett, hogy változik-e a tolmácsolás minősége távtolmácsolási módban. Ehhez 570 háromperces hangfelvételt használtak fel, amelyeket különböző napszakokban, különböző tolmácsolási körülmények között rögzítettek, majd átiratukkal együtt tapasztalt tolmácsoknak

adtak át értékelésre. Az értékelést végző személyek természetesen nem tudták, melyik felvétel milyen körülmények között készült. Az értékelés során adott pontok átlagából megállapítható, hogy a távtolmácsolt szövegek egészen kicsivel kevesebb pontot kaptak, de a különbség még a statisztikai hibahatáron belül volt (Roziner és Shlesinger 2010).

A számos nagyobb, illetve kevésbé átfogó vizsgálat eredményei alapján általánosan összefoglalható, hogy a tolmácsok a távtolmácsolást a hagyományos tolmácsolási szituációknál szubjektíve nehezebbnek élték meg. Arról számoltak be, hogy a beszélgetés helyszínétől távol elszigeteltnek érzik magukat, a tolmácsolási eseménnyel kapcsolatban elidegenedettséget-érzés lesz rajtuk úrrá. Ebből is adódik, hogy csökken a motiváltságuk, és a szokásosnál hamarabb elfáradnak. Saját teljesítményüket negatívabban ítélték meg, mint a hagyományos tolmácsolási helyzetek után (Moser-Mercer 2003, 2005 és Mouzourakis 2006).

Ezeket a szubjektív érzéseket azonban az objektív mérésekkel szinte egyáltalán nem sikerült igazolni. Nem volt kimutatható különbség a tolmácsolás minőségében, a hallgatók elégedettségében, és a tolmácsok sem mutattak több mérhető fiziológiai stressztünetet. Nem sikerült bizonyítani, hogy a távtolmácsolás több egészségkárosító hatással járna, mint a hagyományos tolmácsolási módok (Roziner és Shlesinger 2010). Ezzel szemben bizonyítottnak látszik, hogy a tolmácsok az ilyen helyzetben hamarabb elfáradnak, és hamarabb lesz úrrá rajtuk a kimerültség érzése (Moser-Mercer 2003, Roziner és Shlesinger 2010). A távtolmácsolás megítélése a szakma részéről tehát jelenleg is ellentmondásos, míg felhasználói oldalról az előnyök egyértelműen meghatározóbbak a hátrányoknál.

A technikai fejlődés azonban nemcsak a tolmácsolás módjaitra van kihatással, hanem a tolmácsolás oktatására is. Ugyanazok az eszközök, amelyek a távtolmácsolást lehetővé teszik, a tolmácsképzésben is új perspektívákat nyithatnak a távoktatás és a virtuális órák különböző válfajainak megjelenésével. 2008-ban Ko számolt be egy 13 hetes távoktatásos tolmácsképző programról, amelyet Ausztráliában indítottak. A képzés során a nappali képzésben részt vevő diákok nehézségeit, eredményeit hasonlította össze a kizárólag telefonos konferenciahívásokon keresztül oktatott, távoktatásban részesülő csoport tagjaival.

Akárcsak a távtolmácsolás kutatásáról beszámoló, ő is a konkrét gyakorlati feltételek tisztázásával kezdi beszámolóját (például, hogy kézben tartott vagy kihangosított telefonnal nehezen megoldható az órák követése, ehelyett headsetet ajánl). Megállapítja, hogy a távoktatott csoport csak a kezdetekben küzd több nehézséggel, a képzés végére a különbségek kiegyenlítődnek. Ilyen nehézség például, hogy a csak telefonon keresztül oktatott diákok a képzés elején nem képesek 30 percnél hosszabb ideig koncentrálni. Ez az idő azonban hétről hétre egyre nő, s eközben a diákok megtanulják a technika alkalmazását, és ezért többet is profitálnak a telefonos gyakorlásból, mint az azt csak alkalmanként űző, nappali képzésben részt vevő hallgatók. Vizsgaeredményeiket tekintve sem lehet különbséget tenni a távoktatott és az egyetemi helyszínen képzett tolmácsolók között. Fontos különbség azonban, hogy a távoktatás

megszervezése az oktató részéről sokkal több adminisztrációs és szervezési teherrel jár, és költséghatékonynak is csak akkor tekinthető, ha már eleve rendelkezésre állnak a szükséges berendezések (Ko 2008).

6. Távtolmácsolás a tolmácsképzésben – egy gyakorlati példa

6.1. Szervezési kérdések

A tolmácsképzésnek a piaci realitásokra kell a hallgatókat felkészítenie. Egyrészt meg kell ismertetnie a hallgatókat a tolmácsolás elterjedt módozataival, új munkakörülményeivel (Horváth 2013), másrészt arra kell törekedni, hogy a képzés során a hallgatók minél több anyanyelvi előadó beszédmódjával, stílusával és akcentusával ismerkedhessenek meg különböző munkanyelveiken. Erre nyújt remek alkalmat a virtuális órák bevezetése, amelyek során a diákok kipróbálhatják magukat egy távtolmácsolási helyzetben, miközben olyan előadókkal és trénerekkel dolgozhatnak együtt, akikkel személyesen lehet, hogy soha nem is találkozhatnak másképp. Az alábbiakban egy ilyen projektet szeretnék ismertetni: céljait, szervezését, valamint a virtuális órák pontos lefolyását. Végül a virtuális órák után végzett kérdőíves felmérés eredményeit kívánom bemutatni.

Az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén (ELTE FTT) a 2012–2013 tanévben került sor először virtuális órákra, az EMCI (European Masters in Conference Interpreting) képzés keretein belül. Ebben az Európai Parlament és az Európai Bizottság e-oktatási egységei voltak az ELTE FTT partnerei. A négy virtuális órából hármat az Európai Parlamenttel, egyet pedig az Európai Bizottság tolmácsolási főigazgatóságával (DG INTE) közösen tartottunk meg.

A 2012–2013-as tanévben az EMCI programon belül számos videokonferencia jött létre. Ezek egy része bilaterális konferencia volt, amelyet vagy egy európai intézménnyel, vagy egy partneregyetemmel együttműködve valósítottak meg. A virtuális órák másik része multilaterális módon zajlott: ilyenkor az európai intézményeken túl több partneregyetem diákjai is részt vettek az órákon. Összesen tíz egyetem vett részt a programban uniós országokból, de rajtuk kívül két orosz tolmácsképző, illetve a genfi és az isztambuli egyetem is bekapcsolódott a virtuális órákba. A prágai egyetemen nincs EMCI-képzés, itt a tolmács szakos MA hallgatók vettek részt a videokonferenciákon. Összesen 46 virtuális óra zajlott ebben a tanévben.

Az ELTE több okból kapcsolódott be a virtuális órákba. Egyrészt szerettük volna kapcsolatainkat szorosabbra fűzni az Európai Unió intézményeivel, illetve lehetővé tenni, hogy a diákok is megismerkedhessenek az EU tolmácsberkeiben fontos szerepet betöltő személyekkel. Másrészt ezek az órák arra is lehetőséget nyújtottak, hogy a hallgatók hozzászokhassanak a megszokottnál nagyobb mértékű stresszel járó helyzetekhez, és megismerkedhessenek az EU elvárásaival is. Ráadásul a virtuális órák szituációja sok szempontból hasonlít az év végi minősítő vizsga helyzetére, és a visszajelzést adó személyek a vizgabizottság potenciális tagjai is egyben.

Azt reméltük, hogy a brüsszeli partnereink diákoknak adott visszajelzései kettős funkciót töltenek majd be. Egyrészt az őket nem ismerő külső szem új-

szerű, objektív meglátásokkal segítheti a hallgatókat. Másrészt azt reméltük, hogy a visszajelzések azonos elvek alapján születnek majd meg, mint amelyeket mi is követünk, és ez a nálunk folyó oktatást egy tágabb keretbe helyezi a hallgatók szemében. Emellett nyilvánvaló cél volt, hogy a diákokat felkészítsük a piaci realitásra, amelynek a távtolmácsolás napjainkban kikerülhetetlen része.

A virtuális órákhoz az ELTE BTK dékáni irodája bocsátotta rendelkezésünkre a videokonferencia-berendezést, amit ezúton is szeretnék még egyszer megköszönni. A berendezés márkája Polycom HDX 8000 HD volt, és tartozott hozzá két nagy plazmaképernyő (az egyikén beszélgetőpartnereinket láttuk, a másikon a tőlünk kimenő képet), egy mikrofon (ami viszonylag korlátozta a mozgásterünket és a háttérzajokat is közvetítette), valamint egy mozgatható kamera. A berendezés a konszekutív tolmácsolás gyakorlását tette lehetővé.

A virtuális órák előtt többször is sor került a technikai eszközök kipróbálására, a próbaüzemre, amely során meggyőződhattunk arról, hogy a kapcsolat probléma nélkül létrejön, és a hang- és képminőséggel mind brüsszeli, mind budapesti részről elégedettek a résztvevők. A tulajdonképpeni órákat is komoly egyeztetés előzte meg. Ennek során kialakult az óra pontos forgatókönyve, amelyben szerepelt a gyakorlásban részt vevő diákok neve, szintje, nyelvkombinációja, az előadó neve és a tolmácsolandó előadás nyelve. A Bizottsággal közösen szervezett virtuális órák előtt az előadások témáját és az esetlegesen nehézséget jelentő kulcsszavait is megkaptuk. Egy-egy órán több nyelv, illetve nyelvi irány is sorra került.

Az órák rövid bemutatkozással indultak, majd elkezdődött a gyakorlás. Az egy alkalommal elhangzó 4 vagy 5 ötperces szöveget uniós tolmácsok adták, mindenki az anyanyelvén. A diákok jegyzeteltek, majd az egyes szövegek után a forgatókönyvben szereplő diákok konszekutív módon letolmácsolták az elhangzottakat. Végül sor került az igen részletes értékelésre: gyakorlatilag brüsszeli részről mindenki, aki a hallgató célnyelvére vagy abból kiindulva dolgozik, elmondta véleményét és tanácsokkal látta el a diákokat. Az elköszönés után még offline megbeszéltük a diákokkal a történeteket, amire különösen a szokásosnál nagyobb mértékű stressz miatt volt szükség.

Az órákon brüsszeli részről részt vett Fiona Dow, az Európai Parlamentben dolgozó tolmácsok magyar kabinfőnöke, valamint Vittay Katalin, aki azonos tisztséget tölt be a Bizottságnál. Egy alkalommal lehetőségünk volt együtt dolgozni Claude Durand-nal, a DG SCIC Többnyelvűségi és Tolmácsképzési Osztályának vezetőjével is, illetve egyszer „bekukkantott” Marco Benedetti, a DG INTE főigazgatója is. Budapesti részről az órákon a képzésben szerepet játszó tanárokon kívül természetesen valamennyi EMCI-hallgató részt vehetett.

6.2. Kutatási eredmények

A virtuális órák után a hallgatók kérdőívet töltöttek ki, amelyekből összesen 19 darab érkezett vissza. A kérdőív 10 kérdésből állt, melyek között szerepeltek nyitott, illetve feleletválasztós kérdések is. A kérdőív felmérő, tájékoztató jellegű volt: a hallgatók nehézségein túl azt igyekezett felmérni, hogy milyen pluszt

jelentett számukra a virtuális órák nyújtotta lehetőség, illetve milyen irányban lehetne a virtuális órákat továbbfejleszteni, azokat még hatékonyabbá tenni.

A kérdőívek igazolták azt a szubjektív benyomást, hogy a virtuális órák a szokottnál magasabb stresszel járnak, és ennek fontos érzelmi vonzatai vannak. A 19 hallgatóból 15 úgy nyilatkozott, hogy a videokonferencia-szituációból adódóan úgy érezték, hogy a szokottnál erősebb figyelem irányul a tolmácsra. Ez nyilvánvalóan annak is köszönhető, hogy a videokonferencia-berendezés képernyőjén végig látható volt a közönségük arca.

Az esemény megélésének szubjektív volta leginkább a visszajelzésekre adott reakciókban mutatkozott meg. Az értékelésről a legtöbben úgy nyilatkoztak, hogy nagyon részletes és hasznos volt, de váratlanul szigorú. A 19-ből heten érezték úgy, hogy a visszajelzés elbizonytalanító volt, tizenhárman, hogy szigorú, és nyolcan, hogy bátorító. Ez az eredmény véleményem szerint bizonyítja, mennyire szubjektív egy ilyen helyzet megélése, és milyen fontos szerepet játszanak az események értékelésekor az átélt érzelmek.

A kifejtős kérdésekre válaszolva sok hallgató utalt a szituáció formális jellegére. A virtuális órákon kialakult helyzet ugyanis – valószínűleg a résztvevők személyéből adódóan – sokkal inkább hasonlított egy munkahelyi szituációhoz, mint a megszokott iskolai kontextushoz. Ez bizonyos diákok esetében váratlan nehézséget jelentett, bár a legtöbben könnyen alkalmazkodtak a professzionális követelményekhez. 19-ből 9-en említették pozitívként, hogy lehetőségük volt megismerkedni az uniós elvárásokkal és az unióban dolgozó tolmácsok szempontjaival. 8-an emelték ki, hogy a virtuális órán tapasztaltak segítséget jelentettek a kimeneti vizsgára való felkészülésben, és 13-an tettek utalást a magasabb stressz-szintre (bár többségük pozitívan említette, hogy alkalmuk volt így felkészülni az éles helyzetekre).

A diákok további előnyként említették, hogy újdonságot, újszerű tapasztalatokat jelentett a virtuális órán való részvételük. Elsősorban nyelvi szempontból jelentett hasznos változatosságot: tizenkilencből heten említették, hogy a virtuális órákon új előadók stílusával és akcentusával ismerkedhettek meg. Természetesen a technikai újdonság is fontos szerepet játszott: nyolcan emelték ki előnyként, hogy kipróbálhattak egy úgy technikai eszközt, és ezáltal hozzászokhattak használatának nehézségeihez.

Ami a technikai nehézségeket illeti: csak a válaszadók hozzávetőlegesen fele (10/19) jelezte, hogy a videokonferencia-berendezés nem közvetített elégséges vizuális és/vagy hangzó információt. Ennél jelen dolgozat szerzője szubjektív benyomásai alapján rosszabb eredményre számított. A legnagyobb problémát a mikrofon használatának korlátai jelentették. A budapesti oldalon ugyanis csak egyetlen mikrofon állt rendelkezésre, így nem volt lehetséges több mikrofon váltogatásával elérni az ideális hangminőséget. Az egyetlen mikrofon az egész termet lefedte, következésképpen a háttérzajokat is közvetítette, valamint a partnereinktől érkező hangot is – néhány tizedmásodperces időeltolódással. Az interferenciát a saját mikrofonunk időnkénti elnémításával lehetett kiküszöbölni, de ez a párbeszédés helyzetekben nem megvalósítható. Hallgatóként zavarónak találtuk, hogy ha a beszélő nem a mikrofonja irányába, hanem a teremben jelen lévő kollégáihoz fordulva beszélt, a hang már csak szakadozva érkezett, és

esetenként egy-egy szótag teljesen ki is esett. Ennek ellenére a tizenkilenc válaszdóból kilenc diák úgy érezte, nem vesztett szükséges képi vagy hangzó információt. A négy órán összesen két alkalommal fordult elő, hogy megszakadt a vonal, de a problémát néhány percen belül sikerült orvosolni.

7. Konklúzió

A videokonferencia-berendezések használata egyre terjed, olyan helyzetekben is, amelyekben tolmács közvetítésére van szükség. A távtolmácsolás többi fajtájához hasonlóan ez a tolmácsolási mód is speciális nehézségeket rejt magában, amelyek egy részét azonban a tolmácsok szubjektív benyomásain túl empirikus módszerekkel mindeddig igazolni nem sikerült. A tolmácsképzésnek a távtolmácsolásra is meg kell próbálni felkészíteni hallgatóit, illetve érdemes a modern technika egyre tökéletesebb adatátvitelt lehetővé tévő vívmányait oktatási célokra felhasználni. A képzés tapasztalata azt mutatja, hogy a távtolmácsolás a diákoknak ugyanúgy, mint a profi tolmácsoknak, magasabb stresszel járó tolmácsolási forma, melynek utólagos értékelésében nagy szerepet játszanak a szubjektív benyomások és érzelmek.

A távtolmácsolás különböző műfajaiban a legnagyobb problémát az inferencia lehetőségének beszűkülése okozza. Ideális körülmények között a tolmács képes az inferenciára, vagyis a szituációra vonatkozó ismeretei, háttértudása és nyelvi ismereti segítségével az explicit módon ki nem mondott információkat is kikövetkeztetheti vagy anticipálhatja. Ezeket az információkat mentális modelljébe beépíti, illetve a jól működő mentális modell segít az inferencia megvalósulásában is. A korlátozott vizuális információk, valamint a „jelenléterzés” csökkenése azonban megnehezíti, hogy a tolmács inferenciához folyamodjon, és a kommunikációs szituációról minél teljesebb mentális modellt építsen fel.

Felmerülhet a kérdés, hasznos-e pedagógiailag egy olyan gyakorlási mód alkalmazása, amelyben ilyen plusz nehézség merülhet fel. A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a virtuális órákon az inferencia lehetőségének korlátozottsága nem éri el a zavaró mértéket. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy a képzési kontextusban minden esetben kisebb a lehetőség az inferenciára a valós helyzetekhez képest, hiszen a hallgatók legtöbbször a kontextusukból többé-kevésbé kiragadott szövegekkel dolgoznak, és nem az események valódi színhelyén vannak jelen, hanem tantermi körülmények között próbálják a tolmácsolási helyzeteket szimulálni. Ezért a képzésben hasznos eszköz lehet a virtuális órák szervezése, bár a rendszeres kontaktórákat természetesen nem helyettesítheti.

Irodalom

- Braun, S. 2007. Interpreting in small group bilingual videoconferences: Challenges and adaptation processes. *Interpreting* Vol. 9. No. 1. 21–46.
- Deguelldre, Ch. 2002. Le rôle de l’imagerie dans la communication réalisée par un interprète. *Meta*. Vol. 47. No.1. 58–86.

- Gile, D. 1995. *Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator training*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Horváth, I. 2013. A fordító- és tolmácsképzés új kihívásai. In: Klaudy K. (szerk.) *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 149–157.
- Jesse, A, Vrignaud, N, Cohen, M , Massaro, D. The processing of information from multiple sources in simultaneous interpreting. *Interpreting* Vol. 5. No. 2. 95–116.
- Ko, L. 2006. Teaching interpreting by distance mode: Possibilities and constraints. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 67–96.
- Ko, L. 2008. Teaching interpreting by distance mode: An empirical study. *Meta* Vol. 53. No. 4. 814–840.
- Moser-Mercer, B. 2005. Remote interpreting: Issues of Multi-Sensory Integration in a Multilingual Task. *Meta* Vol. 50. No. 2. 727–738.
- Mouzourakis, P. 1996. Videoconferencing: Techniques and challenges. *Interpreting* Vol. 1. No.1. 21–38.
- Mouzourakis, P. 2006. Remote interpreting – A technical perspective on recent experiments. *Interpreting* Vol. 8. No. 1. 45–61.
- Reboul, A., Moeschler, J. 2006. *A társalgás cselei*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Roziner, I ., Shlesinger, M. 2010. Much ado about something remote: Stress and performance in remote interpreting. *Interpreting* Vol. 12. No. 2. 214–248.
- Setton, R. 1999. *Simultaneous Interpretation, A cognitive-pragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Tripepi Winteringham, S. 2010. The usefulness of ICTs in interpreting practice. *The Interpreters' Newsletter* No. 15. 87–99.

Interneten elérhető irodalom

- AIIC. 2000. *An Experiment in Videoconferencing*. <http://aiic.net/page/142/an-experiment-in-videoconferencing/lang/1>. Letöltve: 2013. aug. 27.
- AIIC. 2002. *Code for the Use of New Technologies in Conference Interpretation*. <http://aiic.net/page/120>. Letöltve: 2013. aug. 27.
- Moser-Mercer, B. 2003. Remote interpreting: Assessment of human factors and performance parameters. <http://www.aiic.net/page/1125>. Letöltve: 2012. nov. 29.

Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács?

Csörgő Zoltán

E-mail: csorgozoltan@gmx.at

Kivonat: A különféle tolmácsolási események szociolingvisztikai szempontú tipologizálásából és összehasonlításából megállapítható, hogy a bírósági tolmácsolás során a forrásnyelvben és a célnyelvben egyaránt szokatlanul sok nyelvváltozat fordulhat elő. Ez a nyelvi diverzitás a tolmács számára számos szakmai kérdést vet fel a gyakorlatban. A beszélt és az írott nyelv intralingvális és interlingvális különbségei, a dialektusok és szociolektusok változatossága, valamint a német mint többközpontú nyelv regionális sokfélesége jól példázzák a nyelvi közvetítés problémáit egy olyan közegben, ahol kultúraspecifikus adaptáció nélkül nehezen valósul meg a kommunikáció, az adaptáció ugyanakkor értelmezésen és magyarázaton alapul, ami a bírósági eljárás során nem mindig a tolmács, hanem a bíróság feladata. A szerepkonfliktusok, a szakmai identitás és a lojalitás kérdése a nyelvi változatok bírósági tolmácsolásában érdekes dinamikával bír, ennek feltárására vállalkozik a tanulmány konkrét gyakorlati példákon keresztül, ajánlásokat megfogalmazva a különböző nyelvváltozatok megtartásának relevanciájára vonatkozóan.

Kulcsszavak: bírósági tolmácsolás, nyelvváltozatok, szociolingvisztika, reáliák, ekvivalencia

1. Bevezetés

A XX. század második felében egyre megerősödő és a XXI. században folytatódó szociolingvisztikai kutatások számos felismeréssel gazdagították a fordítástudományt, és tágabb perspektívát nyitottak a fordítás és a társadalom közötti összefüggések vizsgálatának (Klaudy 1999: 31ff). A különböző nyelvváltozatok, stílusok, regiszterek célnyelvi megfeleltetése érdekes kihívást jelent a fordítók és tolmácsok számára. A nyelv(ek) belső sokfélesége különösen erősen van jelen a bírósági tárgyalások során, ahol képzett jogászok és laikusok a legkülönbözőbb témákban és nyelvváltozatokban nyilatkoznak meg. A tolmács rövid időn belül találkozik szaknyelvekkel, szakzsargonokkal, tájnyelvi jellegzetességekkel, de akár szitokszavakkal, káromkodásokkal is. A felek kommunikációs igényeit és az általuk beszélt nyelvváltozatokat figyelembe véve a bírósági tolmács mint kulturális közvetítő akár percről percre váltakozó nyelvi regiszterek között kell, hogy megtalálja az optimális fordítást. Ennek problematikáját saját

tapasztalataim alapján mutatom be először a szakirodalomban tárgyalt elméleti kérdések mentén, majd pedig a német–magyar nyelvpár vonatkozásában konkrét példákon keresztül, végigkísérve a tolmács mérlegelési lehetőségeit a célnyelvi szöveg megalkotásakor. Az elemzés praxeológiai szemléletű, egyfajta elmélkedés a bírósági „tolmácsolás gyakorlatáról, mechanizmusáról, folyamatáról és eredményéről, annak megismerése és megismertetése végett” (Bendik 1999: 44). A jelen tanulmány példái és következtetései a magyarországi bíróságok tárgyalásain történő tolmácsolásra vonatkoznak, és az eltérő körülmények miatt nem feltétlenül adaptálhatók a nemzetközi bíróságok vagy más országok bíróságainak tolmácsolási gyakorlatára.

2. Elméleti alapok és háttérinformációk

A tárgyalóteremben használt nyelvváltozatok szociolingvisztikai vizsgálatakor német–magyar nyelvpár esetén az alábbi premisszákat érdemes figyelembe venni:

(a) A nyelv nem homogén létező, minden beszélője a nyelv számos változatát ismeri és használja, „minden nyelv változatok sokaságában létezik, és bizonyos értelemben e változatok összege” (Wardhaugh 2002: 25). A nyelvváltozatok modellálása során megkülönböztetünk a nyelvhasználati dimenziók mentén területi, társadalmi, funkcionális változatokat, illetve a kommunikációs médium, a nyelvhasználók kora, neme, egyéni nyelvhasználata alapján különféle nyelvváltozatokat (Löffler 2005: 79). A nyelvközösség tagjai a teljes nyelvváltozati készlet részhalmazaihoz férnek csak hozzá, az adott beszélőre jellemző változatok alkotják az egyén verbális repertoárját (Bartha 1998: 17).

(b) Az egyéni repertoárok különbözősége miatt egy adott kommunikációs helyzetben a nyelvváltozatok kiválasztása a beszélők egymásról feltételezett lehetséges közös tudása alapján történik (Bartha 1998: 22).

(c) A nyelvváltozatok ismerete a kommunikációs helyzetben részt vevő partnerek szempontjából lehet szimmetrikus vagy aszimmetrikus. A szimmetrikus kommunikációban a felek az adott nyelvváltozatot nemcsak megértik, hanem aktívan alkalmazzák is a kommunikáció során. Jó példa erre a jogi végzettséggel rendelkező beszélők szakmai eszmecseréje a bíróságon. Nyelvváltozati aszimmetria alakulhat ki azonban az eljárásban részt vevő, nem jogász végzettségű személyek és a jogászok között, függetlenül attól, hogy azonos nyelven beszélnek-e.

(d) A magyar nyelvtől eltérően a német nyelvet a nyelvtudomány többközpontú, úgynevezett pluricentrikus nyelvként írja le (de Cillia 2006: 51), melyhez (legalább) három egyenrangú sztenderd nyelvváltozat tartozik. A német, osztrák és svájci nemzeti sztenderd változatok sajátos nyelvhasználatát (Ammon, Bickel és Ebner 2004: 18) a lexikográfiai, grammatikográfiai és szociolingvisztikai művek részletesen tárgyalják. Mindemellett a német hivatalos nyelv olyan országokban, illetve régiókban is, melyek nyelvhasználata eltér az előbbi nemzeti sztenderd változatoktól. Liechtenstein, Luxemburg, Dél-Tirol és Kelet-Belgium egyik hivatalos nyelve a német nyelv egy-egy önálló, meg-

állapodott, sztenderd változata, jöllehet ezek a kisebb nyelvi központok nem rendelkeznek átfogó nyelvi kodifikációval (Ammon 1995: 391).

(e) A magyar és a német nyelv regionális variációja közötti különbség nem csak a sztenderd nyelvváltozatok szintjén figyelhető meg. Jelentős eltérés mutatkozik a nem-sztenderd regionális változatok rendszerében is. Magyarországon a dialektusok az elmúlt évtizedekben sok tekintetben a hanyatlás és pusztulás jeleit mutatják (Büky 2002: 241), a hétköznapi kommunikációban egyre inkább visszaszorulnak és gyakran a nyelvi megbélyegzés tárgyaivá válnak (Kiss 2002: 8). A német nyelvterületen azonban merőben más szerep jut a nyelvjáráásoknak és a regionális köznyelveknek, melyek a hétköznapi és bizonyos helyzetekben még a hivatalos szóbeli kommunikáció eszközei is lehetnek (Csörgő 2007: 51f).

(f) A nyelvi közvetítés szempontjából fontos annak a kérdésnek a tisztázása, hogy a nyelv (és a nyelvek) és a valóság milyen viszonyban állnak egymással (Klaudy 1999: 35). A valóság látszólag mindannyiunk számára azonos, az egyes nyelvek azonban eltérően szegmentálják ezt a valóságot, ezért az arról alkotott „világkép” nyelv- és kultúraspecifikus különbségeket mutat. A jogrendszerek esetében a nyelv és a valóság viszonyát bonyolítja az a tény, hogy az egyes országok saját törvényekkel rendelkeznek, és a közös történelmi gyökerek és az egységesítési törekvések ellenére sem létezik a valóságot univerzálisan leképező kodifikáció, sőt talán közös valóság sem. Ennek oka főleg az lehet, hogy a jog a nyelven kívül nem létezik, hanem csak a nyelven keresztül, tudatos jogalkotási folyamat során jön létre (Varga 2012: 39f). Következésképpen a nyelv és a jog kapcsolatát vizsgálva elmondhatjuk, hogy az egyes nyelvek nemcsak, hogy eltérően tagolják a valóságot, hanem sokkal inkább arról van szó, hogy a nyelven mint eszközön keresztül az egyes kultúrákban eltérő jogi valóság(ka)t hoznak létre a jogalkotók.

(g) A megállapodott sztenderd nyelvváltozatok az ún. elaboráció során differenciálódnak (Lanstyák 2009: 12): „Új nyelvi regiszterek jönnek létre, a meglévő szókincs is tovább gazdagodik, árnyalódik. A mai modern társadalmakban az elaboráció nagyrészt a szaknyelvekre irányul.” A szaknyelvek fejlődésében az egységes nemzetközi terminológia kialakítása a jogi és közgazdasági műszókincs esetében is egyre sürgetőbb feladat, e téren a fordítási és tolmácsolási szolgálatok az Európai Unió nyelvpolitikájának köszönhetően jelentős eredményeket mutattak fel az elmúlt évtizedekben. Az egyes tagállamok bíróságai által alkalmazott és a nemzeti törvények és rendeletek definícióira és rendelkezéseire épülő jogi terminológia és annak fordítása azonban soha nem lesz ilyen mértékben egységesíthető, mert nem hagyatkozhat olyan közösségi jogi alapokra, mint az Európai Unió *acquis communautaire* néven ismert közösségi vívmányai.

(h) A magyar igazságszolgáltatásban az eljárás nyelve a magyar. A magyar nyelv nem tudása miatt az eljárásban részt vevő személyek közül senkit nem érhet hátrány, ezért szükség esetén a bíróság a polgári peres eljárásokban a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (Pp.) 6. § (3), illetve 184. § (1) bekezdésében, a büntetőeljárásokban pedig a büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvény (Be.) 114. § (1) bekezdésében írtak szerint tolmácsot rendel ki.

3. Kommunikációs helyzetek és tolmácsolási műfajok a bíróságon

A bírósági tolmácsolás leírása és a többi tolmácsolási eseménytől való elkülönítése leginkább akkor lehetséges, ha minél több leírási szempontot veszünk figyelembe. Alexieva (1997) multiparaméteres tipológiája, amelyet Szabari (2002: 89f) részletesen bemutat, hat paraméter alapján írja le a tolmácsolási eseményeket. Ezeket alkalmazva a következő jellemzés adható:

(1) A bíróságon a tolmácsolás **módja** lehet a) gyors váltású rövidszakaszos, bidirekcionális, **konszekutív** tolmácsolás magyarról idegen nyelvre és fordítva (pl. peres felek, tanúk, vádlottak meghallgatásakor); b) unidirekcionális **fülbesúgás** szinte kizárólag idegen nyelvre (amikor az idegen nyelvű fél nem vesz részt a kommunikációban, de joga van arról értesülni, illetve vallomásának hangfelvétel formájában történő rögzítése során, miközben a bíró magyarul hangrögzítőre diktálja azt); c) **blattolás** idegen nyelvről magyarra, ritkábban magyarról idegen nyelvre (a tárgyalás során felmerülő azon okiratok és írásos dokumentumok szóbeli fordítása, melyekről szükség esetén a későbbiekben hiteles írásbeli fordítás készül). A magyarországi bíróságok tárgyalásain a szinkrontolmácsoláshoz szükséges technika általában nem áll rendelkezésre.

(2) A kommunikációs **partnerek viszonyát** tekintve a tolmács szerepét és munkamódszereit nagy mértékben meghatározza annak a személynek a státusza, aki nem érti az eljárás nyelvét. Ez a személy lehet a büntetőeljárás bírósági szakaszában a vádlott, a sértett, a magánvádló, a pótmagánvádló, a mellék-magánvádló, a magánfél, egyéb érdekelt, illetve ezek képviselői valamint a tanú, polgári peres eljárásban pedig az alperes, a felperes, a beavatkozó, illetve a tanú. Az idegen nyelvű személy soha nem tudja irányítani a kommunikációt, hiszen az meghatározott „forgatókönyv” szerint és szinte kizárólag magyar nyelven megnyilatkozó kommunikációs partnerek részvételével zajlik. A tolmácsolási eseményen részt vevő felek **előzetes információs szintjére** jellemző, hogy a tolmács megjelenésekor az eljárás egy részén már túl vannak, és közös tudással rendelkeznek a szóban forgó jogi kérdésről, beleértve annak legapróbb részleteit is. A tolmács gyakran felkészítő anyag nélkül „csöppen bele” ebbe a helyzetbe. A **kulturális közelség** vagy távolság a nyelvi közvetítés számára jelentős kihívást jelent, mellyel az egyes nyelvek tolmácsai nem azonos mértékben szembesülnek. Míg a német nyelvű kultúrák a magyarhoz képest kevesebb eltérést mutatnak, az angol, francia, spanyol vagy portugál nyelvű felek akár más földrésről és más kultúrkörből is érkezhetnek, nem is beszélve a magyarországi tolmácsolási gyakorlatban ritkának számító nyelvekről (pl.: arab, kínai, pastu, török stb.), melyek használatára a bevándorlók és menekültek számának növekedése miatt a hatósági és bírósági eljárások során egyre nagyobb igény mutatkozik.

(3) A bírósági tolmácsolási események **témáit** az univerzálístól a kultúraspecifikusig terjedő skálán elhelyezve azt tapasztalhatjuk, hogy azok leginkább az emberi élet univerzálisnak mondható színterein (család, munkahely, közélet stb.) zajló eseményekkel, vitákkal kapcsolatosak. Az egyes témák meg-

ítélésében és a róluk folyó diszkurzusban azonban lehet távoli kultúrák között jelentős különbség is.

(4) Az elhangzó **szövegtípusok** és a kommunikációs partnerek **szövegalkotási stratégiája** egyrészt erősen formalizált: a bírósági tárgyalás hivatalos közegben zajlik, lefolytatásának módját törvények szabályozzák (Pp., Be.). A felek szövegalkotási stratégiáját a sztenderd szövegtípusok jellemzik, melyekben gyakoriak az ismétlődő és a tolmács számára könnyen anticipálható és automatizmusként előhívható kérdések és figyelmeztetések (Pl.: *Figyelmeztetem a tanút, hogy köteles a legjobb tudomása és lelkiismerete szerint az igazat vallani. – A hamis tanúizást a törvény szabadságvesztéssel rendeli büntetni. – Kéri-e adatai zárt kezelését? – Rokoni kapcsolatban, perben, haragban áll-e a gyanúsítottal? – Érdektelennek vallja-e magát? – A bíróság a tárgyalást elhalasztja és új határnapot tűz ki.*). A formális szövegtípusok mellett másrészt előfordulnak a heves érzelmek által kísért spontán megnyilatkozások, dühkitörések, viták, szóváltások is, melyek szövegalkotását gyakran az informális köznyelvi és egyéni nyelvhasználat jellemzi.

(5) A tolmácsolási esemény **időbeli és térbeli viszonyait** tekintve elmondható, hogy az idegen nyelvű személy számára idegen országban, idegen nyelvű eljárásban veti alá magát az igazságszolgáltatásnak, tehát számára „idegen terepen” vesz részt a kommunikációban. A tolmácsnak ebben a helyzetben kulcsszerep jut, hiszen a tárgyalás érdemi része során az idegen nyelvű személlyel még saját jogi képviselője (védője vagy ügyvédje) is csak a tolmácson keresztül kommunikálhat.

(6) A tolmácsolási esemény által követett **cél** tisztázása szintén jelentős tanulságokat hordoz. Míg a bírósági eljárásban részt vevő felek általában egymással ellentétes célokat követnek, az eljárás folyamatába illeszkedő tárgyalás célja a jogbéke helyreállítása és az igazságszolgáltatás. A tolmács feladata mindeközben az, hogy pártatlan és független nyelvi (!) szakértőként lehetővé tegye a sikeres kommunikációt az eljárásban részt vevő személyek között (Kadrić 2006:23 ff). Az idegen ajkú résztvevők számára az egyenlő bánásmód elve is részben a tolmács megfelelő színvonalú és professzionális tárgyalótermi ténykedésén keresztül érvényesül.

4. A bírósági tolmács feladata és lojalitása

Transzlációelméleti szempontból a bírósági tolmácsolás leírása megkísérelhető ugyan a Vermeer féle **skopos-elmélet** alkalmazásával, mely elsődleges paraméterként az intenciót nevezi meg és a fordítás célját és funkcióját „címzettfüggő változóként” írja le (Szabari 2002: 41f), mivel azonban a bírósági és hatósági tolmácsolásra jellemző intézményes hatalmi viszonyokat (Pöchhacker 2005: 2f) és a sokrétű kommunikációs helyzetet figyelmen kívül hagyja, ezért a bírósági tolmácsolási helyzet leírására csak részben alkalmas.

A tolmács jellemzően a **forrásnyelvi szerző/beszélő – megbízó – célnyelvi címzett** aszimmetrikus hatalmi háromszögében végzi a tevékenységét, ugyanakkor lojalitásának megítéléséhez egy negyedik tényezőt is figyelembe kell venni, ez pedig a tolmács **szakmai identitása** (Prunč 2000: 59). A bírósági

tolmácsolás esetében a bidirekcionalitás miatt a forrásnyelvi beszélő és a célnyelvi címzett váltakozhat, míg a megbízó mindig a tolmácsot kirendelő bíróság lesz. A lojalitás első megközelítésben azt jelenti, hogy a tolmácsnak a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg között minden olyan relációt meg kell mutatnia, amelyet a hatalmi háromszögben cselekvő partnerek az adott helyzetben tőle elvárnak (Prunč 2000: 60). A lojalitás kérdését a szakmai identitással kibővített négyszöges modellben vizsgálva megállapítható, hogy a tolmácsolás során a négy tényezőtől eredő eltérő (akár egymással ellentétes) elvárások miatt **lojalitási konfliktusok** keletkezhetnek.

A kérdés persze általánosságban is felmerülhet: Miben tér el a bírósági tolmácsolás a nyelvi közvetítés többi műfajától? Kihez és mihez legyen lojális a bírósági tolmács? A bírósági tolmács feladata elsősorban az (González Dueñas et al 1991: 16f), hogy az elhangzott szöveget jogi szempontból hűen tolmácsolja, létrehozva a jogilag annak megfelelő célnyelvi szöveget („legal equivalent”), ezért a tolmácsolás nem lehet összefoglaló, értelmező jellegű, mert a tényfeltárás szempontjából lényeges momentumok sikkadhatnak el: „the true message is often in how something is said rather than in what is said” (1991: 16).

Ettől függetlenül a tolmács nem pusztá „fordítógép”, hanem a különböző kultúrák között is közvetít. A kulturális közvetítés mindeközben nem jelenti azt, hogy a tolmács új tartalmakat épít be a kommunikációba, hanem kihagyás, hozzáfűzés és változtatás nélkül megkeresi az elhangzott tartalmak célnyelvi megfelelőjét (Pöllabauer 2006a: 41). A pontosság és a teljesség szakmai etikai alapelvek, melyek betartása azért is lényeges, mert a bíróság az eljárásban részt vevő személyek szavahihetőségét is vizsgálja, elsősorban a nyilatkozataikban felmerülő ellentmondások feltárásával.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy a tolmács nem kommentálja vagy értékeli az elhangzottakat, illetve csak akkor, ha a nonverbális kommunikáció és a kultúraspecifikus jelentések magyarázata az elhangzottak megértéshez elengedhetelen, egyebekben tompítás nélkül fordítja le a számára kellemetlen tartalmakat is (obszcén kifejezések, káromkodások), megtartja a forrásnyelvi szöveg nyelvváltozatát, stílusát, regiszterét, és amennyiben a kultúraspecifikus tartalmak fordítására nem talál célnyelvi megfelelőt, ezt visszajelzi a beszélő és a hallgatók felé (Pöllabauer 2006b: 49). Ilyenkor a tolmács kénytelen beavatkozni a kommunikációba, máskülönben nem teljesül megbízatásának célja.

A bírósági tolmácsolás során ebből könnyen szerepkonfliktus alakulhat ki, hiszen a tolmács szükség esetén ki kell, hogy lépjen „láthatatlan” közvetítői szerepéből, ami megkérdőjelezheti pártatlanságát és semlegességét. Jogos tehát Mikkelsen (2000: 45) felvetése a bírósági tolmácsoknak az eljárásban betöltött szerepét és ténykedését illetően: “Court interpreters should be accepted as professionals with recognized expertise. They should be given more latitude to intervene discreetly whenever it is apparent that communication is impeded by cultural misunderstandings...” (A bírósági tolmácsra mint elismert szakértelemmel rendelkező szakértőre kell tekinteni. Nagyobb szabadságot kell biztosítani számára, hogy tapintatosan közbe tudjon avatkozni minden esetben, amikor

nyilvánvaló, hogy a kommunikációt kulturális félreértések akadályozzák. Fordítás: Cs.Z.).

Az egyes szerepeknek való megfelelés és egyben a lojalitás kérdése sokkal nagyobb problémát jelenthet, mint a tolmácsolás etikai szabályainak betartása. Kultúraspecifikus adaptáció nélkül a tolmácsolandó szöveg adott esetben értelmetlen és használhatatlan lesz, az adaptáció során azonban a tolmács elemzi, értelmezi és a célcsoport számára érthető nyelvi formába önti az elhangzottakat, ami ugyanakkor szakmai szempontból aggályos is lehet, hiszen a bírósági tárgyalás során az értelmezés nem a tolmács, hanem a bíróság feladata.

5. Nyelvváltozatok és a nyelvi közvetítés

A nyelvi közvetítés során a célnyelvi szöveg pragmatikai adaptációja, az olvasó igényeihez igazítása kitüntetett fordítói feladat (Klaudy 1999: 31ff), a forrásnyelv és a célnyelv különböző vertikális és horizontális rétegződése azonban gyakran megnehezíti például a rétegnyelvi és a tájnyelvi sajátosságok visszaadását. A kultúraspecifikus különbségeket és az eltérő nyelvi rétegződést a fordító az átváltási műveletek során veszi figyelembe, a forrásnyelvi jellegzetességeket a célnyelvi szövegben betoldással, kihagyással, teljes átalakítással vagy akár kompenzációval adhatja vissza (Klaudy és Salánki 1995: 52ff).

Az átváltás során a fordító és a tolmács döntéseit és a legmegfelelőbb célnyelvi változat kiválasztását számos tényező befolyásolhatja. A szépirodalmi fordítások során a fordító a művet a célnyelvi kultúrában újrateremti és az olvasó számára érthetővé és élvezhetővé teszi, ha kell, az elidegenítés vagy a honosítás módszereit alkalmazva. A szakfordításnál és a szaktolmácsolásnál a megfelelő nyelvváltozatok kiválasztására számos egyéb tényező is hatással lehet, ilyenek például a fordítói és tolmácsolási gyakorlatból gyűjtött megrendelői instrukciók: „*Kérem, ha lehet, a szerződést ausztriai németre fordítsák le.*” Vagy: „*Mivel sok pénzről van szó, ezért jogilag nagyon pontos fordításra lenne szükségünk.*”

A nyelvváltozatok csoportosítására számos modell született, melyek egymástól eltérő terminológia- és kategóriarendszerek mentén írják le a nyelvváltozatok rendszerét (Veszelszki 2010: 1). Az egyik legrészletesebb modell a Löffler által a nyolcvanas években kidolgozott, majd 2005-ben átdolgozott „nyelvi valóság modellje”, az ún. *Sprachwirklichkeitsmodell* (Löffler 2005: 79), melynek kategóriarendszeréhez a jelen elemzés példái is igazodnak. A modell kategóriái alapján a következő nyelvváltozatokat, ún. lektusokat különböztetjük meg:

- a) idiolektusok – az egyénre jellemző nyelvhasználat
- b) szociolektusok – társadalmi változatok; ezen belül az „információelitizálás” alapján két csoport is elhatárolható egymástól (Odalos 1999: 42): az első csoportba tartoznak a szaknyelvek és a szleng, a másodikba pedig a nyelvhasználaton keresztüli elkülönülésre törekvő csoportnyelvek (tolvajnyelv, fegyencek nyelve, piaci árusok nyelve, rendőrök zsargonja), utóbbiak a kívülállók számára nem vagy alig érthetőek; fontos

- megemlíteni, hogy a jogi szaknyelv az első csoportba tartozik, míg a jogászok által beszélt szakzsargon inkább a csoportnyelvek közé sorolandó
- c) areális/regionális nyelvváltozatok – területi-földrajzi egységekre jellemző változatok: dialektusok, regionális köznyelvek, nemzeti sztenderd változatok
 - d) szituolektusok, stílusok, szövegfajták – az adott helyzetre jellemző interakciós nyelvhasználati mintázatok, annak függvényében, hogy ki, kivel, miről, milyen céllal beszél, valamint a beszélőnek a tartalomhoz fűződő személyes kapcsolatának, viszonyának kifejeződése
 - e) funkciólektusok – a nyelvhasználat funkciója szerint elkülönülő változatok: köznyelv, irodalmi nyelv, esszéisztikus próza, reklámn nyelv, sajtó nyelv, tudományos nyelv, hivatali nyelv stb.
 - f) mediolektusok – a kommunikációs médium alapján: beszélt nyelv, írott nyelv, digilektusok, azaz a nagymértékű internet-penetrációnak köszönhetően kialakuló digitális nyelvhasználat (Veszelszki 2010: 3f)
 - g) nemek és életkor szerinti nyelvváltozatok

A valóságban megfigyelhető nyelvhasználat ritkán manifesztálódik az egyes dimenziókhoz rendelhető vegytiszta nyelvváltozatok formájában, sokkal inkább a különböző dimenziók metszéspontjában jön létre. Ilyen módon beszélhetünk svájci jogi szaknyelvről, bajor köznyelvről, osztrák közjegyzői okiratokról, Kelet-Belgiumban használt jogi szakzsargonról vagy akár a svájci fiatalok által írt SMS-ek speciális nyelvhasználatáról.

6. A tolmács dilemmája – Példák a gyakorlatból

A következő, gyakorlatból származó példák elemzése betekintést enged a tolmács lehetséges mérlegelési és döntési folyamataiba és a helyes vagy legmegfelelőbb nyelvváltozat kiválasztásának módszereibe.

1. példa – Idiolektusok

Szituáció: Tanúmeghallgatás egy kártérítési perben. A tárgyalás során egy közúti baleset eseményeit rekonstruálják. Az alperes jogi képviselője kérdéseket intéz a tanúhoz.

Tanú:	Ich habe etwas auf der Fahrbahn gesehen und habe sofort stark gebremst.
Tolmács:	Láttam valamit az úttesten és azonnal erősen fékeztem.
Alperes képviselője:	Mit ért az alatt, hogy azonnal erősen fékezett?
Tolmács:	Was verstehen Sie unter „sofort stark gebremst“?

- Tanú: Als ich diesen Gegenstand auf der Fahrbahn erblickt habe, habe ich **die Geschwindigkeit gedrosselt**.
- Tolmács: Amikor megláttam azt a tárgyat az útesten, **csökkentettem a sebességet**.
- Alperes képviselője: Meg is állt?
- Tolmács: Haben Sie auch angehalten?
- Tanú: Nein, es war keine Vollbremsung, ich bin nur auf die Bremse getreten.
- Tolmács: Nem volt teljes fékezés, csak ráléptem a fékpedálra.
- Alperes képviselője: Nem ezt kérdeztem. Az kérdeztem, hogy megállt-e.
- Tolmács: Das war jetzt nicht die Frage. Ich wollte wissen, ob Sie angehalten haben.
- Tanú: **Dann** schon.
- Tolmács: **Később** megálltam, igen.
- Alperes képviselője: Hogy érti, hogy később? Hol és mikor állt meg pontosan?

Az egyénre jellemző nyelvhasználat elemzése a bírósági eljárások során elsősorban az igazságügyi kriminalisztikai nyelvi szakértők feladata, akik például fenyegető levelek, búcsúlevelek, hangüzenetek nyelvi jellemzői alapján következtetnek a szerző/beszélő kilétére. A példa jól mutatja, hogy az idiolektusoknak a bíróságon más szempontból is nagy a jelentősége, hiszen a tárgyalás során meghallgatott személyek nyilatkozatainak pontos értelmezése perdöntő lehet. Ezért gyakran fordulnak elő a nyelvhasználatra reflektáló, tisztázó kérdések, melyek hátterében az az igény áll, hogy a bíróság pontosan megtudja, hogy a beszélő számára az aktuális nyilatkozatban mit jelentenek az elhangzott szavak, kifejezések.

Mivel idegen nyelvű személyek esetén ez a párbeszéd a tolmácson keresztül zajlik, a tolmácsolás mint közbülső lépcsőfok befolyásolhatja ezt a tisztázási folyamatot, hiszen a tolmácsnak a nyilatkozat célnyelvre fordításakor óhatatlanul értelmeznie kell a szöveget, a bíró és az érintett felek pedig már a tolmács célnyelvi szövege alapján teszik fel tisztázó kérdéseiket. A célnyelvi szöveg felhasználásának módja és célja – mint a fenti példa mutatja – meghatározza a tolmács munkamódszereit is, hiszen az adott helyzetben el kell döntenie a tolmácsolás módszertanában sokat vitatott gyakorlati kérdést (Pöchlacker 2005: 3f), hogy inkább a célnyelvi hallgató szempontjából lényeges érthetőséget, vagy a forrásnyelvi beszélőhöz hű, „szó szerinti” fordítást választja-e. Példánkból kiderül, hogy a tényfeltáró meghallgatások során szakmai szempontból a leginkább védhető választás az lehet, ha a tolmács a forrásnyelvi szöveghez marad lojális, mert ezzel segíti optimálisan a megbízó bíróság tényfeltáró munkáját.

A példában vastagon szedett szavak és szókapcsolatok számos szinonimával fordíthatók, melyek más tolmácsolási helyzetben feltehetőleg ugyanúgy megáll-

nák a helyüket (pl. *sofort stark gebremst: hirtelen lefékeztem, rötön fékeztem, ráta-postam a fékre, rötön lelassítottam, fékeztem is mindjárt, vészfékeztem, nyomtam a féket rötön*). Esetünkben a kevésbé semleges *vészfékeztem* és *lefékeztem* szavakból a hallgatók könnyen asszociálhatnak arra, hogy a jármű rötön meg is állt, emiatt máshogy kezdik rekonstruálni az eseményeket, mint ahogyan azok a valóságban megtörténtek, és a következő kérdésük is máshogy hangzik. A baleset körülményei végül ugyanúgy tisztázódnak, de előfordulhat, hogy a „félreértett” fordítás a tárgyalás folyamatát akár hosszabb időre is vakvágányra viszi, az elnagyolt fordítás pedig akadályozhatja a tények felderítését.

2. példa – Stílusok és idiolektusok

Szituáció: Könnyű testi sértés körülményeinek tisztázása során a német anyanyelvű sértett nyilatkozik, akinek magyar feleségét később tanúként hallgatják meg, ezért ő előzőleg elhagyta a tárgyalótermet.

- Bíró: Azt értem, hogy arcon ütötte Önt, de Ön előtte megfenyegette valamivel?
- Tolmács: Ich verstehe, dass er Ihnen einen Schlag ins Gesicht versetzt hat, aber haben Sie ihm vorher auch mit irgendetwas gedroht?
- Sértett: Nein, wir haben ihm nicht gedroht. Meine Frau kann Ungarisch, sie hat nur gesagt, er soll die Musik leise stellen, sonst **setzt es 'was**.
- Tolmács: Nem fenyegettük meg. Csak azt mondta neki a feleségem, aki tud magyarul, hogy halkítsa le a zenét, különben **verés lesz a vége**.
- Bíró: De akkor mégis megfenyegette a felesége, nem?
- Tolmács: Sie hat ihm also doch gedroht?
- Sértett: Ach, das ist keine Drohung, das sage ich auch den Kindern jeden Tag.
- Tolmács: Ugyan már, ez nem fenyegetés. Ezt minden nap mondom a gyerekeimnek.

Az *es setzt etwas* szókapcsolat a DUDEN és a DWDS egynyelvű online szótárak szerint „köznyelvi, bizalmas, pongyola”, jelentése *es gibt Prügel*, magyarul „verés lesz”. A példában a *sonst setzt es was* szókapcsolat fordításának számos alternatívája van: *különből lesz nemulass, mert mindjárt felpofozlak, különben nem állok jól magamért, különben megnézheted magad*, de semmiképpen nem fordíthatnánk például úgy, hogy *ellenkező esetben a dolognak következményei lesznek* vagy úgy, hogy *további lépéseket veszek fontolóra*. A „köznyelvi, bizalmas” stílusréteg megtartása mindenképpen fontos, hiszen információt hordoz a beszélő és a tartalom kapcsolatáról, de mint a példából kiderül, önmagában nem biztosítja a zökkenőmentes kommunikációt. A tolmács akár más szinonimát is választhatott volna a felsoroltak közül, melynek kevésbé van fenyegető jellege, vagy akár tompíthatta volna is a szókapcsolat jelentését, de ezzel

feltehetőleg útját állta volna az idiolektális nyelvhasználat és egyúttal a tényállás tisztázásának.

3. példa – Areális/regionális szaknyelvi variáció magyarról németre tolmácsolás esetén

Vizsgáljuk meg a *vérfertőzés* és a *cserbenhagyás* szavak fordításának lehetőségeit ítéletek szövegében (3/a és 3/b):

3. (a) Szituáció: Ítélet büntetőügyben

[...] X.Y. vádlott bűnös erőszakos közöszlés kísérletének büntetettében [...] és **vérfertőzés** büntetettének kísérletének büntetettében [...]

Ha az ekvivalens kiválasztását onomasziológiai (jelöléstani) szempontból vizsgáljuk, és egy fogalomalapú mezőt hozunk létre, tehát azt kérdezzük, hogy az adott fogalomra milyen megnevezéseket találunk az érintett nyelvek nyelvváltozataiban, az alábbi onomasziológiai mező jön létre:

Magyarország	Német nyelvterület (D-A-CH-L)
A tényállás megnevezése a jogszabályban	
vérfertőzés (<i>Btk.</i> 199 §)	Németország: Beischlaf zwischen Verwandten (<i>StGB</i> § 173) Ausztria: Blutschande (<i>StGB</i> § 211) Svájc: Inzest (<i>StGB Art.</i> 213) Lichtenstein: Inzest (<i>StGB</i> § 211)
A fogalom megnevezései egynyelvű szótárakban	
vérfertőzés incestus (<i>szaknyelvi</i>) vérbűn (<i>régies, ritka</i>)	Inzest Blutschande
A fogalom jelentésmagyarázatai egynyelvű szótárakban	
közel rokonok nemi kapcsolata, közel vérokonnal való közöszlés	sexuelle Beziehungen zwischen engsten Blutsverwandten, Geschlechtsverkehr zwischen engsten Blutsverwandten, Geschlechtsverkehr zwischen Nächstverwandten

Felhasznált szótárak: magyar: (MÉK, Bakos, Kiss), német (DUDEN, DWDS, ÖWBK)

A *Blutschande* a DUDEN szerint „vérfertőzés” jelentésében régies, második jelentése szerint pedig „a náci ideológiában az árjak és zsidók közötti szexuális

kapcsolat”. Az *Inzest* szót a DUDEN „művelt nyelvhasználat” stílusértékkel adja meg. Az ausztriai nyelvhasználat szempontjából mérvadó ÖBWK ugyan-ezeket a stílusjelöléseket egyik szó esetében sem alkalmazza. A fenti elemzésből kiderül, hogy a *vérfertőzés* fogalmi-jelöléstani mezőjének belső nyelvi dinamikája nemcsak a mező egyes szavai közötti kapcsolatok függvényében változhat, hanem a német nyelv esetében attól is függhet, hogy az adott jelöléstani mezőt melyik német nyelvű országban vizsgáljuk.

3. (b) *Szituáció*: Ítélet büntetőügyben

A bíróság a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján megállapította X.Y. vádlott bűnösségét [...] **cserbenhagyás** vétségében.

Az előbbi módszert követve a *cserbenhagyás* fogalmának megnevezéséhez a következő jelöléstani mező hozható létre:

Magyarország	Német nyelvterület (D-A-CH-L)
Tényállás megnevezése a jogszabályban	
cserbenhagyás (<i>Btk.</i> 239 §)	Németország: Unerlaubtes Entfernen vom Unfallort (<i>StGB</i> § 142) Ausztria: (a tényállás megnevezése hiányzik) (<i>StVO</i> §4 és § 99) Svájc: Pflichtwidriges Verhalten bei Unfall (<i>SVG</i> Art.92)
A fogalom megnevezései egynyelvű szótárakban	
cserbenhagyás (<i>jogi szaknyelv</i>)	Fahrerflucht Führerflucht (<i>csak svájci</i>) Unfallflucht (<i>jogi szaknyelv</i>)
Egyéb megnevezések	
cserbenhagyásos baleset cserbenhagyásos gázolás	VU-Flucht: Verkehrsunfallsflucht (<i>rendészeti zsargon</i>) Parkflucht (parkoló jármű megrongálása esetén)
A fogalom jelentésmagyarázatai egynyelvű szótárakban	
segítségnyújtás emulasztásának bűncselekménye	unerlaubtes Sichentfernen eines Verkehrsteilnehmers vom Unfallort nach einem von ihm verschuldeten Verkehrsunfall, Flucht eines Kraftfahrers unmittelbar nach einem von ihm verursachten Verkehrsunfall

Felhasznált szótárak: magyar: (MÉK, Bakos, Kiss), német (DUDEN, DWDS, ÖWBK)

A cserbenhagyás mint bűncselekmény megnevezése a német nyelvű országok jogszabályaiban meglehetősen változatos képet mutat. Svájcban a *Straßenverkehrsgesetz* (Közúti közlekedésről szóló törvény), míg Ausztriában a *Straßenverkehrsordnung* (KRESZ) írja le a tényállást, melynek megnevezése Ausztriában hiányzik a jogszabályból, a német és svájci törvények pedig körülíró szintagmával jelölik, annak ellenére, hogy a köznyelvben létezik a fogalom megnevezésére egy összetett szó. A magyar nyelv változatai a tényállás megnevezését tekintve kevésbé differenciált képet mutatnak.

Érdekes megjegyezni, hogy a fenti megnevezések az itt tárgyalt jelentésüket tekintve a valóság azonos szeletét jelölik ugyan, de a szerkezetileg áttetsző változatok eltérő kultúraspecifikus konceptualizációs folyamatokat sejtetnek (Szili 2009: 23f). A német szavak és szókapcsolatok a menekülést jelölő lexémát használják fel, a magyar megnevezések pedig a segítségnyújtás elmulasztását jelölő szavakra épülnek. A fordító és a tolmács számára ez a különbség mindazonáltal nem releváns, mert a tárgyalt szavak és szókapcsolatok szemantikai-szerkezeti motiváltságára (Szili 2009: 20f) jellemző, hogy mindegyikük lexikalizált frazeolexéma vagy frazéma, és az alkotóelemek jelentésének összegén túl többletjelentést is hordoz, mely a két vizsgált nyelvben azonos, hiszen ugyanazt a tényállást jelöli.

Melyik szót válassza a tolmács, ha németre fordít? Amennyiben a forrásnyelvi szöveghez és annak szerzőjéhez (ez esetben a bírósághoz) akar hű maradni, akkor figyelembe kell vennie, hogy a szöveg nyelvhasználata követi a törvény terminológiáját. A *vérfertőzés/cserbenhagyás* szavak a Btk.-ban megnevezett és leírt büntetőjogi tényállásokat jelölnek, ilyen módon terminus technicus-nak számítanak. Fordításukra a szövegfajta és a nyelvváltozat megtartásával könnyen találhatunk célnyelvi ekvivalenseket, ha megvizsgáljuk a német nyelvű országok alkalmazandó jogszabályait. Bár ez az eljárás tűnik a legkézenfekvőbbnek és leghelyesebbnek, a gyakorlati problémák és dilemmák mégis ez ellen szólnak. A tolmács nem biztos, hogy részletesen ismeri az összes német nyelvű ország jogszabályának terminológiáját. Esetenként csak a tárgyaláson értesül arról, hogy az idegen nyelvű személy melyik német nyelvű ország állampolgára.

A célnyelvi szöveg hallgatója szemszögéből a legfontosabb szempont az, hogy megértse, miről is van szó. Ezzel kapcsolatban a tolmács döntését befolyásolhatja az a jogos feltételezés, hogy a német nyelvű beszélő nem biztos, hogy pontosan tudja, hogy saját országának törvényei milyen tényállási megnevezéseket tartalmaznak. Előfordulhat az is, hogy a jogi terminológiát saját anyanyelvén is nehezebben vagy egyáltalán nem érti meg.

A megbízó szempontját tekintve az ekvivalens kiválasztásakor a jogszabályi szóhasználat megtartásának azért sincsen jelentősége, mert a tényállás megítélésére kizárólag a magyar jogszabály alapján kerül sor. Nem releváns tehát, hogy a hallgató a szóhasználat alapján saját országának törvényszövegére asszociál-e, vagy sem.

Semmiképpen nem állíthatjuk tehát azt, hogy a szaknyelvi regiszter és a szövegfajta megtartása minden körülmények között a legmegfelelőbb megoldás. Sokkal inkább a tolmács egyéni szakmai identitása lesz döntő az adott helyzet-

ben, melyre támaszkodva a szöveg, a hallgató, a beszélő és a téma függvényében, és az egyes lehetséges megoldásokra reflektálva gyors döntést hoz a megfelelő fordításról. Biztosan nem elvárható, hogy a tolmács többféle sztenderd nyelvváltozatot aktívan használjon, de a fenti érvelés alapján a szaknyelvi areális variációt tekintve mégis a célnyelvi hallgatóhoz fűződő erősebb lojalitása segíti könnyebben hozzá az optimális célnyelvi szöveg megformálásához, ami sok esetben a közös német (*gemeindeutsch*) szókincs és nyelvhasználat felé mutat.

4. példa: Areálisregionális szaknyelvi variáció, beszélt nyelvlírott nyelv variációja és jellegzetes szövegfajták németről magyarra tolmácsolás esetén

Szituáció: Német nyelvű okirat blattolása magyar nyelvre

Blattolásra bírósági tárgyalás során általában okiratok eredetével és tartalmával kapcsolatos tájékozódás miatt kerül sor. A nyelvváltozatok már magából a tolmácsolási műfajból adódóan is érdekes kérdéseket vetnek fel. A blattolás multidimenzionális folyamat, hiszen az átváltás során nemcsak a nyelv, hanem a nyelvi médium is megváltozik: a forrásnyelvi írott szövegből a célnyelven hangzó szöveg jön létre. A tolmács az átváltási műveletek során – a hagyományos értelemben vett (hallás utáni) tolmácsolással ellentétben – ilyenkor nehezebben tud elszakadni a forrásnyelvi szavaktól, hisz azokat mindvégig látja. A médiumváltás nemcsak a tolmács megértési és feldolgozási folyamatait befolyásolja, hanem a célnyelvi szövegre és annak hallgatójára is hatással van, hiszen míg az írott szövegek hozzáférhetők a „repetitív vizuális észlelés” számára, a hangzó szövegek csak az „egyszeri auditív észlelés” számára elérhetők (Seleskovitch 1988: 133).

Mi történik valójában a nyelvváltozatok szintjén? A célnyelvi közönség a tárgyalóteremben általában azt várja, hogy a tolmács mintegy „felolvassa” a szöveget, és ne összefoglalja vagy elmagyarázza azt. A médiumváltás tehát nem jelenti automatikusan azt, hogy a tolmács az írott nyelvi szöveget beszélt nyelvi szövegre váltja át. Sőt, az okiratok blattolásánál gyakran kifejezetten törekszik az írott nyelvhasználat megtartására.

Ha Koch és Oesterreicher (1985) írásbeliség-szóbeliség-kontinuumának modelljéből indulunk ki, differenciáltabb képet kapunk a nyelvváltozatok átváltásáról is. A modell és továbbfejlesztett változatai elvetik az írott és beszélt nyelv éles szembenállását, és megkülönböztetik egyrészt a dichotomikus mediális, másrészt a skálaszerű konceptuális írásbeliséget és szóbeliséget. Léteznek tehát mediálisan írásbeli (valóban betűkkel leírt), de ugyanakkor konceptuálisan szóbelinek számító szövegek, melyek nyelvhasználatukban inkább a beszélt nyelvhez illeszkednek jobban (Veszelszki 2010: 5), ide tartozik a digitális kommunikáció számos formája (chat, sms, informális e-mailek). A bíróságon felolvasott perirat pedig mediálisan szóbeli szövegnek számít ugyan, de konceptuális szempontból erősen az írásbeliség pólusa felé közelít.

Összegezve tehát, a blattolás során a tolmács bár a mediális írásbeliségből a mediális szóbeliségbe lép át, a konceptuális kontinuumon okiratok esetében a célnyelvi szöveg az írásbeliség pólusától csak csekély mértékben mozdul el a szóbeliség pólusa felé. A forrásnyelvi szöveg konceptuális írásbeliségéhez való hűség ellenére a bírósági tolmács talán a célnyelvi hallgatóhoz való lojalitás miatt, illetve a feladat teljesíthetősége érdekében is, csekély mértékben mindenképpen eltávolodik a szigorú írásbeli nyelvhasználat irányából a szóbeliség felé, felpuhítja a szöveg bonyolult szerkezetét, feloldja a hallás után nehezen érthető struktúrákat, de nem hoz létre beszélt nyelvi szöveget, hanem egy mediálisan szóbeli, konceptuálisan írásbeli (azaz írott nyelvi hangzó) szöveget alkot meg.

A szövegfajta mint befolyásoló tényező a blattolás elemzésénél azért is lényeges momentum, mert például egy ünnepi beszéd szövegének blattolásakor a tolmács a mediális átváltás mellett a forrásnyelvi írott szöveg konceptuális szóbeliségét megtartva állít elő beszélt nyelvi szöveget, ami lényegesen könnyebb feladat. A tolmács önreflexiójának tehát fontos eleme a mediális és konceptuális írásbeliség és szóbeliség különbségének megértése. Nagy segítséget nyújthat az egyes szövegfajták (íteletek, egyéb határozatok, gyakran előforduló periratok stb.) automatikusan előhívható panelmondatainak ismerete is.

A regionális sztenderd nyelvváltozatok, tájnyelvi jellegzetességek visszadaásának magyar nyelvre történő blattoláskor nincs jelentősége, hiszen a regionális változatok az adott kontextusban – tájnyelvi vagy regionális jellegűknél fogva – az eljárás szempontjából többletjelentést általában nem hoznak. Míg az ellentétes nyelviránynál fentebb amellest érveltem, hogy a sikeres tolmácsolásnak nem feltétele az, hogy a tolmács az idegen nyelv összes regionális sztenderd változatát és azok jogi szaknyelvi változatait aktívan ismerje és használja, a magyarra történő elégséges minőségű blattoláshoz mégis elegendhetetlennek tűnik ezeknek a nyelvváltozatoknak passzív, de ugyanakkor alapos ismerete.

Német nyelvű okiratok a részben jelentős eltérést mutató jogi nyelvváltozatokban keletkeznek a németországi, ausztriai, svájci, dél-tiroli (Olaszország), kelet-belga, luxemburgi és liechtensteini jogrendszer és jogszabályok terminológiája alapján. Az ezekben használt német nyelvű terminológiák nemcsak a jogrendszer és az intézményi megnevezések miatt térnek el, hanem akár eljárásjogi fogalmakat és tényállásokat is más-más szakszóval jelölnek, és eltérő tartalmakat rendelnek hozzájuk. A német–magyar nyelvpár esetén a tolmács hét – Magyarországot is beleértve nyolc – ország szövegeivel dolgozik, ahol jogi aktusok során okiratok keletkezhetnek. Ez természetesen nem jelent hét teljesen eltérő német nyelvet és jogi szaknyelvet, mert jelentős átfedés van a közös német szókincs terén, ugyanakkor minden szöveget a forrásnyelvi kultúrában kell megérteni, az egyes szavak jelentését pedig az a rendszer határozza meg, amibe beilleszkednek.

Az alábbi, 1. és 2. szövegben vastagon szedett négy terminus alapján röviden bemutatom a tolmács lehetőségeit a regionális szaknyelvi reáliák magyarra fordításakor. A *Rekurs* szó elsősorban az osztrák és a svájci jogi terminológiában ismert, különböző jogi fórumokhoz benyújtott jogorvoslati kérelmek megnevezéseként, a németországi terminológia ma már nem használja. A *Friedensgericht*

szó pedig a kelet-belga, luxemburgi, svájci és dél-tiroli igazságügyi rendszerben ismert kifejezés, illetve néhány németországi tartományban is használatos, mindazonáltal meglehetősen eltérő hatáskörrel.

1. szöveg: Beschluss – Landesgericht für Zivilrechtssachen Graz 2012 (A)

Das Landesgerichts für Zivilrechtssachen Graz ... hat als **Rekursgericht** durch die Richter AB, CD und EF ... in der Außerstreitsache des Antragsstellers GH .. gegen die Antragsgegnerin YZ ... wegen Rückführung nach dem HKÜ über den **Rekurs** des Antragsstellers gegen den Beschluss des Bezirksgerichtes Graz-Ost ... den Beschluss gefasst:
Dem **Rekurs** wird nicht Folge gegeben.
Die Kostenersatzanträge der Parteien werden abgewiesen.
Der ordentliche **Revisionsrekurs** nach §62 Abs 1 AußStrG nicht zulässig.

2. szöveg: Beschluss des Bundesgerichtshofs (2005) (D)

Die Antragsgegner ließen sich auf das Verfahren vor dem **Friedensgericht** des Kantons Eupen nicht ein. Deshalb verurteilte das **Friedensgericht** sie am 6. September 2000 im Versäumniswege „solidarisch und unteilbar“ zur Zahlung von Mietrückständen, einer Wiedervermietungs- und Nutzungsentschädigung sowie der Kosten des Verfahrens. Dieses Urteil wurde der Schuldnerin persönlich an ihrem neuen Wohnort in Deutschland zugestellt. Die Schuldnerin legte gegen diese Entscheidung kein Rechtsmittel ein.

A négy terminus mint kultúraspecifikus reália fordítására (Telling 2003: 64) a vizsgált szövegekben a forrásnyelvi országot is figyelembe véve a következő alternatívák kínálóznak:

- (1) transliteráció: mechanikus átvitel a célnyelvbe
- (2) szókölcsonzés: tükörfordítás, részleges tükörszavak
- (3) analóg fordítás: hasonló jeltárgy keresése a célnyelven
- (4) kommentálás: a fordítás bővített változata, hozzáad a fordításhoz

	transzliteráció	szókölcsonzés	analóg fordítás	kommentálás
Rekurs	rekursus*	—	fellebbezés	jogorvoslati kérelem
Rekursgericht	rekursus-bírószág*	fellebbezési bíróság*	másodfokú / fellebbviteli bíróság	jogorvoslati kérelem tárgyában eljáró bíróság
(ordentlicher) Revisionsrekurs	revíziós rekursus* revíziórekursus*	(rendes) felülvizsgálati fellebbezés*	a másodfokú bíróság ítélete / végzése elleni rendes fellebbezés felülvizsgálati kérelem*	jogorvoslati kérelmet elbíráló bíróság határozata elleni jogorvoslat további fellebbezés
Friedensgericht (Belgiumban)	friedensgericht*	békebíróság*	városi bíróság kerületi bíróság (Bp.)	elsőfokon eljáró bíróság elsőfokú bíróság

Megjegyzés: *-gal az elfogadhatatlan vagy nem javasolt formák

Ha továbbra is a tolmács lojalitását vizsgáljuk, akkor a fenti táblázatból kiderül, hogy a forrásnyelvhez leginkább ragaszkodó transzliteráció és szókölcsonzés nem kínál jó megoldásokat a szaknyelvi terminológia átváltására. A transzliterációval a *Rekurs* esetében régies és a magyar igazságszolgáltatásban ma már nem vagy alig használatos szavakhoz vagy értelmezhetetlen szóösszetételekhez jutunk. A *Friedensgericht* szó transzliteráló átvétele semmit nem tesz hozzá a szöveg megértéséhez, sőt leginkább elhomályosítja a forrásnyelvi szöveg értelmét. A szókölcsonzés szintén nem létező vagy megtévesztő szókapcsolatokat eredményez. Az interneten fellelhető párhuzamos szövegek vizsgálatából láthatjuk ugyan, hogy például a *békebíróság* népszerű és elfogadott ekvivalens, mégsem derül ki belőle, hogy pontosan milyen intézményről van szó, ráadásul fennáll a veszélye annak, hogy a hallgató valamely békeltető testületre és nem a bírósági rendszer egyik intézményére asszociál. (Például az egyébként létező Magyar Békebírósági Központ permegelőző jogvitarendezéssel, békítéssel foglalkozik, de nem bíróság.) A *felülvizsgálati kérelem* az interneten fellelhető párhuzamos hivatalos fordítások szerint megfeleltethető ugyan bizonyos esetekben a *Revisionsrekurs* szónak, a jelen szövegben azonban nem állja meg a helyét,

mert a felülvizsgálati kérelem nem rendes, hanem rendkívüli jogorvoslat, a vizsgált kontextusban pedig megelőzi az *ordentlich* (rendes) jelző.

A regionális szaknyelvi változatok magyarra fordításánál elvész a regionális jelleg, és az átváltás inkább a megfeleltethető célnyelvi kultúra szempontját figyelembe vevő, analóg fordítás és kommentálás felé tolódik el. Ez azért sem meglepő, mert a bíróságon blattolt jogi szakszövegek esetében nem a tájnyelvi vagy regionális nyelvi jellegzetességek megőrzése a cél. Az analóg fordítás és az explicitációt igénylő kommentálás olyan fordítási műveletek, melyeket a tolmács csak akkor tud jól alkalmazni, ha ismeri az idegen nyelvhez kötődő kultúrákat, jogrendszereket, és pontosan be tudja azonosítani a szakszavak jelentését, majd megtalálja a magyar „rendszerben” annak megfelelőjét vagy explicálja a forrásnyelvi szavak jelentését.

7. Összefoglalás, következtetések

A tolmácsolás során annál könnyebben tudunk megfogalmazni általános érvényű tanácsokat gyakoroló szakmabeliek számára, minél több paraméterét ismerjük annak a helyzetnek, melybe a nyelvi közvetítés folyamata beágyazódik. A szépirodalmi fordításoknál csak általános elképzeléseink vannak a meglehetősen tág potenciális olvasóközönségről. A szakfordításnál előfordulhat, hogy tudjuk, ki és milyen céllal olvassa majd a célnyelvi szöveget. A konferencia-tolmácsolás során megszólítottként vagy hallgatóságként egy egész rendezvény sokszínű közönsége hallgatja a tolmácsot. A bírósági tárgyalás során azonban az előbbiekhöz képest szűkebb körben folyik a kommunikáció, és sokkal többet tudunk arról, hogy ki beszél kihez és mi a kommunikációjuk célja. A tárgyalótermi tolmácsolás ugyanakkor egyike azoknak a helyzeteknek, ahol a résztvevők számos nyelvváltozatot vonultatnak fel, melyek átváltására – mint láthattuk – nincsen egységesen alkalmazható recept.

A **nyelvváltozatok megtartásának fontossága** és lehetősége a bíróságon két tényező függvénye is lehet: 1) Az átváltást befolyásolhatja, hogy melyik **nyelvváltozat** fordításáról van szó: a regionális nyelvváltozatok ismeretének nagy szerepe van a forrásszöveg megértésében, a regionális jelleg célnyelvi visszaadása azonban éppoly értelmetlen, mint amennyire lehetetlen feladat, ugyanakkor az idiolektális nyelvhasználat, a stílusok és szövegtípusok regisztrált megtartó fordítása és a szaknyelvi változatok célnyelvi kultúrában is érthető visszaadása elengedhetetlen. 2) Szerepet játszhat a **nyelvírány** is: míg az idiolektális nyelvhasználatnak és a stílusrétegeknek nagy jelentősége lehet az idegen nyelvű felek nyilatkozatainak magyarra történő tolmácsolásakor, kevésbé releváns az eljárást vezető bíró idiolektális nyelvhasználat. A jogi szaknyelvi változatok esetében akár hét, részben különböző német nyelvű terminológiát ültet át a tolmács magyarra, fordított nyelvírány esetén azonban a magyar szaknyelvi szöveg célnyelvi megfelelőjének megalkotásakor semmiképpen nem hét különböző német nyelvű terminológiából válogat a hallgatóság függvényében, hanem az adott helyzetben – a leírt mérlegelési szempontok alapján – alkotja meg a legoptimálisabb célnyelvi szöveget.

Az elemzésből kiderül, hogy a magyarországi bírósági tolmács munkájához feltétlenül szükséges szinte az összes tolmácsolási műfajban való jártasság és a célnyelvi országok, valamint Magyarország jogrendszerének és igazságszolgáltatási rendszerének kontrasztív ismerete. Nélkülözhetetlen továbbá a célnyelvi és forrásnyelvi sztenderd és szaknyelvi nyelvváltozatok széleskörű receptív ismerete, az előforduló szóbeli és írásbeli szövegfajták nyelvhasználatának és szövegalkotási stratégiáinak alkalmazása, a gyors és differenciált reflexió képessége, a tudatosság és rugalmasság a nyelvváltozatok átváltása területén, valamint az adott változat átváltási lehetőségeinek („kötelező” megtartásának vagy lehetséges elvetésének) felismerése. Mindez szükséges ahhoz, hogy a tolmács a kommunikációs helyzet aktuális alakulása függvényében a megbízó, a beszélő, a hallgató, illetve a saját szakmai identitása között létrejövő lojalitási négyyszögben az egyensúlyt megtartsa, és meg tudja válaszolni a kérdést, hogy kihez és mihez, mikor, mennyire legyen lojális.

Irodalom

- Alexieva, B. 1997. Typology of Interpreter-Mediated Events. *The Translator* Vol. 3. No. 2. 153–174.
- Ammon, U., Bickel, H., Ebner, J., et al. 2004. *Variantenwörterbuch des Deutschen. Die Standardsprache in Österreich, der Schweiz und Deutschland sowie in Liechtenstein, Luxemburg, Ostbelgien und Südtirol*. Berlin: de Gruyter
- Ammon, U. 1995. *Die deutsche Sprache in Deutschland, Österreich und der Schweiz: Das Problem der nationalen Varietäten*. Berlin: de Gruyter
- Bartha Cs. 1998. *A szociolingvisztika alapjai*. Budapest, ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék. (Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 2.)
- Bendik J. 1999. A tolmácsolás praxeológiai megközelítéséről. *Fordítástudomány* 1. évf. 2. szám 44–55.
- Büky L. 2002. Kiss Jenő (szerk.): Magyar dialektológia. *Magyar Tudomány* 2002/2. szám. (recenzió)
- de Cillia, R. 2006. Varietätenreiches Deutsch. Deutsch als plurizentrische Sprache und DaF-Unterricht. In: Krumm, H.-J., Portmann-Tselikas, P. (Hrsg.) *Begegnungssprache Deutsch – Motivation, Herausforderung, Perspektiven*. Innsbruck-Wien-Bozen: Studien Verlag. 51–65.
- Csőrgő Z. 2007. Ausztria. In: Hidasi J. (szerk.) *Kulturák@kontextusok.kommunikáció*, Budapest: Perfekt Kiadó. 45–54.
- González Dueñas, R. et al. 1991. *Fundamentals of court interpretation*. Durham: Carolina Academic Press.
- Kadrić, M. 2006. *Dolmetschen bei Gericht*. Wien: Facultas Verlag.
- Kiss J. 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar nyelvjárások* 40. szám. 3–20.
- Kiss J. 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 2009/1. szám. 67–75.
- Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K., Salánki Á. 1995. *Német–magyar fordítástechnika. A fordítás lexikája és grammatikája*. 1. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

- Koch, P., Oesterreicher, W. 1985. *Sprache der Nähe – Sprache der Distanz. Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Spannungsfeld von Sprachtheorie und Sprachgeschichte*. Romanistisches Jahrbuch 36. Berlin/New York: Walter de Gruyter. 15–43.
- Löffler H. 2005. *Germanistische Soziolinguistik*. 3. überarbeitete Auflage. Berlin: Erich Schmidt.
- Mikkelsen, H. 1998. Towards a Redefinition of the Role of the Court Interpreter. *Interpreting* Vol. 3. No. 1. 21–45.
- Neubert, A. (Hrsg.) 1968. *Grundfragen der Übersetzungswissenschaft*. Beihefte zur Zeitschrift Fremdsprachen 2. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie.
- Pöchlhammer, F. 2005. Polizeidolmetschen + Gerichtsdolmetschen = Justizskandal? *UNIVERSITAS: Mitteilungsblatt des Österreichischen Übersetzer- und Dolmetscherverbandes*, 'UNIVERSITAS', HEFT 4/2005.
- Pöllabauer, S. 2006a. Rolle von DolmetscherInnen. In: Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich et al. (Hrsg.) *Dolmetschen im Asylverfahren*. Handbuch. Horn: Druckerei Berger. 41–43.
- Pöllabauer, S. 2006b. Berufsethische Prinzipien. In: Bundesministerium für Inneres der Republik Österreich et al. (Hrsg.) *Dolmetschen im Asylverfahren*. Handbuch. Horn: Druckerei Berger. 44–52.
- Prunč, E. 2000. Vom Translationsbiedermeier zur Cyber-translation. *TextConText* Vol. 14. Neue Folge 4.1. 3–74.
- Seleskovitch, D. 1988. *Der Konferenzdolmetscher. Sprache und Kommunikation*. Heidelberg: Groos.
- Szabari K. 2002. *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletébe és gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám. 58–70.
- Varga Zs. 2012. A jogi szakfordításról. *Fordítástudomány* 14. évf. 1. szám. 34–47.
- Wardhaugh, R. 2002. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris.

Interneten olvasható irodalom

- Lanstyák I. 2009. *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. Pozsony–Bratislava: Stimul. (Letöltve: 2013.09.07.)
http://ht.nytud.hu/download/Lanstyak_Istvan_Nyelvalakitas.pdf
- Odaloš, P. 1999. Mi a szociolektus és mi a szleng? In: A. Fenyvesi, T. Kis, J. S. Várnai (szerk). *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. (Szlengkutatás 3.). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó. 41–50. (Letöltve: 2013.09.07.)
http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/03miaszl/miaszl.pdf
- Szili K. 2009. Szavak dialógusa. In: *THL2 – A Magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 2009/1-2. Budapest: Balassi Intézet. (Letöltve: 2013.09.07)
http://epa.oszk.hu/01400/01467/00006/pdf/THL2_2009_1-2.pdf
- Veszelszki A. 2010. Digilektus a lektusok rendszerében. In: *Félúton 5. Az ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája*. Szerk.: Illés-Molnár Márta, Kaló Zsuzsa, Klein Laura, Parapatics Andrea. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. 199–215. (Letöltve: 2013.08.01.)
http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk09/Digilektus%20a%20lektusok%20rendszer%E9ben_VESZELSZKI.pdf

Források

Törvények

Pp.: 1952. évi III. törvény a polgári perrendtartásról
Be.: 1998. évi XIX. törvény a büntetőeljárásról
Btk.: 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről

Szótárak, adatbázisok

Bakos F. 1995. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
DUDEN = Duden online www.duden.de
DWDS = *Digitales Wörterbuch der deutschen Sprache* www.dwds.de
Kiss G. (szerk.) 1999. *Magyar szókincstár*. Budapest: TINTA Könyvkiadó.
MÉK = *Magyar Értelmező Kéziszótár*. 1992. Budapest: Akadémiai Kiadó.
ÖBWK = *Österreichisches Wörterbuch*. 2002. Schulausgabe, 39. Auflage, Wien: ÖBV.

Belgiumi német nyelvű jogi terminológia: <http://www.rechtsterminologie.be/desktopdefault.aspx>

A fordítástámogató eszközök oktatásának módszertana

Ábrányi Henrietta

E-mail: heni.abranyi@t-online.hu

Kivonat: A globalizáció és az elmúlt évtizedek technológiai fejlődése következtében a fordítástámogató eszközök ismerete szinte minden fordító, oktatásuk pedig minden fordítóképző intézmény számára kötelezővé vált. Ha azonban a fordítás önmagában is komplex folyamatába bekapcsoljuk a számítógépet, egy sor nehezítő körülmény merülhet fel, amelyek, ha a fordító ismeretei nem elég megalapozottak, időt és energiát vonhatnak el a fordítástól, és kihathatnak annak minőségére. Ezért ahhoz, hogy a fordítástámogató eszközök valóban támogassák, és ne hátráltassák a fordító munkáját, fontos, hogy a használat automatizálódjon, rutinszerűvé váljon. E cél azonban nem vagy csak nehezen érhető el hagyományos, tanárközpontú oktatással, ahol a hallgatók passzív befogadói az oktató által elmondottaknak. Tanulmányomban Donald Kiraly (1995 és 2000) „hallgató-központú” oktatási modelljét alapul véve a fordítástámogató eszközök oktatásának egy lehetséges módszertanát mutatom be. Az elméleti bevezetőt, illetve a kétféle oktatási módszer összevetését követően részletesen bemutatom az említett lehetséges módszertant és annak gyakorlati alkalmazását az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén. Végül kitérek a módszer által támasztott nehézségekre és a lehetséges kutatási irányokra is.

Kulcsszavak: fordítástámogatás, tanárközpontú oktatás, hallgatóközpontú oktatás, módszertan, fordítói/fordítási kompetencia

1. Bevezetés

A globalizáció és a technológiai fejlődés jelentősen megváltoztatta a fordítókkal szemben támasztott követelményeket: egyre nagyobb mennyiségű szöveget kell egyre rövidebb határidőre lefordítani, mindeközben a minőséget is szem előtt kell tartani. Így gyakorlatilag kötelezővé vált a fordítót támogató számítógépes eszközök megalapozott használata.

A fordítás azonban már önmagában is komplex folyamat: a fordító nemcsak egyszerűen lefordítja a szöveget az egyik nyelvről a másikra, hanem átadja az üzenetet, eközben megpróbál megfelelni az eredeti szerző, a megbízó és a befogadók elképzeléseinek is, és a mindenki számára megfelelő és kívánt hatás elérésére törekszik (Kiraly 1995). Mindeközben a szűk határidők és a felgyorsult munkafolyamat miatt képesnek kell lennie a másokkal végzett közös mun-

kára is (Kiraly 2000). Emellett előfordulhat, hogy a fordító rossz vagy hibás adatokat tartalmazó forrásnyelvi szöveget kap, nem rendelkezik minden szükséges információval a munka elvégzéséhez, illetve gyakorta hiányzik a visszajelzés is (Kiraly 1995).

Ha ebbe az összetett folyamatba bekapcsoljuk a számítógépet, további nehezítő körülmények merülnek fel: megalapozott ismeretekre van szükség ahhoz, hogy a fordítók új, számukra teljesen ismeretlen programokat sajátítsanak el, és az esetlegesen felmerülő problémákat meg tudják oldani. A szükséges készségek hiányában a nehézségek időt és energiát emésztene fel, ami kihathat a fordított szöveg minőségére is.

Mindezeket a fordítást oktató intézményeknek is figyelembe kell venniük, és integrálniuk kell oktatási programjukba (Bowker 2002), hogy a hallgatók megalapozott, biztos tudást kapjanak, amelyet később jól kamatoztathatnak munkájukban.

Tanulmányomban a számítógépes ismeretek oktatásának egyik lehetséges módszertanát mutatom be, amelyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén a mesterképzésben részt vevő, német főnyelves hallgatók óráin harmadik éve alkalmazok.

2. A fordítástámogató eszközök fogalma

A szakirodalomban a fordítástámogató eszközök számos meghatározását találhatjuk. Korábban többnyire azokat a programokat nevezték fordítástámogató eszköznek (*computer-assisted* vagy *computer-aided translation tools*), amelyek többek között fordítómemóriát tartalmaznak (pl. Esselink 2000). A fordítómemória eltárolja a fordítás során a forrás- és célnyelvi szegmenseket, így a fordítók „újrashasznosíthatják” korábbi fordításait (Bowker 2002). Ezek a programok általában további komponenseket is tartalmaznak, például terminológiai adatbázisokat (szószedeteket), szövegpárhuzamosítót (amellyel elektronikus formában meglévő, de nem fordítástámogató eszközzel készült forrás- és célnyelvi szövegeket párosíthatunk össze és menthetünk a fordítómemóriába), statisztikát (elemzés), illetve konkordanciát.

Bowker (2002) a fordítástámogató eszközök két típusát különbözteti meg. Tágabb értelemben idesorol minden olyan számítógépes eszközt, amely a fordítót segíti a fordítás folyamatában. Idetartozik tehát például a szövegszerkesztő, az OCR-szoftver (*optical character recognition*, azaz optikai karakterfelismerő szoftver), bármely elektronikus (online és offline) segédanyag és forrás (szótárak, szószedetek, keresők, párhuzamos szövegek stb.) vagy a helyesírás-ellenőrző (Sager 1994). Szűkebb értelemben csak a „fordítómemóriás” szoftvereket, a különálló terminológiai kezelőt és a korpuszeszközöket tekinti fordítástámogató eszköznek. A félreértések elkerülése végett előbbieket az „emberi fordítás” kategóriájába rendeli.

A szakirodalomban időközben változtak az elnevezések, ma már fordítástámogató eszköznek nevezünk mindent, ami valamilyen formában a fordítót segíti (Bowker tágabb értelmezése), beleértve a különálló terminológiai kezelőt, illetve a korpuszeszközöket is (!). A fordítómemóriát és további komponenseket tartalmazó eszközöket pedig ma már egyre inkább „fordítási eszköz”-nek (*translation*

environment tools, *TEnTs*) nevezik (Sutcliffe de Moraes 2007). Jelen tanulmányban a mai tendenciát követem, így a későbbiekben részletesen ismertetett számítógépes alapismeretek órán a fordítástámogató eszközök, a nyelvtechnológiai alapismeretek órán pedig a fordítási eszközök használatát sajátítjuk el.

3. Fejlesztendő készségek

Az Yves Gambier vezette EMT szakértői csoport (2009) hat különböző fordítói/fordítási kompetenciát különböztet meg, amelyeket a fordítóhallgatók oktatása során fejleszteni szükséges. Ezek a következők: nyelvi kompetencia (*language competence*), interkulturális kompetencia (*intercultural competence*), tematikus (szakmai) kompetencia (*thematic competence*), a fordítói szolgáltatás kompetenciája (*translation service provision competence*), információszerzési kompetencia (*information mining competence*) és technológiai kompetencia (*technological competence*).

A nyelvi kompetencia a forrás- és a célnyelv mélyreható ismeretét jelenti. A grammatikai, lexikai és idiomatikus struktúrák ismerete mellett a fordítónak járatosnak kell lennie a nyelvek tipográfiai sajátosságaiban is, emellett képesnek kell lennie a változások követésére.

Az interkulturális kompetencia összefoglalva a forrás- és a célnyelvi kultúra mélyreható ismeretét takarja. Két főbb dimenzióra, a szociolingvisztika és a szöveg dimenziójára bonthatjuk. Előbbi a különböző (szociális, földrajzi, történelmi és stilisztikai) nyelvváltozatok, utóbbi pedig a nyelvek szövegépítési szokásainak ismeretét feltételezi.

A tematikus (szakmai) kompetencia az adott szakterület mélyreható ismeretét jelöli. Ez a készség összefügg az információszerzési kompetenciával, mivel a fordítónak képesnek kell lennie a megfelelő információk felkutatására, ehhez megfelelő stratégiák kialakítására, illetve a különböző eszközök használatára is, amelyek segíthetnek a szükséges információk megtalálásában.

A technológiai kompetencia értelmében a fordító képes a rendelkezésre álló (és esetlegesen új) fordítást segítő eszközöket integrálni a fordítási folyamatba, emellett képes az eszközök hatékony és gyors használatára.

A fordítói szolgáltatást leíró kompetencia két részre osztható. A személyes (*interpersonal*) dimenzió olyan ismereteket jelöl, mint a fordító társadalmi szerepének ismerete, a piaci igények felmérése, a változások követése, az „önmenedzselés” (marketing), a kommunikáció a megrendelővel, az időbeosztás és az együttműködés másokkal. A termék előállítására vonatkozó (*production*) dimenzió olyan ismereteket értünk, mint például a fordítói döntések indoklása, a saját fordítás értékelése, a lektorálás és a minőség-ellenőrzés.

A fentiek megmutatják azokat az ismereteket, amelyeket a fordításoktató intézményeknek integrálniuk kell a tantervbe ahhoz, hogy a piaci igényeknek megfelelő fordítókat képezzenek.

Mivel a számítógépes eszközök használatát, valamint a fordítói projektek levezenylésének folyamatát oktatom, a továbbiakban a technológiai és a fordítási szolgáltatásra vonatkozó kompetenciával foglalkozom.

4. Hogyan oktassunk? Tanár- vagy hallgatóközpontú oktatás

Láthattuk, milyen készségeknek kell (ki-)fejlődniük a hallgatókban ahhoz, hogy a piacon is meg tudják állni a helyüket. Fontos kérdés azonban az is, milyen módszerrel érhetjük ezt el. Kiraly (1995 és 2000) alapján a következő oktatási módszereket különböztethetjük meg.

A hagyományos, tanárközpontú oktatás során az oktató kiválasztja az általa fontosnak tartott tudást, amelyet átad a passzív befogadóként jellemezhető hallgatóknak, akik leírják a hallottakat, majd megtanulják a vizsgára. Bár nagy mennyiségű anyag adható át ezzel a módszerrel, az ismeretszerzés nem aktívan (pl. begyakorlás útján) történik, így a tudás sem nevezhető alaposnak, illetve tartósnak.

A hallgatóközpontú oktatás során ezzel szemben a hallgatók (inter)aktívan sajátítják el és mélyítik el az ismereteket, emellett a felmerülő problémákat közösen, csapatban próbálják megoldani. Így nemcsak megalapozott, biztos tudásra tesznek szert, hanem együttműködési készségüket és kreativitásukat is fejlesztik. Ennek a módszernek a része a realisztikus fordítási helyzetek teremtése is, a hallgatók tehát autentikus fordítási feladatokat, fordítási projekteket hajtanak végre. A leendő fordítók így nem készen kapják az oktatójuk által fontosnak vélt tudást, hanem maguk építik fel azt, méghozzá együttműködve társaikkal („kollaboratív tudásépítés”, vö. Kiraly 2000: 3).

Ezzel a módszerrel a hallgatók is az oktatás aktív részévé válnak, az oktató feladata pedig a hallgatók „terelgetése”, támogatása, illetve a (technikai) segítségnyújtás. Kezdetben még nagyobb oktatói „beavatkozásra” van szükség, ám ahogy a készségek folyamatosan fejlődnek, illetve az ismeretek is bővülnek, az oktató fokozatosan a háttérbe húzódhat. Így ha például a hallgatók elakadnak valahol, elég lehet már csak utalni a következő lépésre. Fontos emellett, főleg az oktatás elején, hogy az oktató mindig felhívja a figyelmet a tanultak hasznáira, értelmére, és mindig az adott célt tartsa a szeme előtt (Kiraly 2000).

A konkrét esetre vonatkoztatva: ahhoz, hogy a hallgatók megtanulják a számítógépes eszközök megalapozott használatát, képesek legyenek a felmerülő problémákat megoldani, illetve a későbbiekben ismereteiket fejleszteni, bővíteni (technológiai kompetencia), emellett megállják a helyüket a piacon, tudjanak csapatban dolgozni, ismerjék a fordítási folyamat elemeit, résztvevőit, helyüket a folyamatban (fordítói szolgáltatás nyújtása), az utóbbi módszer tűnik hasznosabbnak.

5. Módszertan

Mivel két főbb kompetencia kialakítása és fejlesztése a cél, az oktatásban is két főbb szakaszt különböztethetünk meg. Az első szakaszban a hallgatók megismerkednek a fordítás technológiai oldalával, folyamatos gyakorlással és ismétléssel megtanulják a rendelkezésre álló eszközök *alapvető* használatát. Az első szakasz célja az, hogy az egyes lépések minél automatikusabbá, rutinszerűbbé

váljanak. Emellett a felmerülő problémákat csapatokra bontva oldják meg, így fejlesztjük kreativitásukat és együttműködési készségüket is.

A második szakaszban egyrészt elmélyítjük a meglévő ismereteket (ismétlés és gyakorlás), másrészt megismerkedünk a haladóbb funkciókkal, illetve fokozatosan a fordítási folyamat egyes tényezőivel is. A második szakaszban a hallgatók a programok terén újabb és újabb ismereteket szereznek, és a fokozatosan bővülő teendőikkel meglévő ismereteik is mélyebbé, biztosabbá válnak. Emellett a valós fordítási folyamatot is szimuláljuk: éles vagy gyakorlati jellegű fordítási projektekben vesznek részt.

6. A módszer a gyakorlatban

Az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszékének mesterképzésében összesen négy idevágó tanegységet kell a hallgatóknak négy félév alatt teljesíteniük, az első évben egy-egy heti kétórás, a második évben pedig egy-egy heti négyórás tanóra vár rájuk.

Az első év a fent bemutatott első szakasznak feleltethető meg. Itt a hallgatók megismerik a rendelkezésre álló eszközöket, illetve folyamatos gyakorlás és ismétlés útján elsajátítják alapvető használatukat.

A második év a második szakasznak feleltethető meg. A hallgatók továbbra is gyakorolják, használják meglévő ismereteiket, emellett lépésenként bevezetjük a valós fordítási helyzeteket szimuláló fordítási projekteket is, amelyeket először önállóan, majd csapatokra bontva kell levezenyelniük.

6.1. Első év: bevezető kurzusok

Az első év első félévében a hallgatók a számítógépes alapismeretek órán különböző programokat tanulnak úgy, hogy a fordítói szakmában szükséges, illetve hasznos ismeretekre helyezzük a hangsúlyt. A tantervben többek között szerepel az internetes keresés, a szövegszerkesztés (Word), a táblázatkezelés (Excel), a prezentációkészítés (PowerPoint), az adatbázis-kezelés (Access), illetve HTML-szerkesztési alapok is. Emellett igény szerint további hasznos ismereteket is hozzáveszünk a tananyaghoz.

Bár manapság az emberek többsége napi szinten használja az internetet, a Word, az Excel és a PowerPoint programokat, a tapasztalat azt mutatja, hogy a hallgatók tudása nem rendszeres és megalapozott, hanem használat és igény alapján alakult ki. Így szükség van a fontosabb funkciók ismétlésére, illetve a meglévő tudás rendszerezésére, megalapozására, mielőtt bonyolultabb programokkal kezdünk foglalkozni.

Az internetes keresés órákon átnézzük a Google-kereső operátorait, emellett a hallgatók tanácsokat kapnak a hatékony kereséshez. A szövegszerkesztési órákon a feladat különböző, összetett formázással ellátott PDF-fájlok „lemásolása”. A cél az, hogy munkájuk a lehető legnagyobb mértékben hasonlítson az eredeti szövegre. A táblázatkezelési órákon például árajánlat készítéséhez, illetve a munkák összegzéséhez szükséges képleteket gyakoroljuk. Az adatbázis-

kezelési órákon csak az alapokat nézzük át, ilyen például a tábla létrehozása és feltöltése, úrlap, jelentés és lekérdezés létrehozása, valamint az adatok szűrése és rendezése. A HTML-órákon is az alapokra helyezzük a hangsúlyt, áttekintjük egy egyszerű HTML-fájl felépítését, majd megbeszéljük, mely részekhez lehet hozzányúlni fordításkor. Ezután a hallgatók maguk is létrehozhatnak egy egyszerű HTML-oldalt a minták segítségével.

A második félévben a nyelvtechnológiai alapismeretek óra keretében korábban három (Trados 2007, memoQ, Trados Studio 2009), jelenleg két fordítási eszköz (memoQ és Trados Studio 2009/2011), valamint a Multiterm terminológiakezelő használatát sajátítják el a hallgatók. Ebben a félévben még csak ismerkednek a programokkal: megtanulják, hogyan kell fordítani a programokban, hogyan lehet különböző formátumokban menteni a kész szöveget, emellett a fordítómemóriák és a terminológiai adatbázisok kezelését is gyakoroljuk.

Mindkét tanegység órái hasonlóan zajlanak. Először áttekintjük a program adott funkcióját, majd közösen megoldunk egy feladatot. Ezután a tanult rész-elemet a hallgatók önállóan is gyakorolják. Az útközben felmerülő problémákat, nehézségeket megpróbálják közösen megoldani, illetve megoldási javaslatokat tesznek. Az egyes funkciókhoz házi feladatot is kapnak, hogy tovább gyakorolhassanak, így minél automatikusabbá, rutinszerűbbé váljon a használat. Ez az oktatónak is jó visszajelzést ad, hogy mindenki megértette-e az órai anyagot.

Ezek az órák kizárólag a számítógépes részt szoktuk osztályozni, mivel a hallgatók az elsőéves órákon még a fordítást is csak tanulják, emellett – főleg a második félévben – a programok is nagyon újak nekik, használatuk nem mindig megy zökkenőmentesen. Mindezek alapján úgy vélem, az új eszközökkel készült fordításai nem lennének minőségileg megfeleltethetők a többi órán készült fordításokkal.

6.2. Fordítói projektmunka I.

A második évre a hallgatók már sokat gyakorolhatták a fordítást és a számítógépes részt is, így a fordítói projektmunkán összehozható a két oldal. Az első féléves kurzus célja a már meglévő ismeretek folyamatos gyakorlásán túl a fordítási folyamat lépéseinek, tényezőinek bevezetése, megismertetése a hallgatókkal.

Bár az óra tulajdonképpen laborfoglalkozás, az első félévben még szükség van a „hagyományos” gyakorlásra és tanulásra, hiszen számos programfunkció, illetve maga a fordítási folyamat még ismeretlen számukra. Ezekre viszont a korábban leírt órákon nem jutna idő.

Az első félévben az órákat két főbb részre bontjuk. Az első 90 percben a fordítási projektek egyes lépéseit vesszük át és gyakoroljuk (megkeresés, kommunikáció a megrendelővel, árajánlat kiállítása, megrendelés véglegesítése, fordítás és további teendők elvégzése, kész munka leadása), illetve kitérünk a fordítási megbízások elemeinek kezelésére, rendszerezésére és a „megrendelési adatok” tárolására is. Utóbbit a folyamatos gyakorlás végett általában Excel-táblában és Access-adatbázisban rögzítjük. A projektfolyamat egyes tényezőit először csoportmunkával dolgozzuk fel, ezután megvitatjuk, végül összegezzük.

Annak érdekében, hogy a hallgatók átlássák az egész folyamat hasznát, a félév első órájában előadást tartunk számukra a fordítóirodai projektmenedzsmentről. A 2013–14-es tanév őszi félévében általános bemutatót is kaptak projektekről, projektmenedzsmentről, emellett két különböző fordítóirodáról is hallhattunk.

A második 90 percben a fordítási eszközöket gyakoroljuk. Először átis-mételjük a korábban tanultakat, ezután a haladóbb funkciók következnek (pl. szinkronizálás). Ebben a félévben a hallgatók már nem kapnak külön házi feladatot a funkciók gyakorlásához, hanem komplett fordítási projekteket kell végrehajtaniuk, amelyekbe integráljuk a tanult funkciókat is. Ezzel a módszerrel is jól mérhető, hogy a hallgatók megértették-e a tanultakat.

A félév során összesen öt fordítási projekt van, ebből kettő az első idegen nyelvükről, esetünkben németről magyarra, kettő a második idegen nyelvről magyarra (jelenleg tizenkét angol, egy holland), egy pedig az első idegen nyelvükre, azaz németre történik. Az első három projekt otthon zajlik, önállóan, tehát mindenkinek a teljes folyamatot végre kell hajtania. Az első esetében minden részegységre, a többi esetében csak a végleges munka leadására kapnak határidőt. Ebből is látszik, hogy az első projekt bevezető jellegű, mérhető, mennyire értik a hallgatók a folyamatot. A feladatra többnyire két hetet kapnak (kivételesen az első projekt, amelyre egy hetet, itt az első projekt alapján kell dolgozni).

A negyedik projekt csoportos, mivel a hallgatók az idegen nyelvekre fordítanak. Itt a szerepeket már felosztjuk, mindig van egy projektvezető, aki az ügyféllel és a fordítókkal kommunikál, és csoportlétszámtól függően 2–3 fordító, akik egyben lektorok is. Miután elkészültek a fordítással, ellenőrzik, javítják egymás munkáját. Csak ezután küldik el a véglegesített anyagot a projektvezetőnek, aki még egyszer átnézi az egész szöveget, és szükség esetén vissza is küldi a fordítóknak javításra. A projektvezető feladata egyébként a terminológia létrehozása, a szövegek felosztása is.

Az ötödik projekt ismét egyénileg zajlik, viszont már az órán. Ebben az esetben egy rövid, legfeljebb egyoldalas szöveget kell lefordítani, majd lehetőleg az óra vége előtt véglegesíteni. A határidő általában az óra után pár nappal van, hogy pihentethessék, átnézhessék a szövegüket.

Az utóbbi két projekt tulajdonképpen a következő félévre készíti fel a hallgatókat, ahol csoportosan és kizárólag az órán kell dolgozniuk.

A projektek a következőképpen zajlanak: a hallgatók fiktív megkeresést kapnak, amelyre reagálniuk kell. Általában a megkeresés hiányos az árajánlat kiadásához, így fel kell tenniük a szükséges kérdéseket. Ha például hiányzik a csatolmány, elkérik, ha már látják a szöveget, megkérdezik a határidőt, a célnyelvet, a további kért szolgáltatásokat és így tovább. Ezután a választott programban készült statisztika alapján kiállítják az árajánlatot, majd megrendelés esetén visszaigazolást küldenek. Fordítás közben feltehetik kérdéseiket a szöveggel kapcsolatban (például az idegen nyelvű közönségnek szóló utalásokkal mit tegyenek, hogyan fordítsák az intézményneveket, mit tegyenek hibás/hiányos információkkal, átváltsák-e a mértékegységeket stb.).

Mivel az is célunk, hogy otthon is gyakorolják a programokat, és visszajelzést is kapjunk a szintjükről, szükség van esetenként „irreális” kérésekre is

(például építsenek terminológiát utólag, és küldjék el XY formátumban exportálva), erre azonban külön fel szoktuk hívni a figyelmüket. Az egyes projektek végén mindenki kitölt egy rövid értékelőlapot, amelyben a saját munkáját értékeli, és a leírtaknak megfelelően javaslatot tesz az érdemjegyre is. Az értékelőlapra a következő kérdések szerepelnek:

1. Hogyan értékeli összességében az adott projektet (szempontok: hatékonyság, gyorsaság, pontosság, minőség, eszközhasználat, együttműködés, problémamegoldás stb.)?
2. Mennyiben érezte nehezebbnek a fordítási feladatot úgy, hogy a fordítás előtt és után is volt tennivaló?
3. Hogyan értékeli saját hozzáállását a projekthez (pozitívumok, negatívumok)?
4. Min változtatna a következő projektben?
5. Mit tart kiemelkedőnek a munkájában?
6. Végül milyen érdemjegyet adna magának?

Ezt követően részletesen elemezzük a hallgatók munkáját, és az érdemjegy mellé szöveges értékelést is kapnak.

6.3. Fordítói projektmunka II.

A második év második félévében a cél az, hogy a hallgatók gyakorolják és elmélyítsék a korábbi félévek során összegyűjtött ismereteiket. A második fordítói projektmunka már tulajdonképpen laborfoglalkozásnak is nevezhető, hiszen a hallgatók a fordítási projekteket kizárólag az órán és csoportokra bontva vezénylik le.

A félévben összesen három nagyobb volumenű projekt van, amellyel a valós fordítási feladatokat szimuláljuk valós feladatokkal, valós problémákkal, de „védett” környezetben (vö. „projektalapú megközelítés”, Mileto és Muzii 2010). A hallgatók három- vagy négyfős csapatokban dolgoznak, projektenként változó szereposztással, így mindenki kipróbálhatja magát a különböző szerepekben (projektvezető, fordító és lektor). Az egyes projektekre általában három hét áll rendelkezésükre, az első projektben német–magyar, a másodikban magyar–német, a harmadikban pedig angol–magyar irányban fordítanak.

A projektek során saját maguk állítják fel ütemtervüket, osztják be a feladatokat. Az oktató feladata itt már ténylegesen a segítségnyújtás, illetve a projekt megfelelő mederben tartása, így tehát az oktató jelenlétére is mindenképpen szükség van. Lehetőség van arra, hogy a felmerülő problémákat, kérdéseket külön-külön megbeszéljük a csapatokkal, így a nem közérdekű információkat nem kell mindenkinek végighallgatnia, és megszakítania a munkát.

Minden projekt végén a hallgatók először önmagukat, egymást és összességében a csoportjukat értékelik a fentihez hasonló értékelőlappal. Ezután részletes visszajelzést kapnak szöveges értékelés formájában. Annak érdekében, hogy együttműködési készségük továbbfejlődhessen, és elkerülhetők legyenek a késések, problémák egyik vagy másik csoporttag miatt, azzal igyekszünk moti-

válni őket, hogy projektmunkájukra és fordításukra is közösen kapnak egy-egy érdemjegyet.

Felmerülhet a kérdés, vajon miért érdemes az órát ebben a formában bent az egyetemen tartani. Véleményem szerint a hallgatóknak meg kell szokniuk azt a helyzetet, amikor nem a megszokott otthoni környezetükben, megszokott eszközökkel és nyugalomban dolgoznak, hanem olyan helyzetben, ahol többnyire nyüzsgés, alapzaj van, és esetlegesen egészen más eszközök állnak rendelkezésükre. Emellett a hallgatók utolsó félévéről beszélünk, amikor a szakdolgozatukkal, a szakzárással is foglalkozniuk kell. A tapasztalat azt mutatja, hogy bár mindig van néhány hallgató, aki nehezen jön bele a bent végzendő munkába, akit zavarnak a többiek, de még ők is kifejezetten előnyösnek tartják, hogy a feladat még órai keretek között elkészül, így nem kell semmit hazavinni.

6.4. Jegyek vs. tapasztalat

Bár minden kurzus végén érdemjegyet kell adnunk a hallgatóknak a féléves munkájukra, úgy vélem, fontosabb, ha figyelmüket a jegyekről a tapasztalatszerzés fontosságára irányítjuk. Ne azzal foglalkozzanak tehát, hogyan lehet kettessel átcsúszni a tárgyon, vagy miért csak négyest kaptak a zárthelyi dolgozatra, hanem azzal, hogy a tanultak mire jók, hogyan hasznosíthatók majd a későbbi munkájukban.

A bevezető kurzusokon a jegy mellé rövid értékelést is kapnak, amelyben leírjuk például, milyen fájlok hiányoztak a feladatból, vagy a feladat mely részét nem sikerült végrehajtaniuk. A projektórákon már részletesebb visszajelzés adható, itt a fordítási munkához kapcsolódó levelezést aprólékosan átnézzük, és jelezzük a kerülendő megoldásokat, de kiemeljük a nagyon jó ötleteket is. A cél nem az, hogy mindenképpen hibát találjunk a munkájukban, jellemzőbb az alternatíva ajánlása egyik vagy másik lépéshez. Fordítás esetében hangsúlyozzuk, hogy magyaros, gördülékény, jól olvasható szöveget igyekezzenek létrehozni. Értékeléskor hibának számítanak a félrefordítások és a rossz szóhasználat, de igyekszünk kerülni a preferenciális javításokat. Emellett röviden összefoglaljuk, milyennek találjuk a munkájukat, és miért az adott érdemjegyet kapták. Természetesen mindig fordulhatnak hozzánk kérdéseikkel, megvitathatjuk a kifogásolt megoldásokat.

Bár a hallgatók valóban motiválhatók a fentiekkel, és többnyire figyelmük kevésbé fordul a jegyek felé, mégis megfelelőbb motivációt jelentene, ha több valós fordítási projektet kellene végrehajtaniuk az órákon. Erre azonban eddig csak egyszer volt lehetőség.

7. A módszer hátrányai, kutatási lehetőségek

Bár a fentiekben láthattuk, hogy a számítógépes és a projektórák esetében milyen előnyökkel járhat a hallgatóközpontú oktatás, olykor a módszer hátrányos is lehet.

A bevezető kurzusokon, ahol a hallgatók még csak ismerkednek a programokkal, folyamatos segítségnyújtásra van szükség. Ha nagy létszámú a csoport,

nehéz dolga van az oktatónak, főleg azért, mert általában nem csak egy személy akad el egyszerre. Problémásabb a helyzet, ha valakinél nem működik a program, hiszen ezen segíteni kell ahhoz, hogy az adott hallgató folytathassa a munkát, ám a többiek sem tudnak haladni, amíg az ő gondjukra nem érkezik megoldás. A tapasztalat azt mutatja, hogy az ideális létszám legfeljebb 10-12 fő, ám ez sajnos egyre kevésbé jellemző, jelenleg gyakori a 20-25 fő egy elsőéves csoportban. Ugyanez igaz a projektórákra is, ám itt a túl kevés hallgató sem jó, hiszen akkor nem lehet rendesen csoportokra bontani őket, így legalább hat főre van szükség. Érdekes lenne ezt kutatással is alátámasztani, ahol vizsgálható lenne a különböző létszámokra nézve, eltér-e az elsajátítható anyag mennyisége, illetve minősége.

Mindenképpen problémát jelent, ha eltérő a hallgatók szintje, és sajnos általában ez a helyzet. A „képzettebb” hallgatók többnyire hamarabb végeznek a feladatokkal, unatkozhatnak, így az oktatónak külön figyelnie kell rájuk. Több vagy nehezebb feladatot nem érdemes kiadni nekik, hiszen ezzel mintegy „kiemelnénk” őket a többiek közül. Ugyanígy probléma, ha néhány hallgató nagyon lemarad a többiektől, mivel heti másfél órában és nagyobb létszámú csoportban ritkán van lehetőség jóval többet foglalkozni velük. Ebben az esetben véleményem szerint a legjobb megoldás az, ha a gyorsabban haladó segíti a lassabban haladót, így előbbi nem unatkozik, utóbbi viszont saját tempójában haladhat, emellett a csoport többi részét sem tartja fel.

Bár nem az oktatás típusához kapcsolódik, az oktatás szempontjából fontos tényező a számítógépes terem felszereltsége is. Alapvető probléma, hogy nagyszámú hallgató esetén nem áll rendelkezésre elég gép, így szükség van saját gépekre is. Mindez nemcsak kényelmetlenséget okoz, hanem az oktató számára is többletmunkát jelent, hiszen csak az esetek elhanyagolható százalékában egyezik a hallgatói és az egyetemi gépek operációs rendszere, Office-csomagja vagy a telepített fordítási eszközök verziója. Az oktató így kénytelen több programverzióból felkészülni, valamint ezekre az oktatás során ki is kell térnie, ami időt vehet el. Az ideális megoldás az lenne, ha a gépek száma a hallgatók növekvő számát követné, ám ez rendkívül költséges. További megoldás lehetne a csoportbontás, ám így vagy több oktatóra, vagy az adott oktató több idejére lenne szükség. Alternatív megoldást nyújthat a virtuális tanulás valamely formája, gyakorlati órák esetén például jól alkalmazhatók az úgynevezett webináriumok, ahol az összes hallgató valós időben követi az oktatót, aki az interneten keresztül adja le az anyagot, például a saját gépének asztalát mutatva, illetve prezentációt vagy dokumentumot vetítve (a virtuális tanulás típusairól, előnyeiről és hátrányairól, valamint a fordítóképzésben való alkalmazhatóságáról részletesebben lásd Ábrányi 2013).

A fordítás szempontjából is felmerül néhány kérdés. Az elsőéves fordításórák, illetve a számítógépes órák különválnak: a fordításórán, bár többnyire számítógéppel, de nem fordítási eszközökkel dolgoznak a hallgatók. A számítógépes órákon ezzel szemben csak fordítási eszközzel készítik a fordításaikat, ám ez, ahogy fent már említettem, nem osztályzásra készül, hanem „szabad” fordításnak tekinthető. Érdekes kérdés, vajon integrálható-e a kettő, és ha igen, a képzés mely szakaszában. Véleményem szerint erre legkorábban másodévben

kerülhetne sor, mivel az első évben a hallgatók még tanulják a fordítást és a számítógépes eszközöket is. Az integráció előnye, hogy a hallgatók nem csak heti három órában gyakorolnák a programokat, hátránya viszont, hogy minden órának a számítógépes teremben kellene zajlania. Emellett ennek a megoldásnak előfeltétele, hogy a többi oktató is ismerje a fordítási eszközöket.

Az integráció kapcsán felmerülő érdekes kutatási terület: vajon mennyiben befolyásolja a fordítási eszközökben jellemző szegmentálás a fordítási egység méretét, illetve hogyan hat a fordított szöveg minőségére? Vajon a szöveg mondanivalójánál, üzeneténél kisebb szövegegységekben gondolkoznak-e a fordítók? Vajon ezáltal a problémák is alacsonyabb szinten jelennek-e meg?

Végül a motiváció szempontjából is felmerül egy kérdés. A hallgatók által leadott fordítások végfelhasználói tulajdonképpen a fordításoktatók, így előfordulhat, hogy a hallgatók kevésbé motiváltak, és hajlamosak a munkát az utolsó pillanatra hagyni és összezsapni. Ezt ellensúlyozandó, minél több éles megbízást kellene kiadni a fordítóhallgatóknak. Ehhez azonban nem elég a tanárok együttműködése, a fordítói szakma és a fordításoktatás széleskörű összefogására lenne szükség.

Irodalom

- Ábrányi H. 2013. Új technológiák a fordításoktatásban: virtuális vagy online tanulás. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás*. Gödöllő: Szent István Egyetem. 46–59.
- Bowker, L. 2002. *Computer-Aided Translation Technology: A Practical Introduction*. Ottawa: University of Ottawa Press.
- Esselink, B. 2000. *A Practical Guide to Localization*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kiraly, D.C. 1995. *Pathways to Translation. Pedagogy and Process*. Kent, Ohio: The Kent State University Press.
- Kiraly, D. 2000. *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Mileto, F., Muzii, L. 2010. Teaching Computer-Assisted Translation and Localization: A Project Based Approach. In: Bogucki, Ł. (ed.). *Teaching Translation and Interpreting: Challenges and Practices*. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing. 3–14.
- Sager, J.C. 1994. *Language Engineering and Translation: Consequences of Automation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Sutcliffe de Moraes, N.J. 2007. Taking the Plunge: Part I. *The ATA Chronicle* Vol. 14. No. 6. 29–31.

Interneten elérhető irodalom

- EMT szakértői csoport. 2009. *Competences for Professional Translators, Experts in Multilingual and Multimedia Communication [online]*. Letölthető: http://ec.europa.eu/dgs/translation/programmes/emt/key_documents/emt_competences_translators_en.pdf (Letöltve: 2013. szeptember 15.)

A francia reneszánsz fordítási elvei – mai szemmel

Hell György

E-mail: hell.gyorgy@mail.iif.hu

Kivonat: A francia reneszánsz a fordításelmélet kérdéseiben csak részben követi az olasz humanisták felfogását. A két ország jellemző nézeteit a cikk Bruni és Dolet munkáinak összevetésével mutatja be. A népi nyelvre való fordítás hangsúlyozásával és az ezzel kapcsolatos kérdések elemzésével a francia humanisták előkészítették és megalapozták a további századok elgondolásait. A francia reneszánszban vegyesen használt szó szerinti és szabad fordítási módok viszonyát a cikk példákon elemzi és egy szintetikus illetve analitikus szövegértési-szövegalkotási módra vezeti vissza. A dolgozat befejező része az elmondottak fölhasználásával általános fordításelméleti kérdésekkel foglalkozik.

Kulcsszavak: fordítás, francia reneszánsz, Dolet, Bruni, szó szerinti és szabad fordítás, analitikus és szintetikus fordítás.

Az irodalomtörténet a franciaországi reneszánsz időszakát 1515-től, I. Ferenc trónra lépésétől 1610-ig, IV. Henrik király haláláig számítja, de humanisták már jóval korábban voltak az országban és velük együtt a humanista gondolkodásmód sem hiányzott a francia kulturális életből. A klasszikus szerzők művei már a XIV. sz. végétől szerepelnek a párizsi egyetem tananyagában és a humanizmus atyjának, Petrarcanak a körében is találunk franciákat. Az első ismertebb humanisták az 1400-as években adták ki műveiket: Jean de Montreuil a század első negyedében ókori szerzőkről és ezek műveiről írt ismertetéseket, Fichet Guillaume (1433–1490) Petrarca írásai nyomán kezdett el a klasszikus latin nyelvvel foglalkozni. Avignonban és Párizsban tanult, de csak Milánóba szóló diplomáciai küldetésének ideje alatt ismerkedett meg igazán az itáliai humanisták tevékenységével. A klasszikus kultúra elterjesztésének vágya arra készítette, hogy német nyomdászokat hívjon Párizsba, akik a Sorbonne épületében hozták létre az első francia nyomdát. Budé (1467–1540) a görög nyelv oktatását szervezte meg Párizsban, és európai hírnű szakértője volt ennek a nyelvnek. Ő beszélte rá du Bellay-vel közösen I. Ferenc francia királyt arra, hogy egy három nyelvet (a görögöt, a hébert és a latint) oktató kollégiumot alapítson, melyből aztán a Collège de France alakult ki. A nyomdászat meghonosításával a francia humanisták nagy számban adták közre fordításokban a klasszikus szerzők munkáit: Senecát, Plutarchost, Cicerót, Ovidiust, Aesopust, Vergiliust, Lucianost, Homéroszt, Catót, Liviust stb. A klasszikusok szövegeit a humanista filológia

szempontjainak alkalmazásával készítették elő a kiadásra, tanulmányokban értelmezték a szerzők munkáit, de arról is írtak, hogyan kellene szerintük helyesen fordítani. Humanista szokás szerint latinul fogalmaztak, de jellemző módon nemcsak latinra fordítottak, hanem sokkal inkább franciára.

A francia reneszánsz történetének igen bő az irodalma, és a korszak fordítási kérdéseit is sok munka feldolgozta már. Közülük Glyn P. Nortonnak 1984-ben megjelent munkája tekinthető olyan alapvető írásnak, mely egy sokoldalú tájékozódáshoz a legtöbb adatot szolgáltatja. Jelen cikk megállapításai nagyrészt az ő eredményeire támaszkodnak, de háttérként szolgálnak olyankor is, amikor egyes részletkérdések magyarázatában tőle eltérő szemléletet alkalmazunk.

A francia reneszánsz fordítási irodalma csak a XVI. században bontakozott ki a maga teljességében. Több szerző véleménye szerint az alkalmazott fordítási mód szempontjából ez az időszak két szakaszra osztható: az egyikben az értelemszerű fordítást tartották helyesnek, a másikban a szó szerinti. Az első a XVI. század első felére volt jellemző, a második a század végére. Mivel a francia humanizmus időben követte az itáliai, természetesnek tűnik, hogy a francia humanisták átvették és követték az itáliai gyakorlatot. Tudjuk, hogy az ókorban Cicero és Quintilianus írásai alapján a leendő rétoroknak be kellett mutatni, mennyire tudják fordításaikban az eredetit egy azonos értékű, de azért egyéniségüket is kifejezésre juttató, irodalmi értékkel rendelkező latin szöveggel viszszaadni. A XV. században az itáliai humanisták ezt a módszert klasszikus latin tudásuk igazolására használták fel, illetve arra, hogy fordításaikban az eredeti mű értékeit tökéletesebb irodalmi formában fejezzék ki. Így kívánták megmutatni, mennyire rosszak a már meglévő (középkori) fordítások. (Brunit például azért bírálta kortársai, mert Arisztotelész *Nikomakhoszi Etikáját* túlzottan ékes stílusban fordította latinra.)

Az itáliai humanisták fordítási gyakorlata természetesen hatott a franciaországi fordításokra, de a francia humanisták Cicero nézetein túl Horatiusnak az *Ars poetica*-ban kifejtett véleményét tartották nagyon fontosnak. Ebben a munkájában Horatius azt tanácsolja az íróknak, hogy a közismert idegen munkákat úgy alakítsák át sajátjukká, hogy a szó szerint fordító hűséges tolmács (*fidus interpres*) eljárása helyett változtassanak az eredetin (*Ars Poetica* 133–134). Mivel Horatiusnak ezeket a sorait a fordításra is alkalmazni lehetett, már évszázadok óta többen is hivatkoztak rájuk (Szent Jeromos is megtette), még hozzá többféle értelmezésben. Egyesek Horatius szavaiban a szó szerinti fordítás elutasítását látták, mások ennek helyeslését. Az igazi jelentés tisztázására sehol sem bontakozott ki olyan elterjedt vita, mint Franciaországban. A XVI. század első felében a szó szerinti fordítást elítélő nézet számított általánosan elfogadott véleménynek, és csak a század második felében érvényesült a filológiaiag pontosabb értelmezés, amely szerint Horatius valójában helyesli a szószerintiséget. A rétori fordításokban megengedett módosítási lehetőségek mellett Horatiusnak a korábbi módon értelmezett tanácsa erőteljesen növelte a szabad fordítás tekintélyét a francia humanisták között.

A XVI. század első felében a szabad fordítás gyakorlatát Franciaországban az itáliai hagyományon túl még más nézetek is támogatták, de ezeket már a nyelvek mibenlétére vonatkozó elgondolásokból vezették le. A fordítást szüksé-

gessé tevő nyelvi sokféleség a Biblia elbeszélése szerint úgy jött létre, hogy Isten az egekbe törő embert többnyelvűséggel sújtotta. A több nyelv nemcsak az emberek között okozott zavart, de azzal is együtt járt, hogy az új nyelvek közül egyik sem volt már olyan tökéletes, mint az egyetlen eredeti ősnylv. Míg az eredeti nyelvben a szavak az alaki tulajdonságaikban is kimutatták jelentésüket, a bábéli nyelvzavar után létrejött nyelvekből (a hébert kivéve) ez a jellegzetesség már hiányzott, vagy csak nyomokban volt megtalálható (pl. a „sikoly”-ban igen, de a „töpreng”-ben nem) (Foucault 2000: 57). A humanisták szerint a fordítónak jogában állt úgy megváltoztatni a kiinduló szöveget, hogy az világosabb és tökéletesebb legyen az eredetinel, azaz közelítse meg az ősnylv teljességét. Ettől az elgondolástól eltérően francia sajátosságnak számít, hogy ők a nyelvi változásokat a népek kultúrája közötti eltérésekkel hozták kapcsolatba. Robert Estienne szerint a nyelvek közötti különbségek egyúttal a beszélők kulturális élete közötti különbségek következményei, ami miatt a régi szövegek megértéséhez a kellő nyelvtudás mellett a nyelvet használó nép kultúrájának ismeretére is szükség van (Norton 1984: 330).

A szabad fordítás elsődlegességét valló francia humanisták az értelmezés és a fordítás közötti viszonyra hivatkozva is érveltek a szabad fordítás helyessége mellett. A középkorban, de már Szent Jeromosnál is az eredeti és a fordított szöveget nem csupán annak alapján tekintették azonosnak, hogy a két szöveg nyelvi (szó szerinti) jelentése volt azonos, hanem arra hivatkozva is, hogy jelentés által lehetővé tett, átvitt képi vagy misztikus értelmezés szerint is egyeznek.

A szigorúan szó szerinti értelmezés és a szó szerinti fordítás imént vázolt leértékelődésének következményei egyértelműen megjelennek abban a vitában, amelyet a Sorbonne teológusa, François de Montholon folytatott az I. Ferenc által alapított kollégiumnak a „királyi lektorai”-val. Az utóbbiakat ugyanis a király nemcsak a három nyelv tanításával bízta meg, hanem azzal is, hogy klaszszikus szerzőket fordítsanak. Montholon 1533-ban azt vetette a lektorok szemére, hogy következetes, szó szerinti fordításukkal nemcsak a patrisztikus hagyományról feledkeztek meg, hanem Horatius tanításáról is, aki az ilyen eljárást a tolmácsok gyakorlatának tartotta és helytelenítette.

A francia reneszánsz fordítási módszereinek sajátosságait, a francia és az olasz reneszánsz fordítások közötti viszonyt úgy tudjuk szélesebb alapokon és jobban megismerni, ha a korszak két jelentős fordításelméleti munkáját hasonlítjuk össze egymással. A két munka közül az egyik Leonardo Bruninak a *De interpretatione recta* című írása (in Mauritio 1995), a másik Etienne Dolet-nek (1509–1546) *La Manière de bien traduire* című értekezése. Bruni élete Firenzéhez kötődik, ott tanult görögül, és a hírneves Chrisolaos egyik legjobb tanítványának tartották. Sok görög fordítása maradt ránk, a híres szónokok mellett Platont és Arisztotelészt fordított, az utóbbinak *Nikomakhoszi etikája* különösen ismertté tette a nevét. Fordításelméleti munkájával – ez egy körülbelül 30 oldalas írás, melyet az 1520-as években írt – a fordításai körül kialakult vitákra kívánt válaszolni.

Etienne Dolet már fiatalon a latin nyelv elismert szakértőjének számított, aki fordítások mellett egy *Commentarii linguae latinae* című, etimológiai és szakterminológiai munkát is írt 1536-ban. Nyomdásznak állt, majd egyik

fordításában az eredeti görög szöveget úgy adta vissza latinul, hogy abban a lélek halhatatlanságát egyértelműen tagadta, holott erről az eredeti szöveg csak bizonyos fokú kétértelműséggel nyilatkozott. Dolet kiállt fordítása mellett, aminek máglyahalál lett a következménye. A *La Manière de bien traduire* című írását egy terjedelmesebb munka egyik fejezetének szánta, de ezt a részt még az egész könyv megírása előtt, 1540-ben külön munkaként kiadta. Dolet munkája több mint 100 évvel követte Bruni írását a rá való hivatkozás nélkül (a humanisták között ez eléggé elterjedt szokás volt), holott Steiner (1975) és Norton (1984) is egyértelmű kapcsolatot lát a két munka között. Mivel Dolet Brunitól eltérő módon pontokba szedve részletezi a jó fordítással kapcsolatos megállapításait, a továbbiakban az ő munkájában megadott szempontok segítségével fogjuk a két humanista nézeteit egymással összehasonlítani és a fordítás kérdéseit elemezni.

Munkájának első két pontjában Dolet a sikeres fordítás feltételeiről beszél, és azt kívánja meg a fordítótól, hogy tökéletesen értse meg a szöveget és ismerje jól a nyelvet. Mindkét kíváncsi Bruninál is megtalálható, de fölcserélt sorrendben: ő a kiváló nyelvtudást említi elsőnek és csak másodikként a jó szövegértést. Mivel nem kétséges, hogy egy jó fordítónak mind a két tulajdonsággal rendelkeznie kell, a két szerző sorrendi eltérése mögött nem kell lényeges különbségeket föltételeznünk: Dolet a jó szövegértés mögött a jó nyelvtudás meglétét tételezi fel, Bruni pedig a jó nyelvtudásból vezeti le a jó szövegértést. Mind a két képesség egyformán fontos, és a meglétük föltételezi egymást. Mi sem mutatja ezt jobban, mint Bruninak az az eljárása, hogy írása első részének az elején (I.1) a két nyelvben való jártasságot (*peritiam*) kívánja meg, de később, amikor a fordítói hibákról beszél (I.6), a megértésből fakadó hibákat a fordítás megfogalmazásában elkövetett hibák elé helyezi („[...] *male capit* [...] *male reddit* [...]”)

A nyelvtudás kérdésével a klasszikus latint mintaszerűen használó Bruni sokat foglalkozik. A *De interpretatione recta* bevezető részében (I.2) a fordítótól megkívánja, hogy forrásnyelvi ismeretei legyenek kiterjedtek (*magna*), csiszoltak, (*trita*), szabatosak (*accurata*), rendkívül jók (*quaesita*), alapuljanak széles körű olvasottságon, sokoldalú nyelvhasználaton (*peritissima*) és foglalják magukba a szóképek ismeretét. A célnyelv ismeretére vonatkozóan szinte még ennél is többet kíván: legyen ura (*in ea dominetur*) és birtokolja teljes mértékben (*in sua totam habeat potestate*) (I. 4). Ha jól meggondoljuk, akkor a nyelvtudásnak ilyen foka csak az anyanyelvi kompetenciáról mondható el, de Bruni ezt arra a klasszikus latinra vonatkozóan kívánja meg, amely akkoriban már senkinek sem volt anyanyelve. Ilyen fokú tudást csak a klasszikusok kimerítő és állandó olvasásával lehet megszerezni, aminek eredményeként a humanista nemcsak a szerzők szókincsét és mondat szerkesztési módját sajátítja el, hanem a jellemző szókapcsolatokról, azok előfordulási gyakoriságáról is ismereteket szerez, hiszen csak ezek birtokában várható el tőle, hogy megfelelően klasszikus szöveget alkosson. Bruninak ez az elvárása nagyon hasonlít a gépi fordításban újabban alkalmazott módszerhez, amellyel a fordított szöveg megnyugtatóan megbízható szókapcsolatait hasonló fordítások statisztikai adatainak felhasználásával válogatják meg. De napjaink emberi fordításának gyakorlatában sem ismeretlen az efféle megoldás: Klaudy Kinga az Európai Unió szövegeinek for-

dítására a már meglévő hasonló fordítások tanulmányozását javasolja, illetve a korpusznyelvészet legújabb eredményeinek megismerésére buzdít, mert szerinte ezek hasonlítják össze megbízható módon a forrásszövegek és a célszövegek jellegzetességeit egymással. A korpusznyelvészetből szerezhető ismeretekre nemcsak a terminusok következetes használata érdekében van szükség, de a fordító igazában csak így sajátíthatja el a szándékosan jellegtelen, semmilyen nemzeti kultúrához nem kötődő (EU-s szövegek) semleges stílussajátosságait is (Klaudy 2004: 11–23 és 13–14, illetve Klaudy 2001). A szövegeknek Bruni által sugallt és a mai gyakorlatban is alkalmazható összevetése természetesen nem ugyanaz: Bruni az akkoriban meglévő klasszikus latin szövegekben keresi a kapcsolódások jellegzetes gyakoriságát, azaz egy zárt és mennyiségében véges korpuszt használ, míg egy mai hasonló eljárás nyitott halmazt képviselő szövegekkel dolgozik, melyek az állandó bővülés miatt sosem adhatnak véglegesnek tekinthető kapcsolódási mintákat. (Mai gyakorlatunkban a fordítónak mindig kreatívnak kell lennie.)

Dolet egészen más szempontok alapján beszél a nyelvtudás kérdéséről, mint Bruni. A forrásnyelv megszerzésének módjáról hallgat, nem tudjuk, ő hogyan, hol tanult meg latinul, célnyelve pedig nem a latin, hanem a francia. A francia humanisták értekezéseiket latinul írták, de inkább fordítottak franciára, mint latinra. (Nem lehet véletlen, hogy Dolet-nek a *La Manière de bien traduire* az első francia nyelvű értekezése.) Az egységesülő francia királyságban nagy területeken egymástól eléggé eltérő idiómákat használtak, és királyi intézkedések sorára volt szükség ahhoz, hogy a Párizs környéki francia terjedjen el és szilárduljon meg a királyság egységes nyelveként (Herman 1966: 199–240). Dolet (jó humanista módjára) azt várja el a jó fordítótól, hogy az eredeti latin szöveg szépségét teljes egészében vigye át a franciára, ami nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy a fordítónak az írókkal azonos értékű munkát kell létrehoznia a nyelv műveltebbé tétele érdekében, és hogy a fordítás irodalmi alkotásnak számít. Nem könnyű meghatározni, mit jelent ilyen körülmények között a jó nyelvtudás, de az a tény, hogy a francia humanisták nem latinra, hanem anyanyelvükre fordítottak, és egy népi nyelvre vonatkoztatva beszélnek a fordítás kérdéseiről, lényeges változásokhoz vezetett a fordításelmélet történetében. A latin nyelv a reneszánsz után rohamosan vesztett fontos kulturális és kultúrákat közvetítő szerepéből, helyét a népi nyelvek vették át, és a fordítások is népi nyelvekre történtek. Bruni is írt olasz nyelven verseket, mintaszerű búcsúbeszédet is tartott olaszul (Hankins 2006: 11–29), de amikor a fordítással kapcsolatban beszél két nyelvről, akkor ezek nála a görögöt és a latint jelentik. A fordítás mikéntjéről írt, említett dolgozatában sehol sem találunk népnyelvi példákat. Dolet vele ellentétben mindig a népi franciát tekinti második nyelvnek, és arra vonatkozólag fejt ki elvárásait. Éppen ezért mindaz, amit a további évszázadokban a fordítások elvi háttéréről mondani lehetett, nem az olasz, hanem a francia humanisták megállapításaira épül.

A szövegértés alaposságára vonatkozó elvárás Doletnél első pontként szerepel, de mibenlétére sem ő, sem Bruni nem ad részletes választ. Bruni egy hasonlattal arra utal, hogy a jó fordító egy képet másoló festővel azonosítható, aki a legapróbb részletekben is észreveszi az ő megfigyelésében és a másolandó

kép szerzőjének megfigyelésében található különbségeket, de ezek tudatosulása mellett azt is tudja, hogy neki nem a saját elgondolását kell megfestenie, hanem a másolt festőét. Munkájának sikere az eltérések részleteinek tökéletes megértéséből és utánzásából fakad (*De interpretatione recta*, I.7). Bruninak ez a példája ma is él, és sokan hivatkoznak rá.

Dolet egy nyelvi példával szemlélteti, mit is ért a jó szövegértésen. Cice-ro egyik szövegéből vett *animus* és *anima* szavak közötti finom különbségeket elemzi. Rámutat a franciára való fordítás során keletkező nehézségekre és tisztázza, hogy minden nyelv olyan egyedi sajátságokkal rendelkezik, melyek egymással nem mindenben egyeztethetők össze. Dolet szerint a fordítónak annyira jól kell ismernie mindkét nyelvet, hogy mindig meg tudja állapítani, hogyan lehet ugyanazt egy másik nyelven visszaadni. Egy másik munkából, mely az ő írásával mintegy azonos időben jelent meg, föltételezhető, hogy Dolet számára a tökéletes értés a szerző gondolatainak olyan alapos megismerését jelenti, mely lehetővé teszi számára, hogy ugyanazzal a természetességgel és biztonsággal fejezze ki őket, mint saját gondolatait. Nem tekinti őket saját eredeti gondolatainak, de annyira magáévá tette őket, hogy az új nyelvi megfogalmazásban fordítóként teljesen függetleníteni tudja magát az idegen nyelv hatásától. Nem kétséges, hogy egy ilyen szövegértés az anyanyelvi nyelvhasználatnak felel meg, amely intuitív módon működik a beszélőben.

Amikor a nyelvtenről semmilyen tudatos ismeretekkel nem rendelkező öt-éves gyerek fölfogja és átérti a neki fölolvastott vagy elmondott mese részleteit, akkor egy ilyen nyelvértési mód működik benne. Az sem kétséges, hogy a grammatikai műveltséggel nem rendelkező felnőtt ugyanezt a készséget használja tökéletesebb változatban, amikor a meséknél sokkal összetettebb szöveget megért. Ma még egészen pontosan nem tudjuk, miben áll az ilyen szövegértés, de meglétét senki sem tagadhatja (Az anyanyelvi és a fordítói szövegértések közötti különbségekről ld. Gadamer 1984: 269–273). Két nyelv „tökéletes” ismerete esetén az egyik nyelven írt szöveg megértését követheti egy olyan mozzanat, amely a megértett tartalmat közvetlenül egy másik nyelv kifejezési lehetőségeihez kapcsolja. Ilyesmire gondolhatott Bart István, amikor a műfordítás mikéntjéről a következőket írja: „Ha a fordítót – mármint a *mű*fordítót – kérdezzük, hogyan is dolgozik, akkor vagy minuciózus, technikai magyarázatokat kapunk, vagy azt a – részben tanácsalanságot, részben pedig közönyt kifejező vállrándítással kísért – választ, hogy „egyszer csak *megszólt* magyarul a szöveg” (Bart 1980: 238, eredeti kiemelés). A szövegértésnek ilyen intuitív változata mellett létezik még az értésnek egy olyan fajtája is, amely tudatosnak mondható, mert a nyelv grammatikai jellegzetességeinek ismeretére és szándékos fölhasználására épül. A továbbiakban még tárgyalni fogjuk, milyen szerepe van ennek a szövegértésnek a fordításban.

A tökéletes szövegértésnek van egy olyan vonatkozása is, amelyről Dolet nyomán nem szabad megfeledkeznünk: vajon minden fordítónak minden esetben szakmai színvonalon is meg kell értenie a fordítandó szövegét? Ha igen (és egy ilyen értelmezés Dolet elvárásában egyértelműen benne van), akkor minden szakszöveget csak megfelelően képzett szakember fordíthat, hiszen egy adott szöveget csak ő tud a kívánt teljességgel megérteni. A kérdésre adható

válasz – nyilván – a szakterülettől is függ, de fordítástechnikai és a fordítás oktatására vonatkozó gondokat is érint. Kérdéses, hogy mai gyakorlatunk ki tud-e elégíteni egy ilyen igényt, vagy megelégedhetünk szaklektorok alkalmazásával.

A fordításról írt tanulmányában a harmadik pontként Dolet elveti a szó szerinti fordításokat, és csak a jelentés szerint megfogalmazottakat fogadja el helyesnek. Ezzel az igényével Dolet tulajdonképpen a humanisták (és Bruni) fordítási felfogását követi, akik következetesen a cicerói szabad rétori fordítási módot alkalmazták munkáikban. A „szó szerinti – jelentés szerinti” kettéosztás Szt. Jeromosnál található meg legelőször kifejezetten ebben a megfogalmazásban, de nem kétséges, hogy Ciceróra nyúlik vissza. A szó szerinti fordítással szemben nem könnyű meghatározni, tulajdonképpen miben is áll a jelentés szerinti fordítás, hiszen a szembeállításba semmiképpen sem szabad beleérteni azt, hogy a szó szerinti fordítás nincs tekintettel a jelentésre. Az sem helyes, ha a jelentés szerinti fordítást túl tágra értelmezzük. Heinrich von Kleist (1777–1811) mondatát (*Der Amtmann sagte, dass er ja den Wert der Besizung in Dresden keineswegs beurteilen könne, [...] nyilván mindkét alábbi módon le lehet fordítani a/ Az ember, aki tisztviselő volt, azt mondta, hogy a Drezdában található birtok értékét semmiképpen sem tudja felbecsülni; illetve: b/ A tisztartó azt mondta, fogalma sincs a drezdai ingatlan értékéről.* Nem lehet kétséges, hogy Kardos Lászlóé a jó fordítás, holott jelentését tekintve az első sem kifogásolható (Szabó 1968: 177).

Ákik valamilyen meghatározást próbáltak adni a jelentés szerinti fordításra, a szó szerinti fordítás tulajdonságaiból indultak ki, és ahhoz viszonyították. Dolet azzal jellemzi az értelem szerinti fordítást, hogy abban a szóképek és fordulatok elhagyása, illetve újak betoldása után még megmarad a jelentés (Dolet 1540: 50). Hozzá hasonlóan vélekedett a neves spanyol fordító, Alfonso de Madrigal, amikor úgy látja, hogy a jelentés szerinti fordításban „sok hozzáadás és változtatás” („[...] muchas addiciones et mudamientos”) található (idézi: Hermans 2013: 5). Az ilyen kijelentések tulajdonképpen azt jelentik, hogy a jelentés szerinti fordítás olyan szó szerintinek felel meg, amelyik kihagyásokat és változtatásokat tartalmaz. Ha jól meggondoljuk, a két fordítási módnak a viszonyát ma sem látjuk másként. Az eltérés a megközelítési módban található csak: az eltérések meghatározásában nem a szó szerinti fordításból indulunk ki, hanem a fordításban használt eljárásokat – a változtatást, kiterjesztést, egyszerűsítést, átalakítást, szórendcserét, átvételt, kölcsönzést stb. – vesszük alapul, és ezek előfordulási gyakorisága alapján teszünk különbséget a kétféle fordítási mód között. (A későbbiek során látni fogjuk, hogy a jelentés szerinti fordításban valóban benne rejlik egy szó szerinti fordítás.)

Dolet nem beszél kihagyásokról és bővítésekről, de abban a fordításában, amelyben saját, latin nyelven írt elbeszélését franciára ülteti át, kiterjedten alkalmazza ezeket a módosításokat (Powell 2012: 19). A *La Manière* szerint nem kell olyan mértékig hűségesnek lenni (*asseruir*) a szerzőhöz, hogy szóról szóra kövessük; inkább a jelentésre kell ügyelni, akár a szórend megtartása nélkül, mert nemcsak a fordítandó szöveg sajátosságaira kell tekintettel lenni, hanem a célnyelvre is (Dolet 1540: 5). Ezzel a kíváncsiával Dolet francia humanista kortársainak igényéhez csatlakozik, akik számára a népi nyelven írt fordítások

elszaporodásával egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a klasszikus latin szerkesztési módok helyett a saját népi nyelvhasználati szokásokat kell alkalmazni. Ritkultak, majd eltűntek a kor szövegeiben a terjedelmes körmondatok, és a stílust szolgáló szórendet a népi nyelvekre jellemző szintaktikai szórend váltotta föl (Scaglione 1972: 145–148, ill. 151–155). A latin és a népi nyelvek közötti kompozíciós különbségek talán semmilyen más európai nyelvben sem voltak olyan észrevehetőek, mint a szigorúan SVO szórendet követő franciában. A nagyon eltérő latin szórend a fordítókat arra készítette, hogy a forrásnyelvet öntudatlanul követve szokatlan kiemeléseket alkalmazzanak francia mondataikban. Dolet a nyelvhasználat (*usus*) szokásrendjére hivatkozva kíván meg egy kifogástalan francia szórendet, de elvárásai nemcsak a fordítás gyakorlatára vonatkoztak, hanem a korabeli francia grammatikák elvi kérdéseit is érintették. (Az első francia grammatikák a XVI. században íródtak.) Statisztikai adatok azt mutatják, hogy a francia mondatok belső rendje valóban sokat változott a XVI. század folyamán, de a szórend ügyében csak jóval később, a XIX. században született meg a végleges és megnyugtató válasz Henri Weiltől a mondatok tematikus és rematikus részének fölismerésével (Weil 1844).

Az eddig tárgyalt három pontra visszatekintve azt mondhatjuk, hogy Dolet nem egyetlen szempont köré építette ki elvárásait. Az első két pontban a nyelvi anyag tökéletes megértését kívánja meg, és tökéletes nyelvismeretet vár el a fordítótól, azaz a nyelvre vonatkozó tudásról beszél. A harmadik pont túllép az ismeretek szintjén, és a tárgyi tudás helyett a gyakorlati megvalósítás mikéntjére vonatkozóan (nem szó szerint, hanem szabadon) közli elvárásait. Most a negyedik és az ötödik pontban egy újabb szemponttal bővíti követelményei rendszerét.

A negyedik pontban Dolet azt várja el a fordítótól, hogy a lefordított szöveget értékeiben tartsa meg az eredeti szöveg színvonalán még akkor is, ha nem kiművelt nyelvre fordít, hanem korának valamelyik népi nyelvére. Ezzel kapcsolatban a nyelvek két fajtájáról ír – a kiműveltekről (latin, görög) és a fejlődésben lévő (népi) nyelvekről –, és hangsúlyozza, hogy az utóbbiaknak is vannak olyan értékeik, amelyekben nem maradnak el a klasszikus nyelvektől. Ezek érvényesítésére mindenekelőtt az új szavak megalkotásakor van lehetősége a fordítónak, még hozzá úgy, hogy nem veszi át a görög vagy latin alakokat, helyettük népnyelvi megfelelőket keres, vigyázva arra, nehogy rossz, a tényleges nyelvhasználatot sértő alakokat alkalmazzon. Ezzel a javaslatával Dolet eltér mindattól, amit humanista kortársai javasolnak. Az igazi humanista szellemet ebben a kérdésben nem ő, hanem Joachim du Bellay képviseli, aki azt ajánlja, hogy a népnyelv (a francia) gazdagítása érdekében a fordító használja föl és adaptálja a nagyszerű görög és latin szavakat: „Látogass el a régiekhez és foszd meg őket a gazdagságuktól”, mondja a *Défense et illustration de la langue françoysse* című, 1549-ben kiadott munkájában (du Bellay I. könyv VIII). Hozzá képest Dolet felfogása akár modernnek is mondható, hiszen gondoljunk csak a számítástechnika – még mindig nem teljes – magyar szókincsének a kialakulására.

Az ötödik pontban Dolet tovább folytatja a helyes népnyelvi alak kialakítására vonatkozó elvárásait. Míg korábban a teljes értékű megértésről beszélt, itt most egy teljes értékű népnyelvi forma kialakítását várja el a fordítótól. Ezt sze-

rinte csak akkor éri el, ha mindig tekintettel van a „szónoki ritmus”-ra. Az általa használt francia kifejezés („*nombres oratoires*”) Norton szerint a szöveg szavainak olyan kapcsolatára és a szöveg olyan egységeire utal, amelyek nemcsak az emberi lélekben, hanem a fülben is kellemes hatásokat váltanak ki. Nem kétséges, hogy ilyen hatásokat csak egy retorikailag kiművelt nyelvvvel lehet elérni, de ezzel a tulajdonsággal az akkori francia nyelv – más népi nyelvekhez hasonlóan – még nem rendelkezett. Ha visszagondolunk arra, hogy Dolet egy nagyobb terjedelmű francia stilisztika kidolgozását vette tervbe, és a jó fordításra vonatkozó tanácsai csak ezen belül kaptak volna egy fejezetnyi helyet, nem nagyon tévedhetünk, ha azt állítjuk, hogy a fordításra vonatkozó mondanivalójának lényegét dolgozatának utolsó két pontja tartalmazza. Egy ilyen vélekedést csak tovább erősít az a tény, hogy a 4. és 5. pont hosszabb, mint az első három.

Dolet dolgozata nem váltott ki különös hatást kortársai körében, szinte meg sem emlékeznek róla. Az eddigiek során mégis azért vettük kiindulási alapnak a francia reneszánsz fordítások elemzésében, mert Norton szerint ő képviselte a XVI. század első felének fordítási szokásait. Norton véleményével nem mindenki ért egyet. Van, aki a szó szerinti fordítást ugyanolyan jellemzőnek találja a korra, mint a szabadot, és vannak, akik mindkét gyakorlatot egyaránt jellemző módon alkalmazva találják. Akármilyen legyen a tényleges helyzet, tény, hogy a század második felében egy újfajta fordítási mód jelent meg: a szabad fordításnak egy olyan változata, amely a fordító elsőbbségi jogát vallotta, és az eredetihez való hűséget mellőzve olyan fordításokat hozott létre, amelyek a fordító egyéniségét kihangsúlyozva nem fordításnak, hanem eredeti alkotásnak tunktek. A fordító egyéniségének szerepét tulajdonképpen sosem mellőzték a fordítások elemzése során. Cicero szerint a fordítás éppen abban különbözik (a fordításnak nem számító) tolmácsolástól, hogy szónoki munka eredménye, amelyben nemesebb, de ha lehet még teljesebb formában kell az eredeti szöveg értékeit kifejezésre juttatni. A jelentés elsődlegességének hangsúlyozásával Szent Jeromos tulajdonképpen szintén a fordító egyéniségének fontosságát ismerte el a nem szentírási szövegekben. (A fordító szerepének fontosságára mutat rá az is, hogy az akkoriban használt *interpretare* a „fordítani” mellett „értelmezni” jelentéssel is rendelkezett.)

A forrásnyelvi szöveg eredetiségét és pontosságát még a középkorban sem tartották különösen fontos kérdésnek. Az egyházatyák munkáit a hozzájuk írt kommentárokkal együtt fordították, azonos értékűnek véve őket. Fordítások fordítását is az eredeti munka fordításának fogadták el, Arisztotelész munkáit például arabból fordították latinra, és ugyanazt a szöveget (pl. Aesopus meséit) a legkülönbözőbb „fordítási változatok”-ban alkalmazták az iskolákban. A szerző személyét és a fordítandó szöveg megbízható eredetiségét legelőször a humanisták tartották igazán fontosnak, és ennek fontosságáról fordításaik elkészítése során sosem feledkeztek meg. Nem véletlen, hogy a fordításra régóta használatos *interpretatio* szót a humanista Bruni cserélte föl először a *translatio* kifejezéssel, amely azután több népi nyelvben is használatos szó lett. A XVI. század második felében sok francia fordító túltette magát a fordítóktól elvárt kötöttségeken, és nem fordítónak, hanem egy eredeti szöveg írójának tekintette magát. Mivel ennek az eljárásnak elvi vonatkozásaival akkoriban még nem,

hanem csak a XIX. században foglalkoztak érdemlegesen, nem kívánjuk ezt a gyakorlatot elemezni, hanem a korszakra (és Dolet munkájára) inkább jellemző kérdést fogjuk körüljárni, hogy valójában milyen viszony található a szó szerintinek és a szabadnak nevezett fordítási módok között.

Érdekes módon, mind a szó szerinti, mind a szabad fordítás hívei egyforma magabiztossággal hivatkoznak arra, hogy a joggal követelhető fordítási hűséget az ő módszerükkel lehet a legjobban elérni. A szabad fordítás szerint a hűség mindenekelőtt a tartalmi azonosságon alapul. A szabad fordítás már kezdettől (Cicerótól) fogva a nyelvi nevelésnek legértékesebb területével, a retorikával állt kapcsolatban, és minden szövegtípus fordítására tudott szempontokat adni, amivel lehetővé tette, hogy a tartalmi kötöttség keretein belül megfelelő szabad-sággal gazdagítsa a célnyelvet. Szegényes szókincsű nyelvre csak ezzel a módszerrel lehet kielégítő értékű fordítást adni.

A szó szerinti fordítás képviselői számára az eredeti szöveghez való hűséget mi sem biztosítja jobban, mint az, hogy a két szöveg következetesen a lehető legnagyobb mértékben egyezik egymással. A szó szerinti fordítás nemcsak egy tárgyszerű, közvetlen összehasonlítást tesz lehetővé, hanem arra is lehetőséget ad, hogy a fordítás szövegében fölvetődő valamilyen bizonytalanság tisztázása érdekében sokkal egyszerűbben fordulhassunk az eredeti szöveghez, mint ahogyan ez a szabad fordítás esetében megtehető. Ugyanakkor a szó szerinti fordításnak olyan előzményei is vannak, amelyeknek eredményeit a fordítás során szinte rendszeresen hasznosítani lehet: azokra a tapasztalatokra gondolok, amelyekre a nyelvtanulásban alkalmazott tanfordítások során tesz szert mindenki. Az idegen nyelvből végzett tanfordítások lefordított szövegei akkor lesznek jelentésükben is megbízhatóak, ha a fordítás során a forrásnyelv (grammatikai) alakzatait mindig a pontos megfeleltetési szabályok alapján adjuk vissza a célnyelvben. (A francia humanisták közül többen is írtak összehasonlító szókapcsolati megfeleltetéseket tárgyaló munkákat.) A szabályszerű megfeleltetések alkalmazása teszi lehetővé a tanuló számára, hogy az ismeretlen idegen szöveget a célnyelven (a saját anyanyelvén) valóban megértse. Egy igazi fordítás természetesen sosem azonos a tanfordítással, de még a nagyon gyakorlott fordító sem állíthatja, hogy munkája során nem találkozott még olyan szövegrészlettel, amelynek teljes megértése ne okozott volna gondot számára. A tanfordítás szabályai ilyenkor mindig segítenek. Nézzük most meg néhány példán, hogyan és mennyiben különböznek egymástól a szabad és a szó szerinti fordítással kapott szövegek.

Már korábban szó volt arról, hogy a fordítás során a fordító a forrásszöveg megértésével párhuzamosan eljut arra a pontra, hogy egyszer csak kialakul benne az idegen szöveg magyar nyelvű megfelelője, amelyet azután papírra vet. Nem kétséges, hogy a fordításnak ez a módja nem a szó szerinti fordításnak felel meg, hanem az értelem szerinti vagy szabad fordítás eljárásának. Azt is tudjuk, hogy Bart István nemcsak a fordítás elméleti kérdéseinek ismerőjeként jelenthette ki a fent idézett gondolatokat, hanem gyakorlati fordítóként szerzett tapasztalatai alapján is. Nézzük most meg néhány példán, miben különböznek az általa és mások által értelemszerűen fordított mondatok egy szó szerintinek nevezhető fordítási mód eredményétől. Első példánk George Steiner 1975-ben megjelent *After Babel* című művéből származik Bart István fordításában:

We have no sound basis on which to argue that extinct languages
Semmilyen alapon nem állíthatjuk, hogy a kihalt nyelvek

failed their speakers that only the most comprehensive or those
nem megfelelően szolgálták beszélőiket, illetve hogy csak a legátfogóbb vi-
lágképpel

with the greatest wealth of grammatical means have endured.
és a leggazdagabb nyelvtani eszköztárral rendelkező nyelvek maradtak
fenn.

(Steiner 1975, Bart 2005)

Állítsuk e mellé a fordítás mellé a hasonló fölfogást valló Vajda Endre
Winckelmann művéből készített fordításának egyik részletét:

Gehe mit deinem Geiste in das Reich unkörperlicher Schönheiten
Lépj be szellemeddel a testtelen szépségek birodalmába,

und versuche, ein Schöpfer einer himmlischen Natur zu werden,
és igyekezz egy már mennyei természet teremtményévé válni,

um den Geist mit Schönheiten, die sich über die Natur erheben, zu
erfüllen;
hogy szellemedet a természet fölé emelkedő szépségekkel telítsd;

denn hier ist nichts sterbliches, noch was die menschliche Dürftigkeit
erfordert.

mert nem találsz itt semmi mulandóra vagy olyasmire, amit az emberi szű-
kösség megkíván.

Keine Adern noch Sehnen erhitzen und regen diesen Körper,
Sem erek sem inak nem hevítik és mozgatják azt a testet,

sondern ein himmlischer Geist, der sich wie ein sanfter Strom ergossen,
hanem valamilyen mennyei szellem, mely szelíd folyamként szétáradva,

hat gleichsam die ganze Umschreibung dieser Figur erfüllt.
úgyszólván teljesen betölti az alak körvonalait.

(Winckelmann 1986, Vajda 1976)

Az alábbiakat szintén Bart István fordította George Steiner *After Babel* című
művéből:

Benjamin founds his metaphysic of translation on the concept of
'universal language'.

Benjamin az „egyetemes nyelvre” alapozza a fordítás metafizikáját.

Translation is both possible and impossible ...

A fordítás egyszerre lehetséges és lehetetlen ...

This antinomy arises from the fact that all known languages are fragments,
Ez a bizonyos antinómia abból fakad, hogy minden ismert nyelv töredékes,

whose roots, in a sense which is both algebraic and etymological,
s a gyökei, mégpedig algebrai és etimológiai értelemben egyaránt,

can only be found in and validated by 'die reine Sprache'.

csakis a reine Sprache-ban lelhetők fel és értelmezhetők.

This 'pure language' – at other points in his work Benjamin will refer to it as the Logos

Ez a „tisztá nyelv” – más helyütt Benjamin ama Logosznak nevezi,

which makes speech meaningful but which is contained in no single spoken idiom

melytől a nyelv jelentést nyer, de amelyet minden ma használatos nyelv nélkülöz

is like a hidden spring seeking to force its way

– olyan, mint a bűvópatak, mely igyekszik utat törni magának

through the silted channels of our differing tongues.

az összezavarodott nyelvek eltömődött sziklajáratain át.

(Steiner 1975, Bart 2005)

Álljon itt még Tandori Dezsőnek egy fordításrészlete, de Quincey *Confessions of an English Opium-Eater* című művéből:

These preliminary confessions or introductory narrative of the youthful adventures which laid the foundation of the writer's habit of opium-eating in after-life, it has been judged proper to premise for three several reasons. Három okból is szükségesnek tartom, hogy könyvem bevezető vallomásaiban, vagyis előbeszédemben beszámoljak ifjúkorom élményeiről, melyek a későbbiekben a rendszeres ópiumevéshez elvezettek.

(de Quincey 1886, Tandori 1983)

A közölt részletek mindegyikét (szerzőik felfogása szerint) szabad fordításnak kell tekinteni. Ha a korábban mondottak alapján arra az álláspontra helyezkedünk, hogy a szabad fordítások a szó szerintihez viszonyítva bővítéseket, elhagyásokat és változtatásokat tartalmaznak, akkor komoly kételyeink lesznek arra vonatkozóan, egyértelműen valóban szabad fordításnak kell-e tekintenünk őket. Az első két szövegrész (Bart István és Vajda Endre fordításai)

hűen követik az eredetit, szavaikban megegyeznek vele. Egy apró eltérés csak Winckelmann szövegében található, ahol az utolsó sorban az eredeti „[...] *be-tölti az alak teljes körvonalait* [...]” helyett Vajda Endre a kétségkívül helyesebb „[...] *teljesen betölti az alak körvonalait* [...]” átalakítást használja, de ez a változtatás nem befolyásolja azt a megállapításunkat, hogy a közölt fordítások szó szerintieknek is tekinthetők. A szószerintiség hiányát talán Tandori mondatán lehetne a legtöbb jogon számon kérni. Ha következetesen szó szerint fordítanánk az angol mondatot, a következőket kapnánk: *Bevezető vallomásomat, azaz előbeszédemet ifjú korom élményeiről, amelyek a későbbiekben a rendszeres ópium-ézéshez vezettek el, három okból is szükségesnek tartom.* Ez a fordítás nemcsak szavaiban, de szórendjében is követi az eredetit. Bár grammatikai szempontból nem tekinthetjük hibásnak, vét a szó szerinti fordításban is érvényes alapkövetelmény ellen, hogy mindig tekintettel kell lenni a célnyelvben megkívánt helyes szövegalkotásra. A fenti szó szerinti változatban az állítmány túlságosan távol van tárgyától és a határozói alakú jelzőhöz való indokolatlan és túlzott ragaszkodás szinte áttekinthetetlenül tömörré teszi a mondatot. A szórendi változtatással és a tagmondatos átalakításokkal Tandori könnyedebbé, érthetőbbé és a magyar mondat szerkesztés szabályaihoz igazodóvá teszi az eredeti mondatot. Ugyanakkor a szószerintiség elvárásainak is eleget tesz.

Bart István második mondatában két eltérést találunk az angol eredetihez képest. A „[...] *which is contained in no single spoken idiom* [...]” cselekvő igealakos fordítása az „[...] *amelyet egyetlen ma használatos nyelv sem tartalmaz* [...]” lenne, de helyette a szövegben az „[...] *amelyet minden ma használatos nyelv nélkülöz* [...]” szerepel. Mennyiben tekinthető ez a változat a fentebb mondottak alapján szó szerintinek, illetve milyen következtetések vonatók le az ilyen megoldásokból a kétféle fordítási mód viszonyára és értelmezésére vonatkozóan? Már korábban is szó volt arról, hogy a „szó szerinti” és az „értelem szerinti”, illetve a „szó szerinti” és a „szabad” elnevezés nem fejezi ki a kétféle fordítási mód lényeges tulajdonságait: a szó szerinti fordításnak is értelem szerintinek kell lennie, és a szabad fordítás sem függetlenítheti magát az eredetitől. Úgy tűnik, sokkal közelebb jutunk a kétféle fordítás jellemzéséhez, ha az egyiket *szintetikusnak*, a másikat *analitikusnak* nevezzük. A szintetikus a szavakból, illetve a mondatot fölépítő egységekből indul ki, és ezek összekapcsolásával (szintézisével) jut el az egész megértéséhez és kifejezéséhez, az analitikus viszont az egészet ragadja meg, és abból kiindulva, a birtokba vett megértett egésznek analitikus szétbontásával alkotja meg a tényleges mondatot. Az így megfogalmazott jellemzés szembeállítja ugyan a kétféle fordítási módot egymással, de ellentétet valójában nem támaszt közöttük, hiszen a szintetikus fordítás sem nélkülözi az egész megértését, és a jelentésből kiinduló analitikus fordítás is részeiből rakja össze a tényleges mondatot.

A szintetikus fordítás felhasználja a szövegből és annak szituációjából vett előzményeket, és már az első szótól kezdve sejti a mondat és a szöveg értelmét, hiszen ennek ismerete nélkül, tisztán a grammatikai összefüggésekre támaszkodva nem tudná minden esetben a nyelvi és lefordítandó egységeket fölismerni. A különbség a kétféle fordítási mód között a megértés és a szövegépítés két fajtájának, az intuitív és az elemző eljárásnak különbségeiből adódik, azonosságuk viszont a közös vonásokból származik.

A mondat- és szövegépítésnek ez a két eltérő módja már korábbi időkből ismeretes a nyelvészetben. Herman Paul szerint a mondatokat részekből rakjuk össze, és ebbeli nézeteinek megvédése érdekében hosszasan vitázik Wundttal, aki szerint a mondatokat éppenséggel fordított eljárással, az egységes gondolat lebontásával szerkesztjük meg (Paul 1880, 1995: 121–124).

Balázs János a szövegszerkesztés módjait elemezve kétféle mozgásról beszél. Az egyik a központi gondolat meglétéből, mint elérendő célból indul ki, a másik a cél megvalósításához szükséges elemeket ragadja meg, és azokból építkezik. Arisztotelészre hivatkozva az elsőt *poétikusnak*, a másodikat, a kívülvilágban végbemenőt *praktikusnak* nevezi (Balázs 1985: 38–39). Mind a két elgondolás alátámasztja azt a nézetünket, hogy a fordítási módokat analitikus és szintetikus eljárások alapján különböztessük meg egymástól. A mondat értelmének lebontásakor az analitikus fordításnak – ha valóban fordítás akar lenni – tekintettel kell lennie az eredeti mondat egységeire, a szintetikus pedig nem válthatja át az egységeket úgy, hogy a kapott egész jelentése más legyen. Jó példa erre Tandori Dezsőnek a már említett fordítása, amely más sorrendben ugyan, de ugyanazokat a szavakat használja, mint az összehasonlításra lehetőséget nyújtó, mellékelt szintetikus változat.

Az értelem egészéből kiinduló analitikus és az egységekből építkező szintetikus eljárás azonban – szinte automatikusan – eltéréseket is hozhat a fordításokba. Ez teszi érthetővé Bart István fentebb említett változtatását, de ebből magyarázható az a sajátos megoldása is, amelyet ugyanennek a mondatnak a végén alkalmaz. Az angol eredetinek (*is like a hidden spring seeking to force its way through the silted channels of our differing tongues*) a szintetikusan haladó fordítása ugyanis: *olyan, mint egy rejtett forrás, amelyik eltérő idiómáink sóderágyas medreiben igyekszik utat törni magának*. Steiner szövegeinek és szövegezési módjának ismerete nagyon természetes módon készítheti az analitikus fordítót arra, hogy a magyarban eléggé nyersnek ható szintetikus eljárás szavai helyett a jelentés egészéből egy azonos értékű, de sokkal kellemesebb hangzású, a szerző stílusának jobban megfelelő megfogalmazáshoz jusson el. A kétféle fordítási mód nem ellentéte egymásnak, hanem eljárási változatok csupán, amelyek a fordítandó szövegek különbségeiből, illetve a fordító egyéniségéből fakadva eredményeznek egymástól jellegzetesen eltérő változatokat. (Egyébként, a fordításelméletnek lehetne feladata, hogy példákon szemléltetve tisztázza, milyen különbségekhez vezet eltérő jellegük miatt az analitikus és a szintetikus eljárás.)

Az elmondottak után – a francia reneszánsz előremutató fordításelméleti állásfoglalásait követve – még arra a kérdésre kellene kitérnünk, milyen területre terjednek ki a fordítás elvi kérdéseit tárgyaló vizsgálódások. A választ nyilván annak megfelelően fogalmazhatjuk meg, hogy mit értünk *fordítás*on. Ennek a magyar *-ás* végű főnévnek három jelentését különböztethetjük meg: 1) jelentheti azt a szöveget, amelyet a fordítási művelet eredményeként kaptunk; 2) jelentheti az a viszonyt, amely a kiindulási szöveg és a fordítással létrehozott új szöveg között van; 3) jelentheti magát a műveletet, amellyel az új szöveget létrehozuk. (A negyedik jelentéstől, hogy a *fordítás* irodalmi műfajt is jelenthet, jelen esetünkben eltekinthetünk.) Mit mondhatunk a három jelentésnek megfelelő vizsgálódási területekről?

Első jelentésében a fordítás rögzített, általában véve írott nyelvi entitás, azaz: morféma, szó, mondat, szöveg. Hangos anyagok nem számítanak fordításnak hacsak nem a rögzített anyagnak felolvasott változatáról van szó. A fordítás, mint írott szöveg többféle szempontból eltér a nem fordításnak számító szövegtől. Az eltérés függhet az eltérő forrásnyelvtől, de függhet a szövegfajtától is. Az eredeti és a fordított szövegek közti eltérések kérdéseivel az utóbbi időkben egy külön nyelvstatisztikai vizsgálati forma, a korpusznyelvészet foglalkozik. Eltérések minden bizonnyal még akkor sem küszöbölhetők ki teljes mértékben, ha a fordító a célnyelven egy minden ízében eredeti alkotás benyomását keltő fordítást kíván létrehozni. A fordítás és az eredeti alkotás közötti különbség az oka annak, hogy az előbbit a nyelvészek nem tekintik autentikus nyelvváltozatnak.

A fordításelmélet területére tartozó legfontosabb ismereteket a fordítási viszonyra vonatkozó megállapítások teszik ki. A fordítás kétpólusú viszony, és két eltérő nyelvhez tartozó szöveg között áll fenn. A korszerűbb vagy olvasmányosabb formába hozott egynyelvű átírásokat nem szabad fordításnak tekinteni. A fordítás a primer viszonyok közé tartozik, tartalmát nehéz meghatározni, de meglétét (vagy hiányát) mindenki fölismeri, aki megfelelő szinten ismer két nyelvet. Mindenekelőtt azzal tudjuk érthetővé tenni, ha megadjuk, mit nem tekinthetünk fordításnak. A fordítás nem azonos egy más nyelvű átfogalmazással (parafrázissal), nem magyarázata az eredetinek, nem átírás (pl. ékírásból latin betűs alakra), nem ismertetése egy idegen nyelvű szövegnek és nem (alkalmi jellegű) tolmácsolás. A fordítás két pólusa – a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg – között egy sajátos kölcsönösségi viszony áll fenn. A kölcsönösséget az összevető nyelvészetben és irodalomban kidolgozott azonosságokkal tudjuk leírni, melyek egyaránt vonatkoznak a szöveg formájára és tartalmára. Általános érvényű leírás a fordításoktól megkövetelt azonosságról még nem készült, és minden bizonnyal nem is készíthető el, mert ennek terjedelme és tartalma függ az adott szövegek műfajától, jellegétől, a fordítás céljától, a fordítással szemben támasztott igényektől, a forrásszöveg korhoz kötöttségétől, az egyes történelmi korszakok elvárásaitól és magától a fordítótól. A fordításokban megvalósuló azonosság terjedelméről és részleteiről a nyelvészetre támaszkodó fordítástudomány ad felvilágosítást. Ennek feladatai közé tartozik még a pontos, megbízható, hű, autentikus, hivatalos fordítások mibenlétének, megvalósulási feltételeinek tisztázása is. A fordítási viszony meglétét esetenként kell elbírálni kellő hozzáértés birtokában.

A fordító mindig csak a szöveg megértése után kezdhet neki a fordításnak. Bár a szavak, mondatok, szövegek megértése igen összetett tevékenység, nem kétséges, hogy a részek megértése és a részjelentések összesítése és egységesítése nagyon fontos részét képezi mindennek. Nem kétséges, hogy a szintetikus és az analitikus fordítás nem különböznek ebből a szempontból egymástól. Eltérésük abból adódik, ahogyan a célnyelvi szöveget megalkotják: a szintetikus fordító a részek azonosításával (ezt nem teheti, csak az egésznek valamilyen előzetes megsejtéséből, ismeretéből kiindulva) együtt azok fordítását is megadja, míg az analitikus fordító csak az egészet megértve alkotja meg azokat a részeket, amelyekből mondatát összerakja. Mint láttuk, a kétféle fordítási mód

nem vezet egymással merőben ellentétes, illetve lényegesen különböző fordításokhoz. Ettől függetlenül az is nyilvánvaló, hogy a kétféle eljárás alapjaiban tartalmaz olyan vonásokat, amelyek kihatnak a fordításra. Egészen kézenfekvő, hogy a szintetikus fordítás jobban kötődhet a forrásszöveg részeihez, mint az analitikus. Vajda Endre a fentebb közölt (analitikus) fordításában a *Lépj be* kifejezéssel kezdi Winckelmann mondatát, holott az eredeti a *Gehe* igével indul. Ennek közvetlenül a *menj* felel meg a magyarban, és nem kétséges, hogy egy szintetikus fordításban a *lépj be* helyett a – nem kifogásolható – *menj be* lehetne az adott mondat élén. A részek közvetlen hatása Vajda Endrénél az egész teljességén szűrődik át, aminek hatására egy tetszetősebb megoldáshoz jut el, de lemond a közvetlen megfeleltetés nem fölösleges igényéről.

Az eddig bemutatott példák alapján kijelenthetjük, hogy az analitikus fordítás tetszetősebb megoldásokhoz vezet(het), mint a szintetikus, de a „tetszetős” mibenlétét nem könnyű meghatározni. Fordítások elvi kérdéseivel foglalkozó írások szerzői az analitikus fordításoktól várják el azokat a kisebb-nagyobb változtatásokat, amelyek „valódi” fordításokat adnak. Cicero fordítója használjon rétori tudást, keljen versenyre az eredeti szerzővel és alkosson tökéletesebbet nála. Bruni szerint egy fordítás sem lehet tökéletes, ha nem kelti fel az olvasóban a szép szövegtől elvárt hatást. Dolet elvárását, hogy a szöveg a tartalmi hűség mellett a fülnek is legyen kellemes, analitikus fordítással lehet igazán teljesíteni. Nem kétséges, hogy az igazán szép fordításokhoz az analitikus út szinte nélkülözhetetlen, de azért adott esetben az említett elvárások teljesítése akár a kölcsönös azonosság követelményét is sértheti (pl. Faludy György Villon-fordításai).

A fordítás menetére vonatkozó ismeretek elsajátítása akkor jelent igazi tudást, ha azokat a fordító a gyakorlatban is érvényesíti. Elvárhatjuk-e ezért, hogy minden fordító egyforma készséggel tudjon analitikusan és szintetikusán is fordítani? Egy ösztönös válasz azt mondatja velünk, hogy a fordítási mód a fordító egyéniségének következménye, azaz mindenki vagy analitikusan, vagy szintetikusán fordít, és a két eljárás különbségei miatt nem tud az egyikről a másikra áttérni. Viszont, mivel bizonyos szövegeket (például napjaink EU-szövegeit) csak szintetikusán szabad, másokat meg (pl. verseket, szépirodalmi szövegeket) jóformán csak analitikusan lehet fordítani, akkor az előbbi nézet egyúttal azt is jelentené, hogy a fordítók szövegfajtákhoz vannak kötve. Lehet, hogy ez a gyakorlatban így van, de a fordítástudománynak mindkét módszer elsajátítására kell ösztönöznie.

Irodalom

- Balázs J. 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
 Bart I. 1981. A mérce. In: Bart I., Rákos S. (szerk.) *A műfordítás ma*. Budapest: Gondolat Kiadó. 237–272.
 du Bellay, J. 1549. *Défense et illustration de la langue françoise*. Paris: Didier
 Dolet, E. 1540. *La manière de bien traduire d’une language en aultre*. Lyon.
 Foucault, M. 2000. *A szavak és a dolgok*. Budapest: Osiris Kiadó. Ford.: Romhányi Török Gábor.

- Gadamer, H-G. 1984. *Igazság és módszer*. (Ford.: Bonyhai Gábor). Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hankins, J. 2006. *Humanism in the vernacular; the case of Leonardo Bruni*. Brill's Studies in Intellectual History. Vol. 136. Leiden: Brill.
- Herman J. 1966. *A francia nyelv története*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Hermans, T. 2013. *Etienne Dolet; Translation in History*. UCL Lectures Series, IATIS.
- Klaudy K. 2001. Mit tehet a fordítástudomány a magyar nyelv „korszerűsítéséért”. *Magyar Nyelvőr* 125. évf. 2. szám 145–152.
- Klaudy K. 2004. Az EU-szakszövegek fordításának oktatása In: Dobos Cs. (szerk.) *Miskolci nyelvi mozaik*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó 11–24.
- Mauritio, P. G. 1995. Leonardo Bruni y su tratado De interpretatione recta *Cuadernos de Fililogia Classica. Estudios latino*. No. 8. Madrid: Servicio de Publicaciones UCM.
- Norton, Glyn P. 1984. *The ideology and language of translation in renaissance France and their humanist antecedents*. Genève: Librairie Droz.
- Paul, H. (1880)1995. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Max Niemeier Verlag.
- Powell, A. 2012. *From Latin to French: Etienne Dolet (1509–1546) and the Rise of the Vernacular in Early Modern France*. Senior Theses. Hartford: Trinity College.
- Scaglione, A. 1972. *The classical theory of composition*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Szabó E. 1968. *A műfordítás*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Weil, H. 1844. *L'ordre des mots*. Paris: Joubert.

Források

- De Quincey, Th. 1886. *Confessions of an English Opium-Eater*. London: Routledge and Sons edition.
- De Quincey, Th. 1983. *Egy angol ópiumevő vallomásai*. (Ford.: Tandori Dezső) Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Steiner, G. 1975. *After Babel*. Oxford: Oxford University Press.
- Steiner, G. 2005. *Bábel után 1*. (Ford.: Bart István) Budapest: Corvina.
- Winckelmann, J. J. 1986. Beschreibung des Apollo im Belvedere. In: *Winckelmanns Werke in einem Band*. Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag
- Winckelmann, J. J. 1973. A belvederei Apolló (Ford.: Vajda Endre) In: Kampis L., Németh L. (szerk.) *Képek és nézők*. Budapest: Gondolat Kiadó. 62–73.

Internetes forrás

- Bruni, L. A. 1424/1426. *De interpretatione recta*. Letöltve: 2013. nov.
http://wikisource.org/wiki/de_interpretatione_recta

Rethinking Perspectives in Translation Research and Practice – International Conference

(Dél-Korea, Szöul, 2013. október 18–19.)

Károly Adrienn

E-mail: adriennkaroly@gmail.com

A dél-koreai Tolmácsolás- és Fordításkutató Intézet (Interpreting and Translation Research Institute – ITRI) és a Koreai Fordítástudományi Egyesület (Korean Association of Translation Studies – KATS) 2013. október 18–19-én rendezte meg Szöulban a „Rethinking Perspectives in Translation Research and Practice” című nemzetközi fordítástudományi konferenciát a nagy hírű és nemzetközileg is elismert Hankuk Egyetemen (Hankuk University of Foreign Studies), amelyen előadóként és egyben érdeklődő hallgatóként volt szerencsém részt venni. A konferencián a plenáris előadásokon kívül összesen hatvan előadást lehetett meghallgatni négy párhuzamos szekcióban. Az előadók nagy része Ázsiából érkezett (Dél-Korea, Japán, Kína, Hong Kong, Szingapúr és Malajzia), de Oroszország, Ausztrália, az Egyesült Királyság, Kuvait és általam Magyarország is képviselte magát.

A konferencia négy vendégelőadója, a fordítástudomány elismert szakemberei, a világ négy különböző régióját képviselték: Jeremy Munday az angliai Leedsi Egyetem Fordítástudományi Központjának professzora, az *Introducing Translation Studies: Theories and Applications* című, három kiadást is megélt könyv szerzője, Nyikolaj Garbovszkij a Moszkvai Állami Egyetem 2004-ben alapított Fordítási és Tolmácsolási Karának (School of Translation and Interpretation) dékánja, Roberto A. Valdeón a spanyolországi Oviedoi Egyetem Bölcsészettudományi Karának professzora, a hírszövegek fordításának elismert kutatója, valamint az amerikai Edwin Gentzler, az amhersti Massachusettsi Egyetem professzora és az egyetem Fordítási Központjának igazgatója, a több nyelvre lefordított *Translation and Identity in the Americas* és a *Contemporary Translation Theories* című könyvek szerzője, a *Translation and Power* című könyv társszerzője.

A szöuli Hankuk Egyetemen nagy hagyománya van mind az idegen nyelvek (többek között a magyar nyelv), mind a fordítás és tolmácsolás oktatásának. A Fordító- és Tolmásképző Kart (Graduate School of Interpretation and Translation – GSIT) 1979-ben alapították, amely a maga nemében első volt Ázsiában. A karon belül jelenleg nyolc nyelven folyik nemzetközileg elismert mester- és doktori szintű képzés egy vagy kettő idegen nyelv kombinációjában (angol, francia, német, orosz, spanyol, kínai, japán és arab). A kar keretein belül működik az 1997-ben alapított Tolmácsolás- és Fordításkutató Intézet

(Interpreting and Translation Research Institute – ITRI), melynek fő célja a fordító- és tolmácsképző programok minőségének folyamatos fejlesztése, illetve a tudományos kutatások, csereprogramok és konferenciák támogatása.

A másik fő szervező a Koreai Fordítástudományi Egyesület volt (Korean Association of Translation Studies – KATS), amely 1999-ben alapult azzal a céllal, hogy szakmai fórumot biztosítson a fordítástudomány elméleti és gyakorlati szakembereinek és képviselőinek, valamint elősegítse a fordítástudomány önálló tudománnyá válását Dél-Koreában. Az intézmény évente két konferenciát szervez, valamint 2000-ben saját tudományos folyóiratot indított útjára *The Journal of Translation Studies* néven, amely jelenleg évente négy számmal jelenik meg.

A nemzetközi konferencia központi témája a fordítástudomány uralkodó szemléleteinek újragondolása volt. A szervezők abból a tényből indultak ki, hogy a fordítástudományi témák fokozatos kibővülésével egyre több más tudományág vált érintetté a kutatásokban. A másik alapgondolat az volt, hogy a fordítástudomány nemzetközivé válásával egyre több különböző nyelv és kultúra nézőpontjai és gondolatai ötvöződnek. A konferenciafelhívásban a szervezők kiemelték, hogy a fordítástudomány alapját jórészt Európában született, európai nyelvekből és kultúrákból kiinduló elméletek képezik, és bár a fordítástudomány azóta hatalmas fejlődésen ment keresztül, még mindig jellemző a nyugati kultúrák dominanciája. Éppen ezért a konferencia fő céljaként azt tűzték ki, hogy a résztvevők megismerjék a fordítástudomány elméletében és gyakorlatában uralkodó szemléleteket és kutatási irányokat a különböző kulturális kontextusokban, és egyúttal megpróbálják közelebb hozni egymáshoz a nyugati és ázsiai nézeteket és hagyományokat.

A konferencia első napján a fő szervezők köszöntése után először Jeremy Munday, majd az első párhuzamos szekció után Nyikolaj Garbovskij plenáris előadását hallgathatták meg az érdeklődők. Jeremy Munday előadásában a fordítástudomány múltjára és lehetséges jövőjére összpontosítva felhívta a figyelmet többek között arra, hogy a fordítástudomány önállóvá válása során sokszor volt tapasztalható feszültség az uralkodó irányzatok között, amiből adódóan a fordítástudománynak több szintű küzdelmet kellett vívnia. Egyrészt ki kellett alakítania a saját identitását és a képviselési és döntéshozatal intézményeit, másrészt ki kellett dolgoznia a kutatások támogatási módját, valamint a kutatási irányokat. Willard McCarty (1999) metaforáját idézve, amely szerint a fordítók főnóciái kereskedőkhöz hasonlíthatók, Munday hangsúlyozta, hogy a fordítóknak és tolmácsoknak nagyon fontos szerepe van a kultúrák közti közvetítésében, és egyben kiemelte a fordítástudomány tudományközi jellegét.

Az interdiszciplinaritás a professzor szerint egyrészt a tudás szervezésének és intézményesítésének átgondolására ösztönözhet, másrészt viszont azzal is jár, hogy a fordítástudomány egyre nehezebben fogható össze és érthető meg. Ennek ellenére Munday szerint a fordítástudománynak – beleértve az elméletet és a gyakorlatot is – nyitottnak kell maradnia minden más érintett tudományág és elemzési mód felé. A következőkben a professzor a fordítás fogalmának összetettségét kívánta illusztrálni néhány fontos fogalompárral, például fordítás, illetve tolmácsolás, fordítás a nyelvtanulásban, illetve a hivatásos fordítók tevé-

kenysége, fordítás mint eredmény és folyamat, illetve fordítás mint kulturális jelenség, valamint fordítás mint átlátható jelentésátvitel, illetve fordítás mint érdekből történő beavatkozási forma. A fordítás fogalmának tisztázása során Munday megemlítette Roman Jakobson 1959-es kategóriáit (intralingvális, interlingvális és interszemiotikus fordítás), de szóba került a fordítástudomány Holmes-féle felosztása is, amelynek kapcsán Munday felvetette, hogy a modell érvényessége a mai kontextusban megkérdőjelezhető. Szerinte a felosztás előíró jelleget közvetít, ami megakadályozhatja más nézőpontok és kutatási irányok elfogadását. Munday idézte Maria Tymoczko 2005-ben megjelent cikkét, amelyben a szerző a fordítástudomány lehetséges útjait elemzi, és azt javasolja, hogy a fordítás definícióját nyitva kell hagyni, mivel így a folyamatos technológiai fejlődés és a változó tudományos nézőpontok következtében kialakult új fordítási formákat könnyen be lehet építeni a rendszerbe.

Munday megemlítette továbbá a fogalmak használatában jellemző következetlenséget, és azt sérelmezte, hogy sok esetben a különböző terminusok ugyanarra a fogalomra utalnak. Az előadó kiemelte a kultúratudomány egyre erősödő hatását a fordítástudományon belül, amely egyre inkább a fordítók társadalmi szerepére helyezi a hangsúlyt. Az elméleti nézőpontok változása mellett az egyre gyorsabb technológiai fejlődés hatásai is szóba kerültek, amelyek nemcsak fordítói gyakorlatra, a fordítás különböző formáira és a fordítás oktatására hatnak, hanem a kutatási témák kiszélesedését és sokszínűségét is eredményezik. Végül Munday beszélt a fordítástudomány alkalmazott ágáról, ahol szerinte nagyon fontos az általános pedagógiai kutatások legújabb eredményeinek alkalmazása. Arra sajnos nem tért ki, hogy a nem hivatásos fordítóképzés kontextusán kívül miben látja a fordítás oktatásának fontosságát. Az előadás végén Munday azt próbálta megjósolni, hogy vajon milyen lesz a fordítástudomány a jövőben, milyen elvek alapján fog működni. A kísérleti módszerek várhatóan további fejlődésen mennek majd keresztül, valamint egyre több többnyelvű és tudományközi együttműködés keretében megvalósuló kutatás indul. Ezen kívül a professzor a nyelvészeti modellek további finomítását jósolta, csakúgy, mint a gépi fordítás és a korpuszalapú kutatások fejlődését. Egy további, egyre népszerűbbé váló terület Munday szerint a kollaboratív fordítás és a fordítás új formáinak kutatása, valamint a nyelvpolitikai jellegű vizsgálatok. Általánosságban Munday a fordítástudomány még nyitottabbá válására számít más tudományágak felé, például szociológia, történelemtudomány, narratológia, politológia és etika. Összességében egy érdekes, kissé általánosabb jellegű előadást hallgathattunk meg, amely azonban számos kérdés továbbgondolására késztette a hallgatóságot. Engem elsősorban a fordítás fogalmának kitágulása ragadott meg, és szívesen hallottam volna többet arról, hogy Munday hogyan vélekedik azoknak a jelenségeknek a hatásairól, amelyekkel a jövő fordítástudományának meg kell majd birkóznia, például az angol nyelv nemzetközi kommunikációban elfoglalt szerepének a fordítás elméletére és gyakorlatára gyakorolt hatásáról, vagy a nem hivatásos fordítás egyre nagyobb mértékű elterjedéséről.

A második plenáris előadó, Nyikolaj Garbovszkij a Moszkvai Állami Egyetemről, a többiekkel ellentétben oroszul beszélt, de a profi szervezésnek és a szinkrontolmácsolásnak köszönhetően hat nyelven is lehetett követni az

előadást. Az előadás témája a fordításoktatás elméletének legújabb kihívásai voltak. Az előadás elején Garbovszkij hangsúlyozta, hogy a fordításoktatás viszonylag fiatal tudományterület, és bár a fordítástudomány fejlődésével párhuzamosan alakult ki, számos általános pedagógiai elven nyugszik. Példaként a német Wolfgang Ratke pedagógiáját és a cseh Comenius *Didactica Magna* című művét említette. Ezután három olyan kihívást említett, amellyel a fordításoktatásnak meg kell birkóznia. Az első kategóriába globális jelenségek tartoznak. Ilyen például az angol nyelv világméretű elterjedése, amellyel kapcsolatosan a professzor megjegyezte, hogy a globalizációra adott válaszként a fordítás a kulturális identitás fenntartásának egyik eszközévé vált, ami pozitívan hat a nem angolra és nem angolról történő fordításokra is. Ez a jelenség szerinte a fizikából jól ismert hatás-ellenhatás elvével is értelmezhető. Garbovszkij példaként említette, hogy a francia kormány támogatja Puskin műveinek franciára, vagy a koreai irodalom oroszra fordítását. A második, a fordítás oktatása előtt álló kihívás a technológiai fejlődés. Garbovszkij szerint a fordítóknak folyamatosan lépést kell tartaniuk a technológiával, mivel a kiadók, a fordítóirodák, hírügynökségek, a nemzetközi szervezetek és intézmények ilyen irányú elvárásai egyre magasabbak. A háttértudás gyarapításán kívül nagyon fontosnak tartja az információkeresési készség fejlesztését is. Végül a harmadik kihívást a társadalomban és az oktatásban lezajló reformok jelentik, amelyek hatnak az oktatás tartalmára és módszereire.

Garbovszkij hangsúlyozta, hogy az orosz oktatásnak – beleértve a fordítóképzést – nagy hagyományai és jól bevált módszerei vannak, ezért az oktatási reformok kapcsán a legnagyobb kérdés az, hogy képesek-e a szakemberek kritikus szemmel felmérni azt, hogy mennyi és milyen „idegen” elem épüljön be az új orosz tantervekbe, valamint hogy milyen módon integrálják az új technológiákat a képzésbe. A professzor megemlítette, hogy Oroszországban egyre több szakfordítóképző programot hirdetnek, amelyek a terminológiára helyezik a hangsúlyt, pedig szintén nagyon fontos lenne minden ilyen programba beépíteni a kommunikáció kulturális aspektusait. Ezek a programok nagyon népszerűek, viszont az itt végzett fordítók sokszor nem tudnak megbirkózni a feladatokkal valódi fordítási helyzetekben, hiába ismerik az adott szakterület terminológiáját.

Egy további fontos jelenség a professzor szerint Oroszországban az, hogy a nagyközönség kritikus szemmel figyeli a fordítók tevékenységét, és laikusok is előszeretettel mondanak véleményt a fordításokról és a fordítókról. Kezdő fordítók esetében viszont figyelembe kellene venni, hogy a minőségi fordításhoz nemcsak minőségi képzés, hanem sok év tapasztalata is szükséges. Ezenfelül nagy hiány mutatkozik olyan képzett oktatókból, akik egyben tapasztalt hivatásos fordítók, és ismerik az új korszak kihívásait, csakúgy, mint a legújabb pedagógiai elveket. A professzor szerint számos orosz egyetem még mindig a szovjet korszak oktatási elveit alkalmazza a gyakorlatban. Az új oktatási modellek kialakításakor azonban figyelembe kell venni a sikeresen működő modern európai és nemzetközi fordítóképző intézmények programjait, és ezt ötvözni a jól működő orosz képzési hagyományokkal. Külön kihangsúlyozta a fordítások értékelésének fontosságát a képzésen belül, amelyet az egyik legfontosabb mozzanatnak tart. Végül a nemzetközi együttműködés fontosságáról szót

ejtve Garbovszkij példaként említette a CIUTI (Conférence Internationale Permanente d'Instituts Universitaires de Traducteurs et d'Interprètes) nemzetközi szervezetet, amely egyetemi fordító- és tolmácsképző intézetek nemzetközi szövetsége, jelenleg több mint negyven taggal, köztük Oroszországgal. A szervezet évente tart nagygyűlést, továbbá számos nemzetközi konferenciát és továbbképző programot szervez.

A második nap első plenáris előadója Roberto A. Valdeón, a spanyolországi Oviedoi Egyetem professzora volt, aki a hírfordításról tartott igen érdekes előadást. A professzor először néhány olyan tudományos folyóiratot említett, amely külön számot szentelt a témának, többek között az *Across Languages and Cultures* (11. évf. 2. sz.), a *Meta* (57. évf. 4. sz.), valamint a *Perspectives* folyóirat 2015-ben megjelenő különszáma (amelynek Valdeón egyébként a főszerkesztője). A hírfordítás rövid történeti áttekintése során Valdeón kitért a fordításnak az újságírás történetében, valamint az újságírásnak mint szakmának a professzionalizálódásában betöltött szerepére. A kapuőr (*gatekeeper*) terminust használva Valdeón kiemelte a szerkesztők ideológia-közvetítő szerepét a hírek kiválasztásának és rendezésének folyamatában, majd a globalizáció terminusával a globalizációs folyamat újságírásra gyakorolt hatását próbálta illusztrálni. Valdeón ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a hírfordítás területén nagyon fontos a helyi kontextus figyelembevétele, amely értelemben a hírfordítás tulajdonképpen adaptációnak, illetve lokalizációnak is tekinthető.

A második nap következő, és egyben a konferencia utolsó plenáris előadójaként az amerikai Edwin Gentzlert hallgathattuk meg, aki a poszt-fordítástudományról tartott igen elgondolkodtató előadást. A professzor azzal a gondolattal nyitott, hogy a fordítás képes társadalmi változásokat előidézni, ezért a fordítókat tulajdonképpen kulturális hősöknek is lehet tekinteni. Az előző előadókhöz hasonlóan Gentzler is kiemelte a fordítástudomány tudományközi jellegét, valamint azt, hogy a fordítástudományban túl kellene lépni az Európa-centrikus gondolkodásmódon, amely homogén nemzeti nyelvekből és kultúrákból indul ki. Szerinte a határokhöz kötött nyelvek és kultúrák fokozatosan összemosódnak, ezért a fordítástudományban célszerűbb inkább régiókról beszélni. Az amerikai helyzetre példaként Gentzler egy kifejezetten érdekes jelenséget említett. A közvetett fordítás jelensége arra a helyzetre utal, amikor egy bevándorló angol nyelven ír könyvet, amelynek a témája viszont az író saját kultúrájához kapcsolódik. Ilyenkor felvetődik a kérdés: vajon ezeket a műveket, bár nincs hagyományos értelemben vett forrásnyelvi szöveg, lehet-e fordításnak tekinteni? Gentzler szerint ha a Sherry Simon *Translating Montreal* (2012) című könyvében szereplő definíciót vesszük alapul, mely szerint a fordítás olyan írás, amely a más nyelvekkel való érintkezésből meríti az ihletet, akkor a fent említett jelenség tulajdonképpen fordításnak számít. Gentzler hangsúlyozta továbbá a fordítástudományon belüli kulturális fordulat fontosságát, utalva Susan Bassnett és André Lefevere *Translation, History and Culture* (1990), valamint a *Constructing Cultures* (1998) című művére, amelyben a szerzők azt javasolják, hogy a kultúratudományon belül elérkezett az idő a „fordítási fordulatra”, vagyis a fordítást a kultúra központi elemének kellene tekinteni. Ehhez kapcsolódóan Gentzler idézte Sherry Simon *Cities in Translation* (2012) című könyvé-

ben megfogalmazott gondolatát, amely szerint a fordítás adja minden kulturális alkotás alapját, azaz a kultúra alapvetően fordítási jellegű. Ilyen értelemben a fordítás központi eleme az építészetnek, a művészeteknek vagy akár a vallásnak. A poszt-fordítástudomány terminust, ami Gentzler előadásának címében szerepelt, Stefano Arduini és Siri Nergaard használta először a *Translation: a New Paradigm* című cikkben, amely a 2011-ben jelent meg a *Translation* című új, nemzetközi tudományos folyóirat első számában. A cikkben a szerzők azt hangsúlyozták, hogy a fordítás transzdiszciplináris tevékenység és jelenség, amely alapvetően értelmező és operatív eszköznek tekinthető. Saját, 2009-ben megjelent könyvére hivatkozva Gentzler megemlítette, hogy az Egyesült Államokban a fordítás egyre inkább az identitás kifejezésének eszköze.

A „poszt” előtag az említett cikkben arra utal, hogy az új nézőpontok és gondolkodásmódok a hagyományos értelemben vett fordítástudomány határain kívülről érkeznek. Gentzler az irodalmi fordítások fellendüléséről is szót ejtett, legalábbis az Egyesült Államokon belül, kiemelve a kisebb könyvkiadók szerepét (például az Archipelago Books, az Open Letter Books vagy a Dalkey Archive Press). Megemlített továbbá néhány weboldalt, amelyek a kortárs nemzetközi irodalmi fordítások népszerűsítését és támogatását tűzték ki célul. Az egyik ilyen a Rochesteri Egyetem által fenntartott *Three Percent*, amely 2007-ben indult, és a nevét onnan kapta, hogy indulásakor az Egyesült Államokban kiadott könyveknek csupán három százaléka volt fordítás. A másik példa a 2003-ban indult *Words Without Borders* nevű oldal, amely az elmúlt tíz év alatt összesen 119 országból, 92 nyelvből angolra fordított mű megjelenését segítette elő, többek között magyar szerzők műveit. Emellett néhány olyan könyvet, illetve filmet említett, amelynek a témája maga a fordítás. Előadásának végén Gentzler örömmel nyugtázta, hogy az Egyesült Államokban az irodalmi fordítás egyre nagyobb súlyú és egyre láthatóbb jelenséggé, illetve tevékenységgé válik, amelybe nemcsak a képzési programok, hanem a könyvkiadók és különböző irodalmi szervezetek is bekapcsolódnak. Ugyanakkor kiemelte, hogy a poszt-fordítástudomány terminus a nem irodalmi fordítások esetén ugyanúgy érvényes.

A plenáris előadókon kívül a két nap alatt összesen hatvan előadást lehetett meghallgatni igen változatos témákban (például irodalmi fordítás, hírfordítás, tolmácsolás, fordító-, illetve tolmácsképzés, a fordítás szociológiai és politikai/ideológiai aspektusai, nem hivatásos fordítás, audovizuális fordítás, közösségi tolmácsolás, fordítás és kétnyelvű írás, valamint fordításkritika). Az én előadásom a nem hivatásos fordítás, illetve nyelvi közvetítés nyelvoktatásba történő integrálásáról szólt a magyar kontextusban, de az előadásom elején röviden bemutattam a magyarországi fordítástudomány és fordítóképzés történetét és helyzetét is. Összességében elmondható, hogy izgalmas témák kerültek elő az előadások során, és kifejezetten érdekes volt hallani, hogy egy másik kontinensen milyen nyelvekhez és fordításhoz kapcsolódó jelenségek állnak a fordítástudományi kutatások középpontjában.

Fordítók és Tolmácsok Őszi Konferenciája

(Budapest, Corvinus Egyetem, 2013. szeptember 27.)

Seidl-Pécs Olivia

E-mail: olipech@gmail.com

A Budapesti Corvinus Egyetem (BCE), a Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete (MFE) és a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) közös szakmai konferenciája a fordítók, a tolmácsok és a terminológusok munkájának napi gyakorlatából kiindulva kísérelte meg megfogalmazni a minőségbiztosítási követelményeknek mindinkább megfelelő hatékony munkamódszerek legfőbb jellemzőit. E törekvés jegyében választotta a tizenegyedik *Szent Jeromos-napi találkozások* szervezőbizottsága a konferencia mottójául az „*Örök értékek – bevált gyakorlat*” címet.

Dróth Júlia és Gál-Berey Tünde (Villámfordítás) pódiumbeszélgetése a fordításoktatás számára is fontos szempontokat fogalmazott meg. Gál-Berey az általa vezetett fordítóiroda gyakorlati tapasztalatai alapján a Christiane Nord féle előkészítés-központú fordítási folyamatára (Nord 1991) helyett (fordítási utasítás készítése, fordítás elemzése, fordítói stratégia kidolgozása, célnyelvi szöveg létrehozása, utómunkálatok) a hangsúlyt a célnyelvi szöveg létrejöttét követő utómunkálati szakaszra helyezi (a fordítás előkészítése, a célnyelvi szöveg létrehozása, a fordító utómunkálatai, a lektorált verzió kezelése, a megrendelői kifogások kezelése, a projekt pénzügyeinek kezelése). Gál-Berey egységesítené továbbá a hibás forrásnyelvi szöveggel kapcsolatos fordítói magatartást is. A Gál-Berey által ideálisnak tartott eljárás során a fordító jelöli a hibás forrásnyelvi szövegrészt, elkészíti annak célnyelvi megfelelőjét, illetve javaslat formájában megadja a helyesnek vélt forrásnyelvi szövegrészt és annak célnyelvi fordítását is.

Papp Eszter, a LEG Magyarország Zrt. terminológusa és a Károli Gáspár Református Egyetem (KRE) oktatója részletesen bemutatta a terminológus munkájának sokrétűségét, ami kiterjed a terminológia kézi vagy gépi kivonatolására, a megfelelő forrásnyelvi szegmensek kiválasztására, ellenőrzésére és egységesítésére, illetve a célnyelvi terminusok beazonosítására. Az előadás felhívta a figyelmet a forrásnyelvi és célnyelvi megfeleltetés nehézségeire is. A szakszótárak, adatbázisok, szakkönyvek, oktató anyagok, más kiadványok és akár szakemberek segítségével egyértelműsített terminológiai adatbázisok bővítése és naprakészen tartása viszont a fordítási idő és költségek hatékony csökkenésén túl a terminológiai konzisztencia megteremtésével hozzájárulnak a fordítások minőségbiztosításához.

Klaudy Kinga egyetemi tanár előadása az általa alapított ELTE BTK Fordító- és Tolmacsképző Tanszék negyvenéves történetét tárta a hallgatóság elé. Megismerhettük az 1973-as kapunyitás szűkös kereteit, a fordítás és tolmácsolás iránt érdeklődő nyelvész-nyelvtanárok és a gyakorló fordítókból és tolmácsokból verbuvált oktatói gárda szakmai irányelveit, a kezdetben féléves posztgraduális képzésből kinőtt szakfordító és tolmács szakirányú továbbképzés, az EU-konferenciatorlmács szakirányú továbbképzés, a kétéves mesterképzés, valamint a PhD-program bemeneti követelményeit és célkitűzéseit, illetve az immár tanszéki keretek között zajló hazai fordító- és tolmácsképzés nemzetközi kapcsolatrendszerét és rendszeresen megjelenő kiadványait.

A délelőtti kerekasztal a különleges nyelveken való tolmácsolás és fordítás problematikáját vizsgálta, számba vette azokat a kihívásokat, amelyekkel a fordító/tolmacs ilyen esetekben szembesül és azokat az eszközöket és megoldási lehetőségeket, amelyek a rendelkezésére állnak. A szekcióbeszélgetést Simon Éva, az MFE elnöke moderálta, a kerekasztal résztvevői pedig a magyar fordítási/tolmácsolási gyakorlat számára különleges nyelveket képviselték, így az ír nyelvet – Pődör Dóra (KRE BTK – dékánhelyettes, tanszékvezető egyetemi docens), az arab nyelvet – Dévényi Kinga (BCE – docens), az afrikai nyelveket – Csirpák Lilli (Volapük Bt.) és a délszláv nyelveket – Guelmino Szilvia (Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda). A különleges nyelven való tolmácsolás és fordítás nehézségei közé tartozik a szótárak hiánya, az angol vagy orosz közvetítő nyelv használata, így a fordító/tolmacs a lingua franca-n túl többnyire egynyelvű szakszótárookra, helyesírási útmutatókra és a különleges nyelveken írt eredeti jogszabályokra támaszkodhat.

A délutáni előadások sorát Szomráky Béla (tolmacs, újságíró) előadása nyitotta a diplomáciai szintű tolmácsolási gyakorlat bemutatásával. Szomráky felhívta a figyelmet arra, hogy a diplomáciai szintű tolmácsolás legfontosabb ismérve a kimondott szavak súlya, hisz a politikusok mondanivalója azonnal megjelenik a tolmácsok közvetítésével. A diplomáciai szintű tolmácsok legfontosabb jellemzői közé tartozik a határozottság, az erő és bátorság, az egyensúly, a tisztelet és a problémamegoldó képesség.

Simon Éva (MFE elnök, Alternance Kft.) előadása az egyes fordítási megbízások teljesítésével járó szervezési, menedzselési munkák nehézségeire világított rá. A fordítási projekt menedzsment számára minden esetben kihívást jelent a költséghatékonyság és a minőségbiztosi kritériumok összehangolása, az adott projekt során foglalkoztatott fordítói csoport működtetésével járó vezetői feladatok ellátása, illetve a fordítási folyamat kézben tartása, a részhatáridők és határidők pontos betartása.

Lengyel Isván (Kilgray Fordítástechnológiai Kft.) a gépgyártásra, gyógyszeriparra, autóiparra, elektronikai- és számítástechnikai iparra jellemző, többnyelvű projektek esetében vizsgálta a fordítási minőség értékelésének nehézségeit. Az ipar egyes területein alkalmazott eltérő módszerek hol hibatispológiát, hol ellenőrzési- vagy többdimenziós minőségmodellt vagy éppen egy egységes értékelési módszertant kínálnak a folyamatminőség követésére. Mindezen minőségmérési szempontok közös ismérve a specifikációknak való megfeleltetés igénye. Optimális esetben a fordítási szolgáltatást igénybe vevő vállalatok a mi-

nősegi irányelveket meghatározó fordítási utasítások, stílusmutatók és terminológiai adatbázisok megadásával maguk is nagymértékben elősegítik a kívánt minőségbiztosítási elvek betartását.

A konferencia záró fórumbeszélgetése a magyar terminusok létrejöttével, elterjesztésével és egységes használatának kérdésével foglalkozott. A Prószéky Gábor (PPKE ITK kutatási és innovációs dékánhelyettes, MorphoLogic Kft.) által moderált kerekasztal résztvevői Papp Eszter (KRE, LEG Magyarország Zrt.), Gáspár Endre (KIM, Európai Unió Jogi Főosztály), Fischer Márta (BME), Rádai-Kovács Éva (Fordítói Segélyszolgálat, Európai Gazdasági és Szociális Bizottság) és Végő László (MultiLingua Kft.) voltak. A résztvevők hozzászólásai alapján a magyar szakszókincs legsúlyosabb napi problémái közé tartozik, hogy (1) a nem közpénzekből (hanem az egyes üzleti megrendelők kérésére) létrehozott terminológiai adatbázisok nem válnak közkinccsé, hogy (2) Magyarországon (a magyar fordítások hiányában) az angol szövegezésű szabványok használata miatt nem alakult ki a naprakész magyar technikai szakszókincs, hogy (3) az anyagi keretek hiánya miatt az államilag finanszírozott terminológiai adatbázisok (pl.: TERMIN) frissítése nagymértékben akadozik, illetve hogy (4) az egyes fórumokon (HuTerm, TermInfo) megvitatott terminológiai kérdések után nincs olyan visszacsatolási lehetőség, ahol a fórum tagjai értesülhetnek a kiválasztott megfeleltetés véglegesítésének szempontjairól. A kerekasztal résztvevői ezért egyhangúlag támogatták egy hazai terminológiai és lexikográfiai központ létrejöttét, ami egyrészt egységesítő, másrészt tanácsadó szerepet is ellátna.

Irodalom

- Nord, Ch. 1991. *Textanalyse und Übersetzen. Theoretische Grundlagen, Methode und didaktische Anwendung einer übersetzungsrelevanten Textanalyse*. Heidelberg: Julius Groos.

ProFord Őszi Konferencia

(Budapest, PPKE BTK, 2013. szeptember 20.)

Faludi Andrea

E-mail: faludiandi@gmail.com

Szeptember 20-án rendezték meg a Professzionális Fordításslélgátatók Egyesülete (a továbbiakban ProFord) Őszi konferenciáját. Az eseményt aktív marketingtevékenység előzte meg azzal a szlogennel, hogy a ProFord őszi konferenciája „megújítja a fordítói konferencia-szcénát”. A szervezők egy szenzációs bejelentéssel is készültek: „most már biztos: megtörténik, amire húsz éve vár a szakma” – olvasható még ma is a ProFord Facebook-oldalán (<https://www.facebook.com/proford.hu>).

A konferenciának a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara (a továbbiakban PPKE BTK) adott otthont, a lebonyolításban részt vettek a PPKE BTK fordítóképzős diákjai is. A konferencia tehát a hagyományostól némileg eltérő céllal, ennek megfelelően eltérő forgatókönyvvel várta vendégeit. A szakmai kapcsolatépítés lehetősége nagy hangsúlyt kapott, elsősorban ennek a technikai hátterét igyekeztek megteremteni hosszú ebéd- és kávészünetekkel. Így mindössze két, úgynevezett *keynote speaker* vitaindító előadásra került sor. Két kerekasztal-beszélgetés és a fordítóirodák standjai teremttették meg a konferencia interaktív jellegét, emellett két szekcióban a ProFord tagjainak, azaz közülük összesen nyolc nyelvi szolgáltatónak és a fordit.hu-nak volt lehetősége a bemutatkozásra öt-öt percben. A konferencia teljes anyaga elérhető a fordit.hu oldalán: <http://www.fordit.hu/cikkek/2013-10-03-proford-oszi-konferencia-eloadasok/>.

A konferenciát Bán Miklós, az Espell Fordítás és Lokalizáció Zrt. ügyvezető igazgatója és a ProFord elnöke, nyitotta meg. Ekkor került sor arra a bejelentésre, hogy a ProFord megállapodást kötött a Magyar Fordítók és Tolmácsok Egyesületével (a továbbiakban MFTE). A megállapodás célja, hogy megfogalmazza a fordításslélgátatók és alvállalkozóik közötti üzleti együttműködésről szóló alapelveket. Többek között rögzíti a minőségi elvárásokat, az optimális technológiai hátteret, a fordítás és lektorálás minimum árait. Ehhez hasonló – a piac keresleti és kínálati oldalát átfogó – szabályozás korábban még soha nem jött létre Magyarországon. A dokumentum kizárólag a fordítási és lektorálási tevékenységre vonatkozik, a tolmácsolásra nem tér ki. A tizenhat oldal hosszú *Fordítói Együttműködési Megállapodás* szövege pdf-formátumban az alábbi internetcímen érhető el: http://www.fordit.hu/media/files/memorandum_mfte_proford_20130911.pdf.

A dokumentum definiálja a megállapodás szempontjából legfontosabb fogalmakat, például a *fordítás*, *fordító*, *fordításslétszolgálat*, *gépi fordítás*, *szövegpárhuzamosítás*, *fordítási memória*, *terminológiai adatbázis*, *nem megfelelő minőségű fordítás* stb. fogalmát. Eszerint a *nem megfelelő minőségű fordítás* a következőket jelenti:

Nem megfelelő minőségű a fordítás, ha az csak nyelvi és tartalmi hibák javításával, mondat szintű változtatások révén tehető elfogadhatóvá. Nem megfelelő a fordítás minősége abban az esetben sem, ha a Fordító, Lektor vagy Fordításslétszolgálat nem használta helyesen a megrendelő által rendelkezésre bocsátott terminológiát, segédanyagokat, nem tartotta be a fordítási útmutatóban foglaltakat.

A megállapodás alighanem legizgalmasabb pontja a minimum árak rögzítésének kérdése. A felek „minimális normál határidős fordítási díjat ajánlanak”, amelyet forrásnyelvi szóáron rögzítenek. Ez 8,00 Ft+áfa, a minimális lektori díjat 3,00 Ft+áfa, míg az írásbeli nyelvi szolgáltatás minimális óradíját 1.800 Ft+áfa értékben határozzák meg. A minimum ár célja, hogy ennél alacsonyabb árak kiszabására ne legyen lehetőség, ugyanakkor ettől való eltérést csak különleges esetekben ajánlanak, például sürgősség vagy kiemelten nehéz szakszöveg esetén, illetve hétvégi, éjszakai munkavégzés miatt. Az ár lefelé módosítását indokolhatja mennyiségi kedvezmény vagy úgynevezett „tanulóár”, amely pályakezdő fordítók szakmai gyakorlata vagy új fordító tesztelése során alkalmazható (FEM: 14-15). A megállapodást a helyszínen a ProFord részéről Bán Miklós, az MFTE részéről Schaffler György írta alá.

A konferencia első előadója Anne-Marie Colliander Lind, független fordításipari tanácsadó (korábban a Common Sense Advisory európai igazgatója, illetve a Trados Scandinavia ügyvezetője) volt. Előadásában a nyelvi szolgáltatások fejlődési irányvonalával foglalkozott, és kitért a fordításslétszolgálatok három nagy kihívására, melyek a fordítandó szövegek mennyiségének növekedése, a CAT (fordítástámogató) eszközök terjedése és folyamatos fejlődése, illetve a diszintermediáció, azaz a közvetítők kihagyása a fordítás folyamatából. A mennyiség növekedése elsősorban a globalizációnak köszönhető, ugyanis a globalizmus jelenségével párhuzamosan megnövekszik a lokális nyelvek jelentősége. (Az előbbieket Lind egy kutatási példával is igazolta, miszerint az anyanyelvünkön elérhető honlapokon lényegesen több időt töltünk, amit a globális piaci jelenlétre törekvő szereplőknek célszerű szem előtt tartani.) A mennyiség növekedése egyértelműen maga után vonzza a CAT eszközök használatának szükségességét, míg a diszintermediáció általános jelenség szinte az ipar minden területén. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a fordítóirodák lehúzzák a rolót; Lind megoldási javaslatot is kínált számukra. A szolgáltatók elsődlegesen specializációval védekezhetnek, egy-egy doménre való szakosodással fenntarthatják piaci részarányukat, míg a fordítóknak fel kellene ismerniük a közösség erejét, és közös fordítói adatbázis, illetve memória kiépítésével javíthatnának piaci helyzetükön.

Lind előadása után öt magyarországi nyelvi szolgáltató villámbemutakozását hallgathattuk meg. Bemutakozott a Napos Oldal Kft., az M-Prospect Ok-

tatási és Szolgáltató Kft., az Edimart Tolmács- és Fordítóiroda Kft., az Afford Fordító- és Tomácsiroda Kft. és a Turrís-Babel Fordító, Lektoráló, Tolmács és Nyelvoktatási Kft. A bemutatkozásokról készült videofelvételek megtekinthetők a ProFord Facebook oldalán is: <https://www.facebook.com/proford.hu>.

Az első bemutatkozó Alistair Binks, a Napos Oldal Kft. igazgatója volt. A Napos Oldal egy magyar–szlovák vállalatcsoport, évente öt-hatszáz projektet bonyolítanak, ennek közel egyharmada magyar nyelvű. Főként az egészségügyre és szoftverlokalizációra specializálódtak. Jelentős hangsúlyt fektetnek a minőség kérdéseire, ami megnyilvánul a fordítók kiválasztásában és a minőségellenőrző eszközök használatában is. A minőségellenőrzésben elsősorban a konzisztenciára és a terminológia egységességére koncentrálnak.

Az M-Prospect Kft. részéről Kovács Máté mutatkozott be az 1996-tól működő cég képviselőjeként, amely kezdetben nyelviskolaként funkcionált, majd a szolgáltatások közé bekerült a fordítás, tolmácsolás, tréningek tartása. 2006-tól foglalkoznak kifejezetten nyelvi szolgáltatásokkal, mára a nemzetközi szinten is jelen vannak. Elsősorban műszaki fordítással foglalkoznak, 2012-ig a Trados magyarországi viszonteladói, pillanatnyilag az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Tanszékén oktatnak francia–magyar fordítást, projektmenedzsmentet és fordítástechnológiát.

Béres Brigitta, az Edimart Kft. értékesítője elmondta, hogy 2005-től tevékenykednek fordításslátogatóként. Jelenleg a cégnek nyolc alkalmazottja és mintegy ötszáz ügyfele van. A MemoQ fordítástámogatót részesítik előnyben, céljuk, hogy felkeltsék az igényt a minőségi nyelvi szolgáltatások iránt.

Varga Katalin, az Afford Kft. szakmai vezetője mutatkozott be következőként. Az Afford 2004-ben indult két alkalmazottal, ma tizenhárman dolgoznak a cégnek. Fordítással, lokalizációval, tolmácsolással foglalkoznak, főként export céllal. Belső fordítóval is rendelkeznek, emellett szeretettel várják a külső kezdő fordítókat is. Elsősorban MemoQ-ot, de Tradost is használnak.

A Turrís Babel Kft. szintén 2004-től van a piacon, ahogyan Breuer Ádám ügyvezető elmondta, a „fennmaradás érdekében” közel-keleti és távol-keleti nyelvekre (pl. héber, arab, kínai) specializálódtak. Kapcsolatban állnak az ELTE és a Budapesti Műszaki Egyetem fordítóképzőivel. Jótékonykodni is szeretnek, ez a legtöbb esetben ingyenes nyelvoktatást jelent, így például az ELTE-n kínai nyelvet is oktatnak.

Az első kerekasztal-beszélgetés témája a nyelvi minőség, szolgáltatási minőség volt. A beszélgetés résztvevői megtestesítették a fordítási folyamat szinte minden szereplőjét, tehát szabadúszó fordító, vezető magyarországi fordítóirodák értékesítési szakembere, projektmenedzsere és a fordítást igénybevevő ügyfél is jelen volt a beszélgetés résztvevői között. Név szerint Bács Léna villamosmérnök, angol–orosz fordító; Munkácsi Péter szabadúszó fordító főként magyar–német nyelvpárban; Béres Brigitta az Edimart Kft. értékesítő szakembere; Gábor Livia az Intercontact Kft. projektmenedzsere és Votisky Anna a Vodafone belső kommunikációs szakértője. A beszélgetés moderátora, Bán Miklós elsőként arra kérdezett rá, hogy kinek mit jelent a minőség, és ez milyen tényezőkre bontható le. Az elhangzottak alapján egy fordítóiroda szempontjából a minőség komplex dolog. Egyrészt jelenti a produktum minőségét, másrészt

a szolgáltatás színvonalát (amelyet olyan tényezők alkotnak, mint az ügyfélkezelés, kommunikáció, projektmenedzsment stb.). A fordító szempontjából a minőség az irodák által támasztott követelményként ragadható meg, és a következő feladatokat rója a fordítóra: jó nyelvi színvonal, ügyfélspecifikus szóhasználat, szakspecifikus jellemzők használata, precizitás. Az egyetlen végfelhasználó sokkal inkább a szolgáltatás minőségére, mintsem a nyelvi minőségre helyezte a hangsúlyt. Votisky Anna elmondta, hogy egy fordítóiroda kiválasztásában olyan szempontok játszanak szerepet, mint a gyors reakció, precizitás és találékonyság, ezt további szubjektív szempontok egészíthetik ki (főként marketingfordítás esetében), mint például a fordító „ráérése” az adott cég „stílusára”.

A beszélgetés tanulsága, hogy a fordítóipar még adós a fordítási minőség objektív mérési gyakorlatának leírásával. Vannak természetesen próbálkozások, szabványok a minőség mérésére, de egyelőre nincs egységes gyakorlat. Lind előadására reagálva elhangzott, hogy a fordítóiroda egyfajta minőségi szűrőként is működik, ezért bár úgy nevezett „köztes szereplő” a fordítás folyamatában, mégsem hagyható ki abból. Emellett további adminisztratív és technikai (pl. DTP, CAT eszközök) szolgáltatásokat nyújt, ami miatt nem „cserélhető le pár projektmenedzserre és néhány szabadúszó fordítóra”.

A második előadásban Rudy Tirry, a Lionbridge Belgium ügyvezetője és a BQTA (Belgian Quality Translation Association) elnöke mutatta be az EUATC (European Union of Associations of Translation Companies) kutatás eredményeit, amely az európai fordítóirodák kapcsolatait és jövőbeni várakozásait vizsgálta. A kutatás 24 ország fordítóirodáit célozta meg, összesen 218 válasz érkezett. A válaszok alapján megállapítható, hogy az exportra szánt termelés a fordítóirodák felénél alacsony vagy nagyon alacsony. Ez alól egyébként Magyarország kivétel, ugyanis nálunk a fordítások döntő többsége exportcélú. A fordítások doménjének tekintetében egyértelműen az ipar témaköre a leggyakoribb: 218 válaszból 171 foglalkozik vele; a második leggyakoribb a szolgáltatás doménje, ezt 158-an jelölték meg. A szakosodás egyelőre nem kifejezetten jellemző, az irodák 11%-a jelezte, hogy egy bizonyos témakörre specializálódott, míg a többség, körülbelül a fordítóirodák fele mindenre koncentrált, míg nagyjából 40% szintén mindenre, de egy-két területre kiemelten figyel. A kutatás kitért a technológiába vetett bizalom mértékére is. Ez alapján az európai fordítási szolgáltatók leginkább a fordítási memóriában bíznak, legkevésbé pedig a gépi fordításban. A szolgáltatók nagy része a jövőben nem is tervezi használni a legújabb technológiákat, mint például a gépi fordítást vagy a crowdsourcingot. A fordítók megítélése is górcső alá került: az irodák nagy általánosságban kevésbé elégedettek a fordítókkal, főként a díjazás és a szoftverismeret tekintetében. Megtudtuk, hogy a jövőt illetően a fordítóirodák nagy arányban optimisták, növekedésre számítanak.

Tirry előadása után három újabb nyelvi szolgáltatóval ismerkedhettünk meg; ezek az Intercontact Fordító és Pénzügyi Tanácsadó Kft., az A Lex Expert Műszaki és Fordító Iroda Kft., az Espell Zrt. Továbbá a fordit.hu is bemutatkozott.

Az Intercontact Kft. 1991-ben egy alkalmazottal indult, ma a vállalkozásnak 16 munkatársa van. Mendel Vera elmondta, hogy 2002 és 2012 között a

Budapest Business Journal által összeállított listán ők voltak Magyarország legnagyobb éves árbevételű, magánkézben lévő fordítóirodája. Főként igazságüggyel és európai uniós dokumentációk fordításával foglalkoznak.

Az A Lex Expert Kft. 1991-ben alakult, 1996-tól létezik mai formájában. Családi vállalkozásról van szó, és mindenáron igyekeznek megőrizni a családi jelleget – mondta el Hajós Kata, a vállalkozás alapítójának lánya. Meggyőződésük, hogy a technika fejlődésével lépést kell tartani, és hogy a technikai megoldások ebben a szakmában a minőségi és mennyiségi követelményeket hozzák összhangba.

A jelenleg piacvezető Espell Zrt.-t Bán Miklós mutatta be, az alapinformációkon túl – minthogy elsősorban fordítással és szoftverhonosítással foglalkoznak, pillanatnyilag 40 alkalmazottal rendelkeznek és hozzávetőleg 2300 projektet teljesítenek egy évben – az általuk fontosnak tartott értékekre helyezte a hangsúlyt. Ilyenek például a kortárs művészet iránti érdeklődés és annak támogatása, jótékonyág és a „Nyitottak vagyunk” kampány, amelyet a Google-lal és a Prezivel közösen álmodtak meg.

Ezután a 2000-ben indult fordit.hu mutatkozott be, amely mára 2079 regisztrált taggal rendelkezik. Bálint András, a cég alapítója, négy programjukról számolt be, elsőként a Lingua Park Klaszterrel közösen létrehozott gyakornoki programról, amelynek lényege, hogy a szakfordítóképzésből kilépők ingyenesen regisztrálhatnak a fordit.hu oldalán, ahol 41, a gyakornoki képzésben részt vevő fordítóirodával vehetik fel a kapcsolatot. Továbbá rendelkeznek egy állásprogrammal, amely a kereslet és a kínálat egymásra találását hivatott elősegíteni. A technológiai program lényege a legújabb fejlesztések bemutatása, terjesztése és csoportos vásárlások szervezése, mindezt pedig a fordítóipar legfontosabb híreit közlő hírszolgáltatás egészíti ki.

A villámbemutatók után került sor a második, a projektmenedzsment kérdéseit feszegető kerekasztal-beszélgetésre. A beszélgetésben részt vett Michael Lyons szabadúszó fordító; irodák értékesítési szakemberei: Muhi András, a Concord Fordítóiroda Kft. cégvezetője, Téry Andrea, az Afford Kft. operatív vezetője és Bierbaum Adrienn, az Espell Zrt. üzletfejlesztési vezetője. Továbbá Sperla Ervin szakfordító és projektmenedzser, valamint Éless Dénes a Red Bull Hungaria Kft.-től az ügyfél, azaz végfelhasználó személyében. A beszélgetést, amelynek célja a projektmenedzsmenttel kapcsolatos különböző nézőpontok megismerése volt, Varga Katalin, az Afford Kft. projektvezetője moderálta. A projektmenedzsmentet és a projektmenedzser életét Urbán Miklós (Espell Zrt.) modellezte a kísérleti fizika eszközeivel. Eszerint a projektmenedzser egy kis piros pötty a nyugalom tengerén, amelyet a megrendelők viharai kavargathatnak fel, és ennek következtében egyre nő a nyomás a projektmenedzseren. Az elmélet lényege, hogy ha a projektmenedzser megfelelő módon lavírozik a tengeren, akkor ez a nyomás elviselhető szintre csökkenthető. (A kísérlet megtekinthető az alábbi linken elérhető videó 3. perctől: <http://www.fordit.hu/cikkek/2013-10-09-kerekasztal-projektmenedzsment>.) A beszélgetés olyan problémákat járt körül, mint a felelősség, illetve jogi felelősség, felelősségbiztosítás kérdései. Azt, hogy ki milyen felelősséggel tartozik a fordítás minősége tekintetében, általában szerződés rögzíti. Izgalmas probléma az időgazdálkodás, illetve a „puffer”

versus bizalom kérdésköre. Sokszor tapasztalható, hogy a fordítási folyamatban gyakran magára a fordítás kivitelezésére jut a legkevesebb idő. Ez azért fordulhat elő, mert a rendszerben rengeteg az úgynevezett „puffer”, azaz a szereplők kockázatmenedzsment céljából automatikusan beépítenek bizonyos mennyiségű időtartalékot az általuk „menedzselt” folyamategységbe. Ezáltal a fordításra, lektorálásra stb. a lehető legkevesebb idő marad, és ez természetesen a fordítás (mint végtermék) minőségére is hatással van. Bán Miklós felvetette, hogy a folyamatba „puffer” helyett több bizalmat helyezhetnénk, így több idő jutna a szakemberek számára, amivel javulhatna a minőség is. Továbbá rendkívül fontos az időgazdálkodás és a minőség szempontjából is a fordításelőkészítés szerepe, értve ez alatt technikai előkészítést, referenciák összekészítését vagy akár a terminológiakészítést, hogy a fordító valóban a fordításra tudja szánni a legtöbb időt.

A konferenciát tombola (és kapcsolatépítési lehetőséget nyújtó „buli”) zárta, ahol olyan értékes nyeremények kerültek kisorsolásra, mint a MemoQ legfrissebb verziója vagy féléves ingyenes regisztráció a fordit.hu oldalára.

Források

- FEM = Fordítói Együttműködési Megállapodás, http://www.fordit.hu/media/files/memorandum_mfte_proford_20130911.pdf, utolsó megtekintés: 2013. november 2.
- ProFord facebook, <https://www.facebook.com/proford.hu>, utolsó megtekintés: 2013. november 2.
- ProFord Őszi konferencia teljes anyaga, <http://www.fordit.hu/cikkek/2013-10-03-proford-oszi-konferencia-eloadasok>, utolsó megtekintés: 2013. november 2.
- Urbán Miklós bemutatója a projektmenedzsmentről, <http://www.fordit.hu/cikkek/2013-10-09-kerekasztal-projektmenedzsment> 3:00, utolsó megtekintés: 2013. november 2.

Bemutatkozik a Szegedi Fordításkutató Műhely

Lesznyák Márta

E-mail: lesznyakm@t-online.hu

Az 1990-es évektől kezdődően Magyarországon látványos fejlődésnek indult a fordítástudomány, amelynek hatása 2000 után már Szegeden is érezhető volt. Egyre több fordító, nyelvész vagy pedagógus szakember választotta kutatási témájául a fordítást vagy a tolmácsolást. Legtöbben ismertük egymást, vagy ha nem, hát tudtunk egymásról, de a találkozásaink legtöbbször véletlenszerűek voltak. Némi idő eltelte után egyre többen éreztük úgy, hogy sokat tudnánk segíteni egymásnak, ha találkozásainkat és munkánkat szervezett keretek közé terelnénk. E gondolat jegyében alakult meg 2010 októberében a Szegedi Fordításkutató Műhely, amely a kezdetektől napjainkig hét szegedi kutató (Asztalos-Zsembery Eszter, Bakti Mária, Dudits András, Farkas Ildikó, Lesznyák Márta, Pusztai-Varga Ildikó és Sermann Eszter) munkáját fogja össze. Ebben a rövid írásban a Műhely eddigi tevékenységét szeretném összefoglalni.

A Műhely összetétele a kutatók érdeklődési köre szempontjából kifejezetten sokszínű: Asztalos-Zsembery Eszter fordításértékelési eljárások kidolgozásával foglalkozik, Bakti Mária a tolmácsoláskutatás egyik jeles hazai képviselője, míg Dudits András a fordítói olvasás vizsgálata terén szerzett érdemeket. Farkas Ildikó kutatási témája a magyar nyelvű uniós jogszabályok szövegezési-fordítási folyamata, Lesznyák Márta a fordítói kompetencia fejlődésével foglalkozik, Pusztai-Varga Ildikó kulturálisan kötött kifejezések fordítását vizsgálja műfordítások során, végül Sermann Eszter terminológiára és szabványosításra koncentrált kutatásaiban. A sokoldalúság mindenképp erénye a csoportnak, ugyanakkor néha komoly feladatok elé is állít bennünket. A sokszínűségből eredő lehetőségeket és feladatokat áttekintve a Műhely megalakulásakor a következő (helyenként igen ambiciózus, és inkább hosszú távra vonatkozó) célokat tűzte maga elé:

- a közös kutatómunka elősegítése, támogatása,
- szakmódszertani előadások szervezése és tartása az SZTE karok szakfordító- és tolmácsképző programjainak oktatói számára,
- szakmai előadások és viták szervezése és tartása,
- nyilvános szakmai előadások (Szegedi Fordítástudományi Estek) szervezése, helyi és meghívott előadók részvételével,

- a szegedi fordítás- és tolmácsoláskutatás eredményeit bemutató kiadványok szerkesztése, gondozása,
- konferenciák, szakmai rendezvények szervezése.

A Műhely első három évére visszatekintve azt mondhatjuk, hogy a kisebb anyagi ráfordítást igénylő feladatainkat sikeresen végezzük. A Műhely első éve az ismerkedés jegyében telt: minden résztvevő bemutatta kutatási témáját, készülő vagy már elkészült PhD disszertációját. Az előadások, vagy inkább megbeszélések, kifejezetten oldott, jó hangulatban teltek, a tagok nagyon sokat segítettek egymásnak ötleteikkel, konstruktív kritikái megjegyzéseikkel, és nem utolsósorban jó szándékkal és támogató hozzáállással. Míg a Műhely megalakulásakor mindössze egy kutató rendelkezett PhD fokozattal, ma ez a szám már négyre nőtt, további egy kutató pedig dolgozatának bírálatait várja. Így reményeink szerint hamarosan öt minősített kutatója lesz a csapatnak.

A Műhely munkájától függetlenül, de azzal körülbelül azonos időben erősödött meg a fordítóképzés a Bölcsészettudományi Karon. A Műhely megléte nagyban segíti a fordítóképzést is, hiszen – bár a tagok a Szegedi Tudományegyetem különböző karain dolgoznak, mindannyian tanítanak a fordítóképzésben is. A Műhely egyfajta hálózati központként kiváló teret biztosít nemcsak a kutatással, hanem az oktatással vagy gyakorlati (fordító, tolmács) tevékenységekkel kapcsolatos információk áramoltatásának is: tudunk segíteni egymásnak, szakirodalmat adni, órát tartani, de fordítani vagy tolmácsolni is, ha éppen olyan munka akad a városban.

2011 őszétől kisebb-nagyobb rendszerességgel szakmai előadásokat szervezünk „Szegedi Fordítástudományi Szeminárium” néven. Ennek során Műhelyünk tagjai közül előadóként szerepelt Bakti Mária, Lesznyák Márta, Pusztai Varga Ildikó és Sermann Eszter. Meghívott vendégelőadóként köszönthettük Bóna Juditot, Csehó Tamást és Heltai Pált.

2011 novemberében az egri kutatócsoport meghívására a Műhely két tagja, Bakti Mária és Pusztai-Varga Ildikó a Tudomány Napja alkalmából előadást tartott Egerben.

Mivel a Műhely tagjai igen különböző témákban folytatnak kutatásokat, nagyon gyorsan egyértelművé vált, hogy kicsi a remény olyan projekt kivitelezésére, amelyben minden kutató részt tud venni. Megpróbáljuk azonban kihasználni azt a lehetőséget, hogy a közeli témában kutató szakemberek együtt tudjanak dolgozni, illetve publikálni. Ennek keretein belül került sor Bakti Mária és Lesznyák Márta, valamint Bakti, Lesznyák és Asztalos-Zsembery közös munkájára, amely több közös publikációt is eredményezett.

A Műhely rövid távú céljai között szerepel egyrészt a „Fordítástudományi Szeminárium” sorozat folytatása rangos előadókkal. Másrészt a kutatóműhely öt tagja a közeljövőben a kulturális kompetencia és a kulturális ismeretek fordítói és tolmácsi munkában betöltött szerepét tervezi vizsgálni.

Summaries in English

Henrietta ÁBRÁNYI

A Possible Teaching Method of Computer-Assisted Translation Tools

Abstract: As a result of the globalisation and technological development of the past few decades computer-assisted translation tools have become compulsory for almost all translators, and therefore a compulsory part of the curriculum in translation training institutions. However, if computers are integrated into the complex process of translation, several difficulties may arise: if a translator's computer skills are not solid enough, any issues that arise may take a lot of time and energy to solve, which can also affect the quality of the translated text. For supporting and not hindering the work of translators, it is important to use computer-assisted tools as automatically and routinely as possible. It is, however, nearly impossible to reach this aim with traditional teacher-centred methods, where students are passive recipients of knowledge presented by the instructor. In this paper I describe a possible teaching method of computer-assisted translation tools based on Donald Kiraly's student-centred educational model (1995 and 2000). After a theoretical introduction and comparison of the two methods I present the above mentioned method and its use in practice at the ELTE BTK Department of Translation and Interpreting. At the end of the paper I highlight some possible difficulties and research topics in connection with the presented method.

Keywords: computer-assisted translation, teacher-centred education, student-centred education, methodology, translation competence

Zoltán CSÖRGŐ

What and Whom Should the Court Interpreter be Loyal to?

Abstract: It can be deduced from the socio-linguistic classification and comparison of different interpretation events that there may be an unusually wide array of language varieties present both in the original and the target languages. In practice, this linguistic diversity raises a number of professional issues for the interpreter. Intra- and interlingual differences between the spoken and written language, the diversity of dialects and sociolects, and the regional diversity of German as a multi-centred language are suitable examples for the problems of linguistic mediation in a context where communication is difficult to implement unless there is culturally specific adaptation. However, adaptation is based on interpretation and explanation, which, in a court procedure, is not always the task of the interpreter but rather of the court. Role conflicts, issues around professional identity and loyalty in the court interpretation of language varieties generate interesting dynamics. This study explores these factors through concrete, practical examples, and it also formulates recom-

mendations for the relevance of retaining different linguistic variants in interpretation.

Keywords: court interpretation, language variety, sociolinguistics, realia, equivalence

Erzsébet DRAHOTA-SZABÓ

Realias as Intertextual Elements in Cultural Space. On Realia-type Set Expressions

Abstract: This paper is centered around the author's broad definition of realias and its corresponding interpretation of culture. The starting point is that realias function as coherence-forming intertextual elements both in culture as a macrodiscourse, as a textual space, as well as in a given literary text, and as such realias have centrifugal and centripetal force. Such forces characterize set expressions as well, which are a form of microtexts. The paper, using the methods of contrastive phraseology, discusses non culture-bound set expressions first, followed by the discussion of the types of culture-bound set expressions, with several examples from different levels of the linguistic system. Linguistically and/or culturally bound set expressions are defined as realia-type set expressions, because they trigger association chains in the mental lexicon of people belonging to the same culture, in other words, because of the shared linguistic and cultural background knowledge they have intersubjective connotations. Next, the paper discusses some transfer operations from Hungarian literary texts and their German translations, with special emphasis on translation and/or reception losses, taking into consideration the point-of-view of the audience as well as that of the translator. The purpose of the text analysis is to prove that translation decisions are not determined by the existence or lack of system-level equivalent phrases or expressions, instead, they are determined by the micro- and macrotextual relevance of the set expressions and the subjective decisions and the creativity of the translator.

Keywords: realia, cultural textual space, intertextuality, connotations, realia-type set expressions

György HELL

Translation in French Renaissance

Abstract: French renaissance only partially imitates the views of Italian humanists in questions of translation theory. Characteristic conceptions of the two countries are displayed in the article in a comparison of Bruni's and Dolet's works about translation theory. Through the emphasis of translating into the vernacular and the analysis of its problems French humanists prepared and established the theories of the field for the next centuries. Relation between literal and free translation used with equal emphasis by French renaissance humanists is analysed in the paper through different examples and is

traced back to a synthetic and analytical way of understanding and producing texts. The final part treats general questions of translation theory based on the previously made statements.

Keywords: translation, French renaissance, Dolet, Bruni, literal translation, free translation, analytical translation, synthetic translation

Márta SERESI

The role of Communicational Distance in a Video Conference Environment during Remote Interpreting

Abstract: This paper analyses remote interpreting and interpreting in a video conference environment. In the first section, it discusses the advantages and specific difficulties of remote interpreting, as well as the objective, technical and subjective, psychological reasons behind them. The research findings, revealing the objective difficulties of remote interpreting, will be analysed against the background of cognitive models of interpreting. In the second section of the paper the use of remote interpreting and video conference equipment in interpreter training will be discussed. The virtual classes organized in the Department of Translation and Interpreting of ELTE will be described, and their larger context as well as the results of a survey conducted among the participating students will be presented.

Keywords: remote interpreting, video conference, mental representation, inference, interpreter training, virtual classes

Andrea Éva MÉSZÁROS

What Goes on in the “Black Box?” A Review of the Methods Currently Available for Translation Process Research

Abstract: There are two typical directions in Translation Studies research: one focusing on the product of translation, that is, the target text itself (e.g. research on cohesion, quality of the translated text, equivalence, topic-comment structure etc.), the other direction focusing on the process of translation, that is, striving to explore what goes on in the “black box” of the translator’s mind. This paper aims to give a review of the methods currently available for translation process research. These are the following: (1) introspection methods: (a) classical introspection, (b) think-aloud protocol (TAP), (c) joint translation or collaborative translation protocol (CTP); (2) eye-tracking technology; (3) screen recording; (4) key logging; and (5) retrospective interviews and questionnaires. Details from actual research papers illustrate the description of each method. The review also includes problems that may arise concerning the use of each method.

Keywords: translation process research, research methods, think-aloud protocol, TAP, eye-tracking, key logging, Translog, introspection

A szerkesztőségbe beérkezett újabb könyvek

A szerkesztőség továbbra is szívesen fogad recenzíós példányokat a F/T kutatási területén megjelent legújabb könyvekből, és várja a jelentkezőket új fordítástudományi könyvek ismertetésére

2013

- Dróth Júlia (szerk.) 2013. *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a szakfordítás és a fordítóképzés aktuális témáiról.* Gödöllő: SZIE. ISSN 1587-4389
- Tóth Szergej (szerk.) 2013. Társadalmi változások - nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. XXII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szeged 2012. április 12-14. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol.9. Budapest-Szeged: MANYE-SZTE. ISSN 1786/545X , ISBN 978-963-9927-63-6
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2013. *Reáliák a lexikológiától a frazeológiáig.* Értelmezések és fordítási kérdések. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 268 pp. ISBN 978-615-5219-32-0
- Klaudy Kinga (szerk.) 2013. *Fordítás és tolmácsolás a harmadik évezred elején. 41 éves az ELTE BTK Fordító és Tolmácsképző Tanszéke. Jubileumi évkönyv.* 256 pp. Budapest: Eötvös Kiadó. 1973–2013. ISBN 978-963-312-164-1

2012

- Michaela Wolf 2012 *Die vielsprachige Seele Kakaniens. Übersetzen und Dolmetschen in der Habsburgermonarchie 1848 bis 1918.* Wien: Bohnen Verlag. ISBN 978-3-205-78829-4
- Tamás Fáy 2012. *Sekundäre Formen des Foreigner Talk im Deutschen aus übersetzungswissenschaftlicher Sicht.* Beiträge zur interkulturellen Germanistik. Band 4. Tübingen: Günther Narr Verlag. 176 pp. ISBN 978 3 8233 6714-7.
- Hannu Kemppanen, Marja Jänis, Alexandra Belikova (eds) 2012. *Domestication and Foreignisation in Translation Studies.* Berlin: Frank und Timme. 230 pp. ISBN 978-3-86596-403-8.
- Bárdosi Vilmos (szerk.) 2012. *A szótól a szövegig.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 280 pp. ISBN 978-615-5219-07-8.
- Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli (szerk.) 2012. Az alkalmazott nyelvészet regionális és globális szerepe. XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Szombathely , 2011. augusztus 29-31. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 8. No. 1. 228 pp.+ Vol. 8. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-334-052-3

2011

- Dudits András 2011. *A fordítói olvasás kognitív és gyakorlati mechanizmusai.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 272 pp. ISBN 978-963-0590-77-8
- Dróth Júlia 2011. *Fától az erdői... Kérdések és válaszok a fordítás technikájáról.* Budapest: Magyarországi Fordítóirodák Egyesülete. 120 pp. ISSN 1786-2159 ISBN 978-963-87631-2-9
- Albert Sándor 2011. „A fővényre épített ház”: *A fordításelméletek tudomány- és nyelvfilozófiai alapjai.* Budapest: Áron Kiadó. ISBN: 978-963-9210-78-3

- Horváth Péter Iván 2011. *A szakfordítások lektorálása. Elmélet és gyakorlat. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 117. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 237 pp. ISBN 978-963-9902-71-8
- Várnai Judit Szilvia, Mészáros Andrea Éva 2011. *Fordítókalausz. Hogyan igazodjunk el az angol nyelvű jogi és európai uniós szövegek útvesztőjében.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 130 pp. ISBN 978-963-9902-73-2
- Boda István Károly, Mónos Katalin (szerk.) 2011. Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció. A XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Debrecen, 2010. augusztus 29-31. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 7. No. 1. 430 pp.+ Vol. 7. No. 2. CD. 186 pp. ISSN 1786 545X ISBN 978-615-5075-4

2010

- Dróth Júlia (szerk.) 2010. *Szaknyelv és szakfordítás 2009–2010.* Gödöllő: Szent István Egyetem. 110 pp. ISSN 1587-4389
- Ira Torresi 2010. *Translating Promotional and Advertising Texts.* Translation Practices Explained. Manchester: St. Jerome. 190 pp. ISBN 978-1-905763-20-7
- James St. André (ed.): 2010. *Thinking through Translation with Metaphors.* Manchester: St. Jerome. 326 pp. ISBN 1-905763-22-0
- Károly Krisztina, Fóris Ágota (szerk.) 2010. *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére.* Budapest: Eötvös Kiadó. 300 pp. ISBN 978-963-312-012-5
- Kayoko Takeda 2010. *Interpreting the Tokyo War Crimes Tribunal: A Sociopolitical Analysis (Perspectives on Translation).* Ottawa: University of Ottawa Press. 216 pp. ISBN 077-660-729-4
- Miriam Shlesinger, Franz Pöchhacker (eds.) 2010. *Doing Justice to Court Interpreting.* Benjamins Current Topics 26. Amsterdam: John Benjamins. 246 pp. ISBN 978-90-272-2256-5
- Sass Bálint, Váradi Tamás, Pajzs Júlia, Kiss Margit 2010. *Magyar igei szerkezetek.* A Magyar nyelv kézikönyvei XXI. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 504 pp. ISBN 978-963-9902-78-7
- Zimányi Árpád (szerk.) 2010. A tudomány nyelve – a nyelv tudománya. XIX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, Eger, 2009. április 3–5. *A MANYE Kongresszusok előadásai.* Vol. 6. No. 1. 427 pp.+ Vol. 6. No. 2. CD. ISSN 1786 545X ISBN 978-963-9894-54-9
- Yves Gambier, Luc Van Doorslaer (eds.) 2010. *Handbook of Translation Studies.* Vol. 1. Amsterdam: John Benjamins. 458. pp. ISBN 978-90-272-0331-1

A recenzálandó könyveket az alábbi címre kérjük elküldeni:

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** szerkesztősége

Klaudy Kinga főszerkesztő

ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszék

1088 Budapest, Múzeum krt. 4/F.

Tel: 4116500/5894, Fax: 4855217, E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

Útmutató a FORDÍTÁSTUDOMÁNY szerzőinek

Klaudy Kinga

Kedves szerzők!

A tanulmányok benyújtásakor általában a MANYE honlapján található hivatkozási útmutatót érdemes követni, de néhány dologra itt is felhívom szíves figyelmüket:

1. A betűtípus legyen Times New Roman, 12-es fokozat.
2. A tanulmányok terjedelme általában 10-20 oldal (1 oldal 2500 leütés, a betűközt is beleszámítva).
3. A recenziók terjedelme 5-7 oldal (hosszú recenzió).
4. A szemlecek terjedelme 2-3 oldal (rövid recenzió).
5. A konferencia-beszámoló terjedelme a konferencia jelentőségétől függ, lehet hosszabb, értékelő beszámoló, de lehet rövid híradás is (1-2 oldal).
6. Minden tanulmánynak 150-200 szavas magyar és angol absztraktja legyen, valamint 5 kulcsszót is kérünk magyarul és angolul.
7. Ne felejtsek el a tanulmány címét angolul is megadni.
8. A cím (alcímmel együtt) ne legyen hosszabb 10 szónál.
9. A tanulmányt tagoljuk alfejezetekre.
10. Az alfejezeteket decimálisan számozzuk (hármassal mélységig).
11. Az első és második fokozatú alcímeket vastagítjuk, a harmadik fokozatú alcímeket kurziváljuk.
12. A bekezdéseket ne soremeléssel jelöljük, hanem 5-7 leütésnyi behúzással.
13. Minden hivatkozott név mellett legyen évszám.
14. Ha szó szerint idézünk, oldalszám is legyen (előtte kettőspont).
15. A 40 szónál hosszabb idézeteket elkülönítjük, fölöttes és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
16. Az elkülönített nyelvi példákat folyamatosan számozzuk. A szám gömbölyű zárójelben legyen.
17. Az elkülönített nyelvi példák esetében fölöttes és alatta sorkihagyást kérünk, balról behúzást.
18. Ha az eredeti nyelvű példa (1), a fordításai (1a), (1b) számot kapjanak.
19. A nyelvi példa végén hivatkozzunk a korpuszra – legegyszerűbb beszámolni a szövegeket. A szerző és a fordító neve is megfelel oldalszámmal, ha a tanulmány végén a Források címszó alatt megadjuk a pontos adatokat.
20. A szövegen belüli nyelvi példákat kurziváljuk
21. Aláhúzást ne használjunk, csak végső szükség esetén.
22. Minden ábrának és táblázatnak legyen száma és címe, az ábra vagy a táblázat fölött.
23. Az ábrákhoz, táblázatokhoz, nyelvi példákhoz mindig fűzzünk magyarázatot, előtte és utána is.

24. Az irodalomjegyzékben minden névnek szerepelni kell, akit a cikkben említünk.
25. Az irodalomjegyzékben ne szerepeljen olyan név, akit a cikkben nem említünk.
26. A szerkesztett köteteknél (pl. konferenciakötetek) mindig tüntessük fel a szerkesztő vagy szerkesztők nevét (In:).
27. Külföldi folyóiratnál a kötet megjelölése: Vol. 1. No. 1.; magyar nyelvű folyóiratnál: 1. évf. 1. szám. Az oldalszámok között nagyköötőjel legyen: 123–153.
28. A nyelvi példák forrását külön jegyzék tartalmazza.
29. A lábjegyzeteket általában kerüljük, csak akkor használjuk, ha pl. támogatást kell megjelölni, vagy a tanulmány alapjául szolgáló előadásra akarunk utalni.
30. Akkor is használhatunk lábjegyzetet, ha az idegen nyelvű idézet fordítását vagy a magyar idézet eredetijét akarjuk megadni.

FORDÍTÁSTUDOMÁNY

*Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés
elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*

(ISSN 1419 7480)

(megjelenik évente két alkalommal – tavasszal és ősszel –
1 példány ára: 1500 Ft)

Főszerkesztő:

KLAUDY KINGA

E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** magyar nyelvű, lektorált, tudományos folyóirat, melyet az ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Tanszéke indított 1999-ben. A folyóirat évente kétszer jelenik meg, alcíme: *Tanulmányok az írásbeli és szóbeli nyelvi közvetítés elmélete, gyakorlata és oktatása témaköréből*.

A **FORDÍTÁSTUDOMÁNY** célja, hogy **magyar nyelvű** szakmai fórumot teremtsen egy dinamikusan fejlődő új interdiszciplináris tudományos kutatási terület művelői számára. A folyóirat a fordítástudományt a lehető legtágabban értelmezi. Helyt kap benne a fordítói és tolmácsolási gyakorlat bármely válfajának rendszerező és elméleti megközelítése. Az **általános fordításelméleti** tanulmányokon kívül nagy teret szentel a **leíró** fordításkutatásnak, a **párhuzamos korpuszokon** alapuló **empirikus** vizsgálatoknak, a fordítás és tolmácsolás **oktatásának**. Rendszeresen közöl műhelytanulmányokat, fordításkritikát. Figyelemmel kíséri a fordítástudományi, valamint a fordítástudományhoz kapcsolódó publikációkat, ezekről hosszabb elemző kritikákat közöl a **Recenziók** rovatban, és rövidebb ismertetéseket a **Szemle** rovatban.

A folyóirat érdeklődésre tarthat számot a fordítás és tolmácsolás elméleti kérdéseivel foglalkozó szakemberek, tudományos kutatók, gyakorló fordítók és tolmácsok, irodalmárok és nyelvészek, fordító- és tolmácsképzésben részt vevő tanárok és diákok, nyelvi konzulensek és nyelvpolitikai szakértők, kiadók és szerkesztők, szótárkészítők és korpusz-építők körében.

A kéziratokat kérjük elektronikus és nyomtatott formában az alábbi címre küldeni: Klaudy Kinga, főszerkesztő ELTE BTK FTT Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület, I. emelet 9–11. E-mail: klaudy.kinga@btk.elte.hu. A kéziratok formai kivitelezésében a MANYE honlapján található szerkesztési útmutató követendő: www.kjf.hu/manye. A cikkhez kérünk 150 szavas angol és magyar absztraktot csatolni, öt-öt kulcsszóval. A beérkezett cikkeket először a szerkesztőbizottság bírálja el abból a szempontból, hogy illeszkednek-e a folyóirat profiljába. Ezután következik a névtelen lektorálási folyamat, melyben a lektorok elfogadásra, átdolgozásra vagy elutasításra javasolhatják a kéziratot.

A korábbi évfolyamok tartalomjegyzéke, és a közelmúltban megjelent folyóiratszámok teljes anyaga megtalálható az FTT honlapján: www.elteftt.hu. Korlátozott számban a folyóirat régi számai is megrendelhetők. Könyvtárak számára az esetleg hiányzó korábbi számokat lehetőség szerint pótoljuk.

Megrendelés, előfizetés: Papp Sándorné ELTE BTK FTT Budapest, 1088 Múzeum krt. 4. „F” épület, I. emelet 9–11. Tel: 4116500/5894. E-mail: papp.sandorne@btk.elte.hu.